

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ**

ΛΙΖΑ ΤΣΑΛΙΚΗ

**(Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών)**

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΧΡΟΝΑΚΗ

**(Υποψήφια Διδάκτορας, School of Social, Geographical and Political Sciences,
Loughborough University, ΙΚΥ 2009-2012)**

με τη συμμετοχή της ΣΟΝΙΑΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

**(Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΕΜΜΕ 2010-12, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών)**

“ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ”

GRKGO

**ΜΕ ΤΗ ΜΕΡΙΚΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΝΕΑΣ
ΓΕΝΙΑΣ**

ΑΘΗΝΑ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2012
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΜΕΣΑ- Η ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

II. ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ: Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

III. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

IV. ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ-ΧΡΗΣΗ

V. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

VI. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

VII. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα έκθεση είναι αποτέλεσμα της πρώτης μεγάλης έκτασης ακαδημαϊκής έρευνας στην Ελλάδα που σκοπό είχε να εξετάσει τις πρακτικές πρόσβασης και χρήσης του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά. Η έρευνα με θέμα “Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα” πραγματοποιήθηκε το 2008 και 2009 από τη Δρ. Λίζα Τσαλίκη, Επίκουρη Καθηγήτρια στο τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (EMME) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και την ομάδα της. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε με την έγκριση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και μερική χρηματοδότηση από την Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αφορμή για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της μελέτης αυτής αποτέλεσε η πρότυπη μελέτη UK Children Go Online που υλοποιήθηκε το 2005 από το London School of Economics and Political Science (Media and Communications Department) υπό την καθοδήγηση της καθηγήτριας Sonia Livingstone.

Αναγνωρίζοντας την έλλειψη επαρκούς και ευρείας κλίμακας ακαδημαϊκής έρευνας γύρω από τη σχέση παιδιών και νέων Μέσων στην Ελλάδα καθώς και το αυξανόμενο παγκόσμιο ακαδημαϊκό και πολιτικό ενδιαφέρον για το ίδιο θέμα, η έρευνα αυτή αποτέλεσε -για την περίοδο που πραγματοποιήθηκε- πρότυπο στην ελληνική ερευνητική ατζέντα. Πρόκειται για μια ευρείας κλίμακας μελέτη η οποία υλοποιήθηκε από φοιτητές υπό την καθοδήγηση της κύριας ερευνήτριας Δρος Τσαλίκη. Σε συνεργασία μαζί της, μια ομάδα μεταπτυχιακών φοιτητών του EMME συμμετείχε στο σχεδιασμό της έρευνας, την υλοποίηση της και τη στρατολόγηση και εκπαίδευση των προπτυχιακών ερευνητών. Οι προπτυχιακοί φοιτητές βοήθησαν σε ουσιαστικό βαθμό στη συλλογή τόσο των ποσοτικών όσο και των ποιοτικών δεδομένων, καθώς και στην κωδικοποίησή τους.

Ως εκ τούτου αποτελεί προτεραιότητα στην έκθεση αυτή να ευχαριστήσουμε όλους εκείνους που συνέστησαν την ομάδα που υλοποίησε την έρευνα “Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα”. Οι **Κορίνα Καλπακή, Κωνσταντίνα Μιχαλοπούλου, Ελένη-Ρεβέκκα Στάιου** (διδασκτορική υποψήφια) και **Δέσποινα Χρονάκη**

αποτέλεσαν την ομάδα των μεταπτυχιακών φοιτητών¹ που έφεραν σε πέρας τις υποχρεώσεις τους όπως περιγράφηκαν προηγουμένως. Οι προπτυχιακοί φοιτητές που συμμετείχαν ήταν οι: **Αλέξης Μπίκας, Στέφανος Οικονόμου, Δημήτρης Διονυσάτος, Παναγιώτης Γουργουλιός, Μαρίζα Ρίζου, Ελεάνα Κηπουρού, Ελένη Παπαδοπούλου, Μαριλού Μιχαήλ, Κική Σουροβέλη, Αναστάσης Σπηλιάδης, Σάντυ Καμπάκογλου, Αλεξάνδρα Κραβαρίτη, Αλίνα Αθανασοπούλου, Φανή Κανακάκη, Γεράσιμος Ζαγορίτης, Χρήστος Γκέκας, Χριστίνα Σαραντίδου, Μαρία Σαραντοπούλου, Στέργιος Φωτόπουλος, Ματθαίος Κλαδιάς.** Χωρίς την πολύτιμη βοήθειά τους η έρευνα αυτή δε θα είχε πραγματοποιηθεί.

Αθήνα 28 Μαΐου 2012

Λίζα Τσαλίκη

¹ Η Ασπασία Σκαπέρδα, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΕΜΜΕ, ήταν υπεύθυνη για την μετάφραση του πρωτότυπου ερωτηματολογίου στα ελληνικά.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΜΕΣΑ- Η ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Οι συζητήσεις γύρω από τη σχέση των παιδιών με το διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες αποτελεί ένα θέμα που εδώ και 15 τουλάχιστον χρόνια συγκεντρώνει σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας και των αρμοδίων φορέων για τη χάραξη δημόσιων πολιτικών.

Η υπάρχουσα ακαδημαϊκή έρευνα, που συνεχώς εμπλουτίζεται με νέα ερευνητικά δεδομένα (Livingstone, 2003; Tsaliki & Chronaki, 2008; Haddon & Stald, 2008), ασχολείται κυρίως με τον τρόπο πρόσβασης και τη φύση τη χρήσης του Μέσου από τα παιδιά. Πρώιμες σχετικά συζητήσεις απέδωσαν στα παιδιά χαρακτηρισμούς όπως ‘ψηφιακοί αυτόχθονες’ (Prensky, 2001), ‘ψηφιακή γενιά’ (Tapscott, 1998; cf Buckingham, 2006) ή ‘ψηφιακοί πολίτες’ (Prensky, 2001). Παρά το ότι οι χαρακτηρισμοί αυτοί τίθενται σήμερα σε επαναδιαπραγμάτευση, είναι σίγουρο ότι τα παιδιά έχουν προσαρμοστεί σε μεγάλο βαθμό αρμονικά και τάχιστα στη χρήση διαδικτυακών τεχνολογιών (Rice & Haythornthwaite, 2006; Hasebrink et al., 2007). Αυτό άλλωστε αποδεικνύουν τόσο οι έρευνες ‘Ευρωβαρόμετρο’ (EC, 2006; 2007) αλλά και η διαθέσιμη ακαδημαϊκή έρευνα (Livingstone & Bober, 2005; Livingstone et al, 2011).

Με μια πρώτη ματιά η συζήτηση γύρω από τα παιδιά και την πρόσβασή τους στις ψηφιακές τεχνολογίες μοιάζει ενδεχομένως σαν μια διαφωνία μεταξύ δυο πλευρών. Η μια θεωρεί ότι τα παιδιά ενδέχεται να έχουν ριψοκίνδυνες εμπειρίες κατά τη χρήση του διαδικτύου, για παράδειγμα, και επομένως πρέπει να προστατευτούν (Facer et al., 2001; Holloway & Valentine, 2003; Mediappro, 2006; SAFT, 2006; EU Kids Online, 2006-2009). Η άλλη υιοθετεί μια πιο παιδοκεντρική προσέγγιση, ερμηνεύοντας τα δεδομένα σαν μια αναμενόμενη διαδικασία στην εξέλιξή τους και στην ανάπτυξή τους μέσα σε ένα καθορισμένο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο. Στην πρώτη περίπτωση αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στον ψηφιακό αλφαριθμητισμό των παιδιών (Livingstone, 2002, 2004; Livingstone, Van Couvering & Thumim, 2004), με κύριο επιχείρημα το ότι η ασφαλής και αποτελεσματική χρήση των νέων τεχνολογιών στηρίζεται ως επί το πλείστον στην ανάγκη παιδιά, γονείς και εκπαιδευτικοί να είναι ψηφιακά εγγράμματοι (Livingstone & Bovill, 2001; Livingstone, 2008). Στη δεύτερη

περίπτωση, η έμφαση αποδίδεται στην εμπειρία καθαυτή και στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά την προσλαμβάνουν μέσα στο εκάστοτε κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο (Bale, 2012; Tsaliki, 2011; Χρονάκη, 2012).

Με βάση λοιπόν την πρώτη προσέγγιση, τα παιδιά ενδέχεται να έρθουν αντιμέτωπα με διαφορετικές ριψοκίνδυνες εμπειρίες που ανακύπτουν, και ως εκ τούτου είναι άμεση η ανάγκη προσδιορισμού τους (Livingstone & Haddon, 2008). Στο πλαίσιο αυτό, το Δίκτυο EU Kids Online εξέτασε μια σειρά από διαθέσιμες μελέτες από όλη την Ευρώπη και κατέληξε σε μια ταξινόμηση των ενδεχόμενων ριψοκίνδυνων εμπειριών με τις οποίες μπορούν να έρθουν σε επαφή τα παιδιά. Ανάμεσα στις άλλες, ταυτοποίησαν δραστηριότητες όπως η πρόσβαση σε υλικό παράνομης φύσης, σε περιεχόμενο ρατσιστικού, βίου ή σεξουαλικού περιεχομένου, ο εκφοβισμός, ή η παρενόχληση, η εμπορική εκμετάλλευση του χρήστη, η επαφή με αγνώστους (Hasebrink et al., 2008) ή ο εθισμός στη χρήση του διαδικτύου (Young, 1996). Η γενική ταξινόμηση στην οποία κατέληξε το Δίκτυο μέσα από την κατηγοριοποίηση όλων των σχετικών εμπειριών που ταυτοποιήθηκαν έχει ως εξής:

Πίνακας 1. Κατηγοριοποίηση εμπειριών δυνητικά ριψοκίνδυνων (Hasebrink et al, 2009: 24)

Ο ρόλος του παιδιού/ Χαρακτήρας εμπειρίας	<u>Εμπορικοί</u>	<u>Επιθετικοί</u>	<u>Σεξουαλικοί</u>	<u>Αξίες</u>
Περιεχόμενο (το παιδί ως παραλήπτης)	Διαφήμιση, spam, χορηγίες	Βίαιο υλικό	Πορνογραφικό ή ανεπιθύμητο σεξουαλικό υλικό	Ρατσισμός παραπλανητικές πληροφορίες (π.χ. ναρκωτικά)
Επαφή (το παιδί ως συμμετέχων)	Ταυτοποίηση/ αλίευση προσωπικών πληροφοριών	Θύμα εκφοβισμού/ παρενόχλησης	Λήψη ανεπιθύμητων σεξουαλικών μηνυμάτων, επαφή με αγνώστους	Αυτοτραυματισμός, προσηλυτισμός)
Δραστηριότητα (το παιδί ως δράων)	Παράνομη λήψη υλικού, παραβίαση προσωπικού απορρήτου, τζόγος	Εκφοβισμός/ παρενόχληση τρίτου	Αποστολή/ ανάρτηση πορνογραφικού υλικού, σεξουαλική παρενόχληση	Παροχή πληροφοριών (π.χ. αυτοκτονία/ συζητήσεις για νευρική ανορεξία)

Όπως σημειώνεται στην τελική έκθεση που προέκυψε από το πρόγραμμα SAFT, “Τα νέα μέσα δεν είναι νέα για τα παιδιά. Το διαδίκτυο είναι απλώς κάτι δεδομένο όπως οι άλλες πτυχές της πολιτισμικής και κοινωνικής αρένας και χρησιμοποιείται από τα παιδιά για όλα τα είδη δραστηριοτήτων” (Staksrud, 2005:17). Από μια άλλη οπτική, τα παιδιά είναι “η εν εξελίξει γενιά των νέων Μέσων” (Τσαλίκη, 2010) και δε θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται σαν ανήμπορα άτομα υπό την ανάγκη προστασίας (Bragg & Buckingham, 2009:130) λόγω της έλλειψης εμπειριών (Livingstone, 2009). Ως εκ τούτου, σε ένα επόμενο επίπεδο οι Buckingham & Sefton-Green επιχειρηματολογούν ότι οι δημοφιλείς απόψεις για τη σχέση της ψηφιακής τεχνολογίας με τα παιδιά έχουν συχνά χαρακτηριστεί από ένα είδος σχιζοφρένειας (1999:5).

Όπως προκύπτει, η σύγχρονη ερευνητική ατζέντα εστιάζει κυρίως στην έννοια του κινδύνου (Hasebrink et al., 2009; Tsaliki, 2011; Livingstone & Bovill, 1999) με αποτέλεσμα να τροφοδοτεί το γενικότερο κλίμα ηθικού πανικού γύρω από τα παιδιά και το διαδίκτυο. Επίσης, το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας είναι κυρίως ποσοτικού χαρακτήρα, δεν επιτρέπει απαραίτητα σε βάθος εξέταση της εμπειρίας καθαυτής ούτε και σε βάθος ανάλυση των αποτελεσμάτων.

Επομένως, από όσα έχουμε ήδη συνοπτικά συζητήσει, η υπάρχουσα έρευνα έχει προς το παρόν καλύψει σχεδόν επαρκώς τη χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά σε επίπεδο συχνότητας, τόπου και είδους δραστηριοτήτων που επιλέγουν οι χρήστες. Αυτό που, συνεπώς, προκύπτει είναι η ανάγκη ενδελεχούς, ποιοτικής, έρευνας και εκτενέστερης ανάλυσης (Buckingham, 2000; Livingstone, 2009) των ευρημάτων της ήδη υπάρχουσας. Η παρούσα έρευνα έχει σχεδιαστεί και υλοποιηθεί στα πρότυπα της αντίστοιχης βρετανικής όπου η προσοχή σε μεγάλο βαθμό συγκεντρώνεται στις εμπειρίες που θεωρούνται ριψοκίνδυνες. Παραταύτα, ως προς την ανάλυση των δεδομένων υιοθετούμε την προσέγγιση κατά την οποία όλες οι εμπειρίες δεν εξετάζονται με βάση το ενδεχόμενο να θεωρηθούν ριψοκίνδυνες ή την έκταση της επικινδυνότητας τους, αλλά ως καθαυτό εμπειρίες τις οποίες μπορεί να έχει ένα παιδί στον πραγματικό και όχι στο διαδικτυακό κόσμο.

II. ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ανέκαθεν η έρευνα που αφορούσε τη σχέση των παιδιών με τα ΜΜΕ ήταν ένα θέμα που κατείχε σημαντική θέση στην ακαδημαϊκή και πολιτική ατζέντα, όπως και την ατζέντα των Μέσων. Στο σημείο αυτό θα παρουσιάσουμε συνοπτικά μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας στην Ελλάδα και το εξωτερικό κατηγοριοποιώντας τη για λόγους ευκρίνειας στο αντίστοιχο πεδίο. Σε γενικές γραμμές, η έρευνα για τα παιδιά και το διαδίκτυο μπορεί να ενταχθεί σε τρεις διακριτές κατηγορίες: την έρευνα για τις επιδράσεις του Μέσου, το δίπολο ασφάλειας-κινδύνου στη χρήση του (πρόσβαση σε υλικό, δραστηριότητα) και την πλαισίωση της δραστηριότητας (τον τρόπο που οι νεαροί χρήστες κατασκευάζουν εννοιολογικά το διαδίκτυο και το πλαίσιο χρήσης του, καθώς και την προβολή και διαχείριση της ταυτότητάς τους μέσω της χρήσης του Μέσου).

Με μια πρώτη ματιά φαίνεται ότι τα δυο πρώτα είδη έρευνας είναι κοινά εφόσον η έρευνα επιδράσεων εστιάζει συνήθως σε πιθανές αρνητικές επιδράσεις καθώς και σε επιδράσεις από πιθανώς ριψοκίνδυνες εμπειρίες. Για παράδειγμα η έρευνα των Van Mierlo & Van den Bulck (2004) εξετάζει την αιτιώδη σχέση ενασχόλησης με ηλεκτρονικά παιχνίδια με βία και παρακολούθησης τηλεόρασης σε σχέση με την καλλιέργεια προτύπων σε εφήβους. Επίσης οι Valkenburg, Peter & Schouten (2004) εξετάζουν τις επιδράσεις των δικτύων φίλων για εφήβους στην αυτοπεποίθησή τους. Πρόκειται για δυο ενδεικτικές έρευνες που επιβεβαιώνουν ότι οι ερευνητές επιδράσεων εστιάζουν στην αναζήτηση επιδράσεων από εμπειρίες που θεωρούνται “ριψοκίνδυνες” στην ακαδημαϊκή και δημόσια ατζέντα.

Παραταύτα, οι ερευνητές του πεδίου των επιδράσεων ασχολούνται εν γένει με τις επιδράσεις των Μέσων στο χρήστη, όπως για παράδειγμα τις επιδράσεις των άμεσων μηνυμάτων στην αποκάλυψη προσωπικών πληροφοριών (Peter, Valkenburg & Schouten, 2006). Μια επίσης σχετική έρευνα αφορά στην επίδραση των νέων τεχνολογιών στη μαθησιακή διαδικασία και την απόδοση των μαθητών στο σχολείο (Lewin, C. et al., 2000). Το επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους είναι η αιτιώδης σχέση μεταξύ κάποιου είδους χρήσης του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών και πιθανών γνωστικών, αναπτυξιακών ή συμπεριφορικών ενδεχομένως επιδράσεων.

Από την άλλη, το μοντέλο μελετών ‘ασφάλεια και κίνδυνος’ εστιάζει περισσότερο

στην πρόσβαση και τις εμπειρίες των παιδιών και προσπαθεί να αξιολογήσει ή να ταυτοποιήσει ενδεχόμενο κίνδυνο ή επωφέλεια στις εμπειρίες αυτές. Αντιπροσωπευτική έρευνα της κατηγορίας αυτής είναι η EU Kids Online (2009-2011) καθώς και η πρότυπη έρευνα UK Children Go Online (Livingstone & Bovill, 1999) από την οποία προέκυψε τόσο η πανευρωπαϊκή εκδοχή όσο και άλλες έρευνες σε εθνικό επίπεδο (βλ. Morawska, 2006; Τσαλίκη, 2009). Η παρούσα έρευνα ανήκει από άποψη μεθοδολογίας σε αυτή την κατηγορία επίσης. Η διαφορά των μελετών αυτών από τις μελέτες επιδράσεων είναι η περισσότερο κοινωνιολογική σκοπιά από την οποία εξετάζουν τον ενδεχόμενο κίνδυνο και την επωφέλεια στις εμπειρίες των παιδιών. Παραταύτα, ακόμα και αυτού του είδους η έρευνα δεν αποστασιοποιείται αρκούντως από την έννοια του κινδύνου που θεωρείται ότι ελλοχεύει στη χρήση των νέων τεχνολογιών, με αποτέλεσμα να καταλήγει σε μια χαρτογράφηση της πρόσβασης των παιδιών στο διαδίκτυο ή σε άλλες νέες τεχνολογίες, αλλά όχι σε μια ενδεδειγμένη ανάλυση των ευρημάτων της.

Η τρίτη κατηγορία έρευνας που ασχολείται με τα παιδιά και το διαδίκτυο εξετάζει τις εμπειρίες των παιδιών μέσα από μια οπτική κοινωνικού κονστρουξιονισμού ή μεταστρουκτουραλισμού. Οι μελέτες έχουν κατά κύριο λόγο πραγματοποιηθεί από ερευνητές του πεδίου των πολιτισμικών σπουδών και είναι ως επί το πλείστον ποιοτικής φύσης. Στόχο έχουν να αναλύσουν σε μεγαλύτερο βάθος τις αντιλήψεις των παιδιών για το διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες, αλλά και τις εμπειρίες τους. Για παράδειγμα, αναφέρουμε εδώ την έρευνα της Fatima Jonsson (2006) η οποία μελέτησε τον τρόπο προβολής του εαυτού στο διαδικτυακό παιχνίδι μέσα από μια εθνογραφική προσέγγιση. Αντίστοιχη είναι και η έρευνα του Manvis (2005) για την κατασκευή της ταυτότητας μέσω της κοινωνικής δικτύωσης όπως αυτή αναπτύσσεται μέσα στο πλαίσιο της κατοχής και χρήσης κινητού τηλεφώνου. Επίσης, η Bober (2002) πραγματοποίησε στη Μ. Βρετανία μελέτη για το διαδίκτυο και το ρόλο του στην κατασκευή της κουλτούρας των νέων. Οι μελέτες αυτές είναι ενδεικτικές μιας περισσότερο αναλυτικής ερμηνείας της χρήσης των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά, μέσα και από ένα κοινωνικο-πολιτισμικό πρίσμα.

Το μοντέλο έρευνας ‘Κίνδυνος-Ασφάλεια’

Σε αυτό το σημείο κρίνουμε σκόπιμη μια σύντομη συζήτηση της κατηγορίας έρευνας στην οποία ανήκει και η έρευνα που συζητάται στην έκθεση αυτή. Ως έρευνα που

ακολουθεί το πρότυπο της αντίστοιχης αγγλικής (UK Children Go Online) κρίνουμε χρήσιμη μια εκτενέστερη αναφορά στη χαρτογράφηση της σχετικής ερευνητικής δραστηριότητας στην Ευρώπη και στους άξονες στους οποίους κινείται μεθοδολογικά και σε επίπεδο ευρημάτων.

Οι έρευνες του πεδίου αυτού ασχολούνται καταρχάς με τις ηλικίες μεταξύ 9 και 17 ετών. Στόχος του μοντέλου αυτού είναι περισσότερο να χαρτογραφήσει το ερευνητικό πεδίο και λιγότερο να προσφέρει ερμηνείες βάθους των αποτελεσμάτων. Συνεπώς αυτό που πρωτίστως εξετάζεται είναι η πρόσβαση σε νέες τεχνολογίες, και ενδεικτικές εμπειρίες των παιδιών. Η σχετική έρευνα στη Μεγάλη Βρετανία (Livingstone & Bovill, 2001) είναι, όπως είπαμε, η πρότυπη έρευνα που συνεκδοχικά οδήγησε σε αντίστοιχη έρευνα στην Πορτογαλία, την Ελλάδα και τη Σλοβενία. Στη συνέχεια, και κατά τη διάρκεια των ετών 2006-2014, λαμβάνει χώρα μια πανευρωπαϊκής κλίμακας έρευνα (EU Kids Online) η οποία προχωράει σε χαρτογράφηση του φαινομένου στην Ευρώπη αλλά και σε σχετικά βαθύτερες ερμηνείες των εμπειριών των παιδιών (Staksrud et al., 2009:12).

Εξελικτικά, και όσο το νέο Μέσο εμφάνισε ευρεία διάδοση και διάχυση, αναπτύχθηκαν οι ανησυχίες για τους κινδύνους που μπορεί να ελλοχεύουν και για τους τρόπους ασφαλούς πλοήγησης. Προκύπτουν λοιπόν στη συνέχεια μελέτες που εξετάζουν θέματα όπως αντιλήψεις απέναντι στο διαδίκτυο, ψηφιακός αλφαριθμητισμός παιδιών και γονέων, ανησυχίες για το διαδίκτυο κ.α. (ibid:13). Παράλληλα με την ανάγνωση του διαδικτύου ως πηγής κινδύνων αρχίζει και η ανάπτυξη έρευνας για τις ευκαιρίες που αυτό προσφέρει σε παιδιά και ενήλικες έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα θετικό αντίβαρο στην αρνητική διάσταση του Μέσου. Παραταύτα, οι έρευνες αυτού του είδους (των ευκαιριών δηλαδή) παραμένουν ακόμα και την ώρα της σύνταξης αυτής της έκθεσης ελάχιστες και περισσότερο περιγραφικές από εκείνες που αφορούν τους κινδύνους (Staksrud et al., 2009: 15).

Οι έρευνες αυτού του είδους είναι και οι πρώτες που εντάσσουν το λόγο των γονέων ως παράγοντα επιρροής (ίσως και ως ομάδα ελεγκτικών μεταβλητών) μέσα στο κύριο σώμα της έρευνας. Σχεδόν όσο και για τα παιδιά, εξετάζουν τη χρήση, τον ψηφιακό αλφαριθμητισμό και τις στάσεις των γονιών απέναντι στο διαδίκτυο, ενώ παράλληλα ερευνούν και τι είδους γνώση έχουν οι γονείς για τις δραστηριότητες των παιδιών τους. Ο στόχος είναι να προσφέρουν μια πλήρη χαρτογράφηση του πεδίου που θα

συμπεριλαμβάνει και τους γονείς ως ρυθμιστές της διαδικτυακής δραστηριότητας των παιδιών αλλά και ως διαμεσολαβητές των δημόσιων απόψεων γύρω από τις νέες τεχνολογίες.

Από άποψη μεθοδολογίας το μοντέλο αυτό χρησιμοποιεί εξίσου ποσοτικά και ποιοτικά εργαλεία (Lobe et al, 2007). Οι Livingstone & Bovill χρησιμοποίησαν την ευρεία δειγματοληπτική έρευνα για να αποτυπώσουν τη γενική στάση γύρω από τις νέες τεχνολογίες, και υποστηρικτικά πραγματοποίησαν κάποιες ομάδες συζητήσεων αλλά και ατομικές συνεντεύξεις (2001). Αντίστοιχα στην Ελλάδα κάναμε επίσης δειγματοληπτική έρευνα και προσωπικές συνεντεύξεις. Ο συνδυασμός ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας με γονείς καθώς και με παιδιά αποτελεί ένα από τα στοιχεία που εισήγαγε αυτό το μοντέλο μελετών στην έρευνα για τα παιδιά και τα νέα Μέσα. Παραταύτα, ο μεγάλος όγκος δεδομένων δεν έχει επιτρέψει σε καμία από αυτές τις μελέτες να προχωρήσουν σε μια εις βάθος ανάλυση του θέματος. Αυτός είναι ο στόχος της τρίτης φάσης του EU Kids Online όπου και θα εξεταστούν με λεπτομέρεια συγκεκριμένες πρακτικές και εμπειρίες των παιδιών.

Ας δούμε όμως συνοπτικά τα αποτελέσματα που έχουν προκύψει από τις κύριες έρευνες του μοντέλου αυτού: για λόγους οικονομίας δε θα αναφερθούμε σε στατιστικά στοιχεία, εφόσον μέρος τους θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα αμέσως μετά. Θα σημειώσουμε όμως τα εξής:

Με τη διάχυση του διαδικτύου, η πρόσβαση μικρών και μεγάλων στο διαδίκτυο όλο και αυξάνεται. Επίσης, αυξάνονται τα σπίτια που αποκτούν έναν ή και παραπάνω υπολογιστές με πρόσβαση στο διαδίκτυο, κάτι που εξασφαλίζει και την ιδιωτική χρήση από πλευράς των μελών της οικογένειας (Hasebrink et al, 2009). Με την είσοδο των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης στην αρένα των νέων τεχνολογιών η χρήση του διαδικτύου αυξάνεται ακόμη περισσότερο και εντατικοποιείται εφόσον το φάσμα των δραστηριοτήτων (με πρωτεύον εκείνο της επικοινωνίας) μεγαλώνει.

Τα παιδιά αποκτούν άνεση στη χρήση του Μέσου και το εντάσσουν στην καθημερινότητά τους, όσο τους επιτρέπει το πρόγραμμα των εκπαιδευτικών και ψυχαγωγικών τους δραστηριοτήτων (Livingstone et al, 2011). Στα πλαίσια μιας καθημερινής μέρας οι νέες τεχνολογίες χρησιμοποιούνται για λόγους επικοινωνίας (κυρίως ανάμεσα στους εφήβους), μάθησης και ψυχαγωγίας (πιο πολύ ανάμεσα στα μικρότερα παιδιά) (ibid; Livingstone & Bovill, 2001; Tsaliki, 2009). Μέσα σε αυτό το

φάσμα δραστηριοτήτων εντάσσονται και μια σειρά από συγκεκριμένες εμπειρίες που στη δημόσια και ακαδημαϊκή ατέντα διαχωρίζονται σε “ευκαιρίες” και “κινδύνους”. Όλες οι μελέτες του μοντέλου αυτού αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος τους στην εξέταση αυτών των εμπειριών με μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τους κινδύνους.

Προκύπτει μια κατηγοριοποίηση κινδύνων και μια αναζήτηση δεδομένων για να επαληθεύσουν ή να απορρίψουν τις υποθέσεις εργασίας των ερευνητών σύμφωνα με τις οποίες το διαδίκτυο μπορεί να ενέχει κινδύνους για τα παιδιά (Hasebrink et al, 2009). Εμπειρίες όπως η πρόσβαση σε σεξουαλικό υλικό σημειώνουν μικρά ποσοστά πρόσβασης ανάμεσα τόσο σε μικρά παιδιά όσο και σε εφήβους, αλλά και μετριασμένες ή και θετικές αντιδράσεις, με αποτέλεσμα να οδηγούν σε επαναπροσδιορισμό των συστάσεων για τη χάραξη πολιτικών από πλευράς των ερευνητών. Αντίστοιχα εμπειρίες εκφοβισμού/απειλών επίσης εμφανίζονται σε μικρό ποσοστό έχοντας προκαλέσει μικρής κλίμακας αντιδράσεις από πλευράς των “θυμάτων” με αποτέλεσμα να εγείρουν ερωτήματα για τη φύση του κινδύνου αυτού αλλά και για τη συνάφειά του με την καθημερινότητα του παιδιού. Η μεγάλη ανησυχία δραστηριότητα της δια ζώσης συνάντησης με άγνωστους “διαδικτυακούς φίλους” καταλαμβάνει τη χαμηλότερη θέση (από ποσοτικής άποψης) στη λίστα με τους κινδύνους με αποτέλεσμα και πάλι να οδηγεί σε επαναπροσδιορισμό των συστάσεων για τη χάραξης πολιτικών αλλά και του τρόπου αντίληψης της δραστηριότητας αυτής. Τέλος, ένα σχετικά νέο είδος “κινδύνου”, η ανταλλαγή ερωτικού υλικού, ερωτικών μηνυμάτων ή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου που μπορεί να είναι προσβλητικά για τον παραλήπτη, φαίνεται να αποτυπώνεται περισσότερο σαν μια δραστηριότητα φλέρντ και λιγότερο σαν ριψοκίνδυνη ή προσβλητική (Livingstone et al, 2011).

Το μοντέλο αυτό έχει εξίσου πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αλλά σίγουρα αποτελεί ένα τρόπο γενικής θεώρησης του πεδίου ενδιαφέροντος. Σε ό,τι ακολουθεί αναφερόμαστε στην έρευνα για τα παιδιά και το διαδίκτυο στην Ελλάδα προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σκοπιμότητα της έρευνας αυτής.

Παιδιά και Διαδίκτυο: Έρευνα στην Ελλάδα

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2009. Εως τη στιγμή εκείνη η ερευνητική δραστηριότητα στην Ελλάδα ήταν σχετικά περιορισμένη -33 μελέτες μέχρι και το 2008 (Stald & Haddon, 2008: 13)- και κυρίως αφορούσε τη χρήση των νέων

τεχνολογιών από το γενικό πληθυσμό (συμπεριλαμβανομένης και της ηλικιακής ομάδας των εφήβων) (Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, 2006; 2007) ή τη χρήση τους στα πλαίσια του σχολείου (Καρσιότης, Κέκκερης & Σακονίδης, 2005; Tsitouridou & Vryzas, 2004). Η σχετική έρευνα αφορά ως επί το πλείστον την πρόσβαση στο διαδίκτυο (70%) και τις πρακτικές χρήσεις του (75%) από τα παιδιά (ibid: 15) και λιγότερο τις δεξιότητες στη χρήση του και τα ενδιαφέροντά τους. Βεβαίως τα τελευταία σε μεγάλο βαθμό προκύπτουν από την έρευνα για τις πρακτικές χρήσεις του Μέσου. Με βάση την παραπάνω έκθεση (Stald & Haddon, 2008) που προέκυψε από την εξέταση των υπάρχουσών μελετών από το δίκτυο EU Kids Online, η έρευνα στην Ελλάδα αφορά κατά 45% τη χρήση του διαδικτύου για μαθησιακούς σκοπούς, ενώ το 25% για ψυχαγωγικούς (παιχνίδια) (Stald & Haddon, 2008: 17). Στο 70% των μελετών, το ενδιαφέρον εστιάζεται στις *συνέπειες* της χρήσης του διαδικτύου: το 26% όλων των μελετών ασχολείται με τις θεωρητικά ριψοκίνδυνες διαδικτυακές δραστηριότητες (ibid: 25) και το 50% με τη χρήση του για κοινωνική δικτύωση – αν και ειδικά για την κοινωνική δικτύωση, η κατάσταση έχει πλέον αλλάξει εφόσον το Facebook είναι ευρέως διαδεδομένο (Livingstone et al, 2011).

Η ελληνική ερευνητική δραστηριότητα ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τις ευρωπαϊκές και διεθνείς εξελίξεις εφαρμόζοντας δοκιμασμένες ερευνητικές μεθόδους στο ελληνικό πλαίσιο όπου η έρευνα παραμένει περιορισμένη². Παρά το ότι στο πεδίο της παιδοψυχολογίας γίνεται διαρκώς έρευνα για τις επιδράσεις του διαδικτύου στα παιδιά και έχει επαρκώς χαρτογραφηθεί η κλίμακα διάδοσης και χρήσης του διαδικτύου, δεν έχουμε ακόμα μια γενική εικόνα του φαινομένου τόσο σε επίπεδο παιδιών όσο και γονέων, αλλά ούτε και μια βαθύτερη ανάλυση των δεδομένων.

Στο επόμενο κεφάλαιο περιγράφουμε την ταυτότητα και τη μεθοδολογία της έρευνας “Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα” και εξηγούμε τους λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μεθοδολογία, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της έρευνας καθώς και ο τρόπος εφαρμογής των μεθοδολογικών εργαλείων.

² Μια από τις πρόσφατες μελέτες είναι η ‘Δημιουργική και ασφαλής χρήση του διαδικτύου από νέους και νέες έως 18 ετών’, Έρευνα Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων, Γιάννης Κατερέλος και Πολυδεύκης Παπαδόπουλος 2009.

III. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η έρευνα “Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα” σχεδιάστηκε στα πρότυπα της αντίστοιχης αγγλικής UK Children Go Online, η οποία υλοποιήθηκε υπό την εποπτεία των Sonia Livingstone (LSE) και Magdalena Bober (LSE) το 2005, και ως εκ τούτου ακολούθησε την αντίστοιχη μεθοδολογία. Στόχος της ήταν να πραγματοποιήσει μια εκτενή και ολοκληρωμένη καταγραφή της χρήσης του διαδικτύου από παιδιά και νέους ηλικίας 9-18 ετών ώστε να μπορούμε να μελετήσουμε τις πρακτικές και τις δραστηριότητες των παιδιών και εφήβων στο διαδίκτυο. Πραγματοποιήθηκε μια ποσοτική έρευνα με τη χρήση ερωτηματολογίου και ακολούθησαν ομάδες συζητήσεων με τους συμμετέχοντες με σκοπό να εξετασθούν αναλυτικότερα ορισμένα θέματα. Η έρευνά μας προσαρμόστηκε στην ελληνική πραγματικότητα προκειμένου να χαρτογραφήσει κατά το δυνατόν αντικειμενικά το φαινόμενο στο ελληνικό πλαίσιο.

Πριν παρουσιάσουμε την ταυτότητα και μεθοδολογία της έρευνας όμως, θα αναφερθούμε συνοπτικά στη θεωρητική προσέγγιση της έρευνας με συμμετέχοντες παιδιά και νέους. Σύμφωνα με τον David Buckingham είναι πολύ σημαντική η *ενεργή* συμμετοχή των ίδιων των παιδιών όταν ένας ερευνητής μελετά τις εμπειρίες τους, τη συμπεριφορά ή τις απόψεις τους πάνω σε κάποιο ζήτημα (1993). Σύμφωνα με τους Lobe et al., η διαφορά μεταξύ της έρευνας **σε** παιδιά και της έρευνας **με** παιδιά “βασίζεται σε διαφορές στην αντίληψη των παιδιών ως αντικειμένου έρευνας ή ως συμμετεχόντων στην ερευνητική διαδικασία” (2007: 17). Αποτέλεσε επομένως αρχή της συγκεκριμένης έρευνας να προσεγγίσει προσεκτικά τα παιδιά και τους νέους ως συμμετέχοντες στην ερευνητική διαδικασία, και ήταν προτεραιότητά μας το να σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδώσει κατά το μέγιστο δυνατό αξιόπιστα ευρήματα (Livingstone & Lemish, 2001).

Οι διαφορές στις ηλικίες που εξετάζονται είναι ένας σημαντικός παράγοντας στην έρευνα (Lobe et al., 2007: 19), καθώς επηρεάζει τις απαντήσεις των παιδιών και βεβαίως και τα ερευνητικά ευρήματα. Συνεπώς, δόθηκε μεγάλη έμφαση στη σημασία των διαφορετικών ηλικιών των συμμετεχόντων τόσο κατά το σχεδιασμό της έρευνας αλλά και στην εκπαίδευση των προπτυχιακών φοιτητών που συμμετείχαν στη διαδικασία. Παράλληλα, σε θεωρητικό επίπεδο η έρευνα αυτή εκκινεί από το

επιχείρημα ότι η ανάπτυξη των παιδιών είναι μια κοινωνική κατασκευή (Buckingham, 1993; Oswell, 2002), και επομένως οι ερευνητές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των ερευνών το εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται αντιληπτή η παιδική ηλικία. Στην περίπτωση της Ελλάδας, λήφθηκε υπόψη μια σειρά δημογραφικών, κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων για το σχεδιασμό της έρευνας και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Μια ακόμη παράμετρος που προσδιορίζει την ερευνητική διαδικασία είναι τα θέματα δεοντολογίας στην έρευνα (research ethics) που ανακύπτουν πριν αλλά και κατά τη διάρκεια της. Για παράδειγμα, η νεαρή ηλικία ορισμένων συμμετεχόντων περιορίζει, αν όχι απαγορεύει, τη συζήτηση ευαίσθητων θεμάτων που μπορεί να άπτονται της σεξουαλικότητας ή της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξής τους. Σε κάθε περίπτωση, στην έρευνα αυτή ακολουθήθηκαν όλες οι καθορισμένες από τη διεθνή ακαδημαϊκή πρακτική προδιαγραφές ερευνητικής δεοντολογίας, όπως για παράδειγμα η γραπτή συναίνεση του γονέα για τη συμμετοχή του παιδιού του στην έρευνα και η γραπτή εγγύηση για την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των απαντήσεων. Ακολουθήθηκαν επίσης πιστά οι συστάσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, το οποίο έδωσε και τη άδεια διεξαγωγής της έρευνας στα σχολεία, όπως το μοίρασμα ξεχωριστών ερωτηματολογίων στα μικρότερα και τα μεγαλύτερα παιδιά³.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος είναι η ενημέρωση των παιδιών ότι μπορούν, σε όποια στιγμή κατά τη διάρκεια της έρευνας επιθυμούν, να εγκαταλείψουν τη διαδικασία ή να αρνηθούν να απαντήσουν σε οποιαδήποτε από τις ερωτήσεις (Lobe et al., 2008: 31). Στην περίπτωση της συγκεκριμένης έρευνας, η παράμετρος αυτή τηρήθηκε αυστηρά εφόσον το ερευνητικό υλικό εμπειριείχε ερωτήσεις για ευαίσθητα θέματα.

³ Τα ερωτηματολόγια εγκρίθηκαν πρώτα από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, όπως όριζε η διαδικασία, και κατόπιν, το Υπουργείο Παιδείας ενέκρινε την πρόσβασή μας στα σχολεία. Σύμφωνα με τις συστάσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, δημιουργήθηκαν δύο ερωτηματολόγια, ένα που μοιράστηκε στα παιδιά μεταξύ 10-14 ετών (Δ', Ε', ΣΤ' Δημοτικού, Α', Β' Γυμνασίου), με διαφορετικό λεκτικό για τις πιο ευαίσθητες κατηγορίες ερωτήσεων, και ένα δεύτερο, που στόχευσε τα παιδιά μεταξύ 15-18 (Γ' Γυμνασίου, και Λύκειο). Και τα δυο ερωτηματολόγια περιέλαβαν εκτενή έρευνα για τη χρήση του κινητού.

Ταυτότητα Έρευνας

Μεταξύ των μηνών Φεβρουαρίου και Απριλίου 2009 πραγματοποιήθηκε η ποσοτική έρευνα σε επιλεγμένα σχολεία του λεκανοπεδίου Αττικής. Η Αττική επιλέχθηκε επειδή αποτελεί τη μεγαλύτερη περιφέρεια στην Ελλάδα και συγκεντρώνει τις βασικότερες οικονομικές, πολιτιστικές και διοικητικές λειτουργίες της χώρας⁴.

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν σε 24 τάξεις (οκτώ τάξεις ανά επίπεδο εκπαίδευσης, σε δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο) στο νομό Αττικής, και συμπληρώθηκαν μέσα στην τάξη με τη βοήθεια και υπό την εποπτεία των εθελοντών-ερευνητών από το Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών⁵. Η επιλογή των σχολείων έγινε ακολουθώντας την διοικητική κατανομή των σχολικών μονάδων του Υπουργείου Παιδείας με τρόπο ώστε να αντιπροσωπεύει τη δημογραφική κατανομή του νομού Αττικής. Η αναλογία δημόσιων/ιδιωτικών σχολείων στο δείγμα της έρευνας έγινε σύμφωνα με την σχέση του συνολικού μαθητικού πληθυσμού στα ημερήσια σχολεία του νομού Αττικής για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και ήταν 7 δημόσια/1 ιδιωτικό για κάθε περίπτωση⁶.

Μια περιοχή της Ανατολικής Κρήτης και της Κω επίσης συμμετείχαν στην έρευνα⁷, χρησιμοποιήθηκαν δε ως πιλοτικά δείγματα για την αποτελεσματικότητα του

⁴ Καθώς η έρευνα αυτή έγινε με μερική χρηματοδότηση από τη Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, και στηρίχθηκε ουσιαστικά στην εθελοντική συμμετοχή προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών, δεν ήταν πρακτικά δυνατό να γίνει έρευνα σε μεγαλύτερη κλίμακα.

⁵ **Δημοτικά:** 1ο Χολαργού, 2ο Ν. Ιωνίας, 1ο Αγ. Βαρβάρας, 3ο Αργυρούπολης, 72ο Αθηνών, Λεόντειο Λύκειο Πατησίων (περισσότερες τάξεις για να καλυφθεί η απώλεια δύο σχολείων)

Γυμνάσια: 3ο Αγ. Παρασκευής, 3ο Ν. Ιωνίας, 1ο Κορωπίου, 1ο Αγ. Βαρβάρας, 3ο Αργυρούπολης, 2ο Ελευσίνας, 40ο Αθηνών, Λεόντειο Λύκειο Πατησίων

Λύκεια: 3ο Αγ. Παρασκευής, 3ο Ν. Ιωνίας, 1ο Κορωπίου, 1ο Αγ. Βαρβάρας, 3ο Αργυρούπολης, 2ο Ελευσίνας, 40ο Αθηνών, Λεόντειο Λύκειο Πατησίων. Ευχαριστούμε θερμά όλα τα σχολεία που συμμετείχαν και μας βοήθησαν στην έρευνα αυτή!

⁶ Η αναλογία δημόσιων/ιδιωτικών σχολείων στο δείγμα της έρευνας έγινε σύμφωνα με την σχέση του συνολικού μαθητικού πληθυσμού στα ημερήσια σχολεία του νομού Αττικής για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 2008, και ήταν 7 δημόσια/1 ιδιωτικό. Ο αρχικός στόχος ήταν 600 μαθητές συνολικά, στη βάση των 25 παιδιών ανά τάξη κατά μέσο όρο – δηλαδή, 525 μαθητές σε δημόσια σχολεία (175 μαθητές X 3 επίπεδα εκπαίδευσης), και 75 σε ιδιωτικά (25 μαθητές ανά επίπεδο). Στην πορεία, παρουσιάστηκαν δυσκολίες σε κάποια από τα σχολεία επιλογής (π.χ. σε μια περίπτωση, ο Διευθυντής δίσταζε να μας δώσει την άδεια για να κάνουμε την έρευνα διότι θεωρούσε ότι το σχολείο είχε εκτεθεί υπέρ του δέοντος σε έρευνες, με αποτέλεσμα την διαταραχή της μαθησιακής διαδικασίας. Σε άλλες περιπτώσεις, ο Διευθυντής μας ενημέρωσε ότι δεν μαζεύτηκε ικανός αριθμός γονικών εγκρίσεων συμμετοχής των παιδιών στην έρευνα, και άρα δεν υπήρχε αντικείμενο μελέτης. Για να 'διορθώσουμε' αυτές τις επιπλοκές, χρησιμοποιήσαμε επιπλέον τάξεις στα σχολεία που δεν συναντήσαμε κανένα πρόβλημα.

⁷ 26 ερωτηματολόγια από την Κρήτη και 122 από την Κω.

ερευνητικού υλικού αλλά και ως δείκτες ελέγχου αξιοπιστίας των δεδομένων.

Η έρευνα γινόταν επί τόπου, μέσα στην τάξη, με την καθοδήγηση και υπό την επίβλεψη των ομάδων έρευνας, σε προκαθορισμένη μέρα και ώρα, μετά από συνεννόηση με τους Διευθυντές των σχολείων και των διδασκόντων. Σε όλα τα σχολεία κοινοποιήθηκε η εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας που ενέκρινε την έρευνα καθώς και μια επιστολή πρόσκλησης στην έρευνα από την επικεφαλής ερευνήτρια.

Στην έρευνα συμμετείχαν μόνο τα παιδιά για τα οποία είχαμε γραπτή συγκατάθεση από τους γονείς τους, ενώ για τα μεγαλύτερα παιδιά, είχαμε τη συγκατάθεση των ίδιων των παιδιών. Τελικά, συλλέχθηκαν 627 μαθητικά ερωτηματολόγια⁸ μεταξύ Φεβρουαρίου και Απριλίου 2009 από σχολεία στην Αττική, στα οποία προστέθηκαν τα 148 από Κρήτη και Κω, ανεβάζοντας το συνολικό αριθμό σε 775. Μαζί με το ερωτηματολόγιο για τα παιδιά, στην τάξη μοιράστηκε και ένα ερωτηματολόγιο για τους γονείς, και οι μαθητές ανέλαβαν να το δώσουν στους γονείς τους και να το επιστρέψουν συμπληρωμένο μέσα σε 15 μέρες (οπότε και συλλέγονταν από τους ερευνητές του προγράμματος).

Κατά το διάστημα των μηνών Μαΐου-Ιουνίου πραγματοποιήθηκε η συλλογή των ποιοτικών δεδομένων όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις με τους μαθητές και τους γονείς που δέχτηκαν να συμμετάσχουν και στη δεύτερη φάση της έρευνας. Από τα 775 ερωτηματολόγια γονέων που μοιράσαμε, μόνο 266 επιστράφηκαν⁹ (243 από την Αττική και 23 από την Κω), ενώ μόνο 30 γονείς (από την Αττική) συμφώνησαν με την προοπτική συνέντευξης. Τελικά, έγιναν 20 συνεντεύξεις στο σπίτι με γονείς, και κατόπιν με τα παιδιά τους.

Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε το συγκεκριμένο ηλικιακό δείγμα είναι γιατί σύμφωνα και με τα πιο πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα, τα παιδιά στην Ελλάδα ξεκινούν κατά μέσο όρο να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο στην ηλικία των 10 ετών (Livingstone et al, 2011: 24).

⁸ Συγκεκριμένα, 348 ερωτηματολόγια για τις ηλικίες 9-14, και 279 για τις ηλικίες 15-18.

⁹ 162 ερωτηματολόγια γονέων με παιδιά 9-14, και 81 με παιδιά 15-18.

Μεθοδολογία

Σύμφωνα με τη διαθέσιμη βιβλιογραφία, “η κατανόηση των εμπειριών των παιδιών, των αντιλήψεων και της συμπεριφοράς τους απαιτεί την εφαρμογή σύνθετων μεθοδολογικών προσεγγίσεων (Lobe et al., 2007; βλ. επίσης, Greene & Hogan, 2005), το οποίο σημαίνει τη χρήση διαφορετικών μεθόδων και πρακτικών (Punch, 2002). Ένα ακόμα ζήτημα που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η έρευνα για το διαδίκτυο και με το διαδίκτυο, δηλαδή τα περιθώρια χρήσης διαδικτυακών μεθόδων έρευνας. Παραταύτα, “όσο ακόμα μελετώνται τρόποι εφαρμογής της ερευνητικής δεοντολογίας όταν πρόκειται για τη χρήση διαδικτυακών μεθόδων τόσο όσον αφορά τη δειγματοληψία όσο και την ανωνυμία κ.ο.κ” (Lobe et al., 2007: 25; Jankowski, 1999), οι ακαδημαϊκοί ακόμα συνδιαλέγονται για το αν πρέπει να συνταχθεί ένα νέο είδος μεθόδων για τη διαδικτυακή έρευνα, ή αν απλώς μπορούν να εφαρμοστούν οι παραδοσιακές μέθοδοι. Θα συμφωνήσουμε με τους Van Selm και Jankowski, που συζητούν την “εφαρμογή αρχών και εργαλείων που να μπορούν να προσαρμοστούν στο διαδικτυακό περιβάλλον μέσα σ’ ένα πλαίσιο διατήρησης των αξιών των παραδοσιακών μεθόδων έρευνας” (2006: 435). Παρά το ότι η ακαδημαϊκή έρευνα βρίσκεται στο επίπεδο “υιοθέτησης των υπαρχουσών μεθόδων” στη διαδικτυακή έρευνα, ενδεχομένως ένας συνδυασμός νέων μεθόδων έρευνας στο πλαίσιο των αρχών των παραδοσιακών μεθόδων να αποδεικνυόταν αποτελεσματικός.

Στην περίπτωση της έρευνάς μας, παραταύτα, και δεδομένης της έλλειψης οικειότητας των παιδιών στην Ελλάδα (και τη Μεσόγειο) με την έρευνα μέσω διαδικτύου, χρησιμοποιήθηκαν δυο παραδοσιακές μέθοδοι ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας. Συντάχθηκαν ερωτηματολόγια που απαντήθηκαν από τους μαθητές των σχολείων και τους γονείς στο σπίτι, και ημι-δομημένοι οδηγοί για τις συνεντεύξεις που ακολούθησαν. Θεωρήσαμε ότι η εφαρμογή αυτών των μεθόδων θα ήταν λιγότερο κοστοβόρα και περισσότερο αποτελεσματική.

Τέλος, είναι προφανές ότι υπάρχουν δυσκολίες στην έρευνα με παιδιά και εφήβους, τόσο όταν απαντούν σε ερωτήσεις μέσω ερωτηματολογίου όσο και μέσω συνεντεύξεων. Για παράδειγμα, οι ευαίσθητες ερωτήσεις για τις εμπειρίες με σεξουαλικό υλικό (Lobe et al., 2007: 20), πρέπει να γίνονται με μεγάλη προσοχή και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα παιδιά μπορεί να ενοχληθούν από παρόμοιες ερωτήσεις. Σύμφωνα με τον Cowell, για παράδειγμα, η ηλικία στην οποία τα παιδιά έχουν τις

πρώτες τους εμπειρίες με σεξουαλικό υλικό είναι περίπου τα 12 χρόνια και επομένως είναι μάλλον απίθανο οι ερευνητές να έχουν άδεια για τις σχετικές ερωτήσεις (2009).

Για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας, όπως προαναφέρθηκε, συντάχθηκαν ερωτηματολόγια και οδηγοί έρευνας διαφορετικοί για τους μαθητές και τους γονείς τους καθώς και διαφορετικοί για τους μικρότερους και μεγαλύτερους μαθητές. Σύμφωνα με τις οδηγίες του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, οι μαθητές δημοτικού θα συμπλήρωναν ένα ελαφρώς διαφοροποιημένο ερωτηματολόγιο προκειμένου να μειωθούν οι πιθανότητες παρανόησης των ερωτήσεων. Επίσης, η γλώσσα του ερωτηματολογίου των μαθητών του γυμνασίου και του Λυκείου δε θεωρήθηκε πάντα κατάλληλη και για τους μαθητές δημοτικού (ιδιαίτερα όσον αφορά την ενότητα ερωτήσεων για τη χρήση πορνογραφικού υλικού) με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα νέο ερωτηματολόγιο για τους νεότερους μαθητές.

Το ερωτηματολόγιο για τους μαθητές προέβλεψε ενότητες όπως τα ατομικά-δημογραφικά στοιχεία του ερωτώμενου, ερωτήσεις για τις κοινωνικές του επαφές και δραστηριότητες, για τον οικιακό τεχνολογικό εξοπλισμό, την καθημερινότητά τους σε σχέση με τη χρήση νέων τεχνολογιών (εμπειρίες, δεξιότητες, πρακτικές) και τέλος τη χρήση κινητής τηλεφωνίας. Ειδικά η ενότητα για τη χρήση κινητού τηλεφώνου θεωρήθηκε απαραίτητο να συμπεριληφθεί λόγω της αυξημένης και ιδιαίτερα διευρυμένης αυτής πρακτικής στη χώρα μας από όλο και νεότερα άτομα.

Το ερωτηματολόγιο για τους γονείς προέβλεψε ενότητες για τα ατομικά-δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων, για τη χρήση του διαδικτύου, τις απόψεις τους για αυτό, και κυρίως σε σχέση με τα παιδιά τους και, τέλος, μια ενότητα ερωτήσεων που αφορούν την οικογένειά τους.

Όσον αφορά τώρα τους οδηγούς των συνεντεύξεων, αυτοί ουσιαστικά σκοπό είχαν να εμβαθύνουν σε κάποιες από τις θεματικές στις οποίες είχαν ήδη απαντήσει οι ερωτώμενοι και που κατά τη γνώμη μας ήταν περισσότερο σημαντικές. Προκρίθηκαν θέματα όπως οι πρακτικές και οι εμπειρίες των παιδιών στο διαδίκτυο, καθώς και η σχέση των γονιών με το διαδίκτυο αλλά και με τη χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά τους. Τα θέματα αυτά βρίσκονται στην κορυφή της ατζέντας της διεθνούς και εγχώριας ακαδημαϊκής έρευνας, της πολιτείας και των ΜΜΕ και γι' αυτό το λόγο επιλέχθηκαν να συζητηθούν λεπτομερέστερα.

Θα κλείσουμε την ενότητα αυτή με μια συνοπτική αξιολόγηση των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήσαμε. Το ερωτηματολόγιο αποτελεί το πιο συνηθισμένο και βολικό εργαλείο πραγματοποίησης ποσοτικής έρευνας. Χρησιμοποιήσαμε τον παραδοσιακό τρόπο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου (πηγαίνοντας στα σχολεία και παραμένοντας με τους μαθητές όσο αυτοί συμπλήρωναν τα ερωτηματολόγια). Λάβαμε υπόψη το γεγονός ότι ένα ερωτηματολόγιο έχει πεπερασμένο αριθμό ερωτήσεων και δυνατών απαντήσεων και ως εκ τούτου είναι εκ προοιμίου ένα εργαλείο που δίνει μια ή λίγες -πάντως- διαστάσεις του θέματος που εξετάζεται. Επίσης, η ανωνυμία ενός ερωτηματολογίου δυσκολεύει τη διαδικασία πιστοποίησης της αλήθειας των απαντήσεων και επιτρέπει στο συμμετέχοντα να αντιμετωπίσει τη διαδικασία ως ώρα αναψυχής και λιγότερο ως ώρα συγκεκριμένης εργασίας. Παραταύτα, εξαρχής υιοθετούμε την άποψη ότι αντικείμενο μελέτης δεν είναι κάποια αλήθεια που ερευνητές έχουν στη διάθεσή τους, αλλά οι απαντήσεις όπως τις δίνουν τα ίδια τα παιδιά. Ένα άλλο μειονέκτημα του ερωτηματολογίου είναι η μαζική του συμπλήρωση που επιτρέπει ενδεχομένως την ολοκλήρωσή του μέσα σε ένα πλαίσιο διασκέδασης, ενώ από την άλλη το γεγονός ότι λαμβάνει χώρα στο σχολικό περιβάλλον, αναπόσπαστα συνδέει τους ερευνητές με το διδακτικό προσωπικό του σχολείου.

Δε θα αναλωθούμε στην εκτενή αναφορά των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων ενός ερωτηματολογίου, ως ενός μεθοδολογικού εργαλείου, αρκεί να πούμε ότι η επιλογή του μας εξασφαλίζει την άντληση ίδιας φύσης δεδομένων από ένα μεγάλο δείγμα συμμετεχόντων, με ίδια κοινωνικο-πολιτισμικά δημογραφικά χαρακτηριστικά. Επίσης, είναι σημαντικό ότι όλα τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν χωρίς καμία βοήθεια από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο εκτος των ερευνητών και μάλιστα στον ίδιο χρόνο και το ίδιο πλαίσιο χωρικά (σχολική τάξη).

Σε αυτό το σημείο θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση των ευρημάτων σε τρία ξεχωριστά κεφάλαια. Στο πρώτο, συζητάμε την πρόσβαση των παιδιών στο διαδίκτυο, στο δεύτερο τις εμπειρίες τους και στο τρίτο τις αντιλήψεις των γονιών τόσο για το διαδίκτυο όσο και για τη χρήση και τις εμπειρίες των παιδιών τους.

IV. ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ-ΧΡΗΣΗ

Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφουμε την πρόσβαση και χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά του δείγματος, και εξετάζουμε υπό τη μορφή ελεγκτικών μεταβλητών την πρόσβαση και σε άλλες δημοφιλείς τεχνολογίες. Η περιγραφή γίνεται σε δυο επίπεδα, δηλαδή ξεχωριστά για τη μικρότερη και τη μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα του δείγματος.

Αγόρια – Κορίτσια, 10-14 ετών (Δ', Ε', ΣΤ' δημοτικού- Α', Β' Γυμνασίου)

Επιλέξαμε να κατηγοριοποιήσουμε τα αποτελέσματα με βάση τις θεματικές ενότητες που εξετάσαμε - ως εκ τούτου, στην πρώτη αυτή ενότητα εξετάζουμε την πρόσβαση και τις πρακτικές χρήσης του διαδικτύου από τα παιδιά. Ξεκινώντας με τα παιδιά ηλικίας 10-14 ετών που καλύπτουν τις τρεις τελευταίες τάξεις του δημοτικού και τις δυο πρώτες του γυμνασίου, από τα συνολικά 343 ερωτηματολόγια που συλλέχθηκαν το δείγμα απαρτίζεται από 163 αγόρια και 180 κορίτσια, που αντιπροσωπεύει το 48% και 53% αντίστοιχα. Σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι απάντησαν ότι η ελληνική είναι η μητρική τους γλώσσα και συνεπώς κρίνουμε ότι το δείγμα της έρευνάς μας χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια.

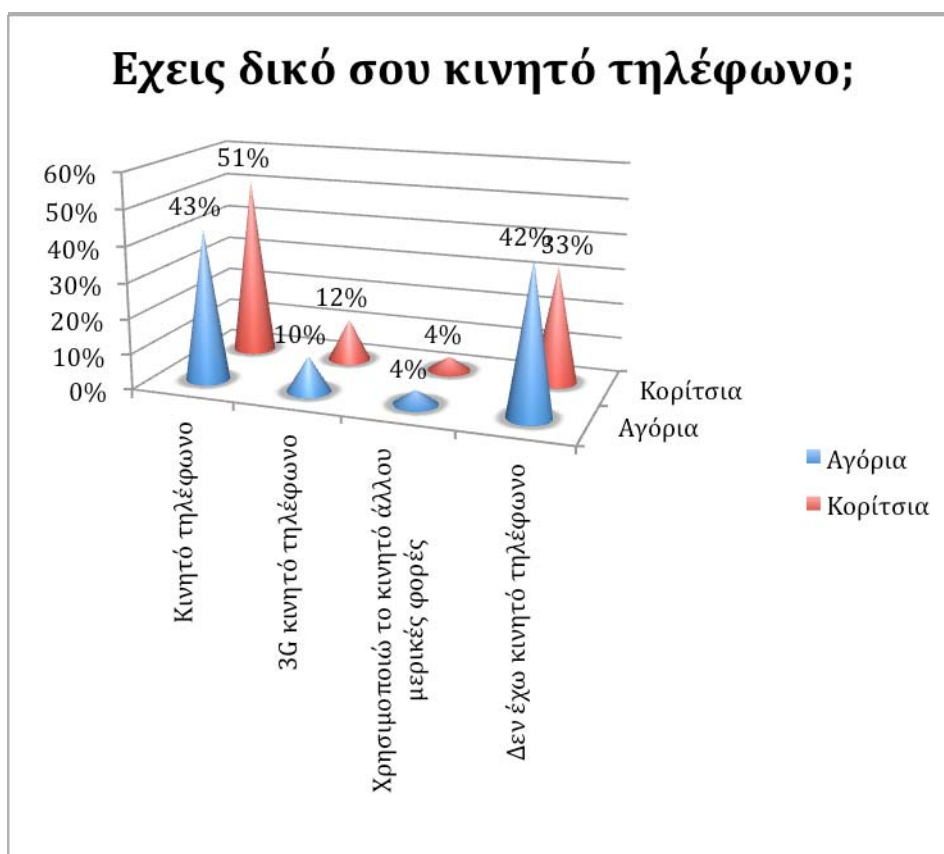
Σε ερώτηση σχετικά με την τοποθεσία πρόσβασης στο διαδίκτυο στα σπίτια των ερωτώμενων, το 41% των αγοριών και το 45% των κοριτσιών δηλώνει ότι κάνει χρήση από ηλεκτρονικό υπολογιστή που έχει στο δωμάτιό του. Εάν και τα ποσοστά είναι συγκριτικά χαμηλότερα με αυτά των μεγαλύτερων εφήβων (81% για τα αγόρια και 74% για τα κορίτσια), εντούτοις, η ύπαρξη μιας «κουλτούρας δωματίου» (Bovill & Livingstone: 2001) επιβεβαιώνεται και στην ελληνική περίπτωση. Η χρήση του διαδικτύου αποτελεί πλέον ιδιωτική δραστηριότητα για τα περισσότερα παιδιά και οι προκλήσεις που συναντά η γονική διαμεσολάβηση είναι συνεπώς ακόμη μεγαλύτερες.

Αναλυτικότερα, η μετατόπιση των δραστηριοτήτων των παιδιών από τον εξωτερικό στον εσωτερικό χώρο, διακρίνεται και από τις απαντήσεις που αυτά δίνουν σε σχέση με τη συχνότητα που πραγματοποιούν τόσο «εκτός» όσο και «εντός» σύνδεσης δραστηριότητες. Συγκεκριμένα, πάνω από τα μισά κορίτσια δηλώνουν πως βγαίνουν

έξω λιγότερο συχνά με τους φίλους τους, ενώ αυξημένα εμφανίζονται τα ποσοστά που αφορούν τη συχνότητα της διαδικτυακής τους πλοήγησης, με το 64% να «σερφάρει» μερικές φορές την εβδομάδα.

Χρήσιμο είναι να αναφέρουμε και το ποσοστό των παιδιών που έχουν ή απλώς χρησιμοποιούν κινητό τηλέφωνο. Το κινητό τηλέφωνο είναι μια δημοφιλής τεχνολογία ανάμεσα στους νέους στην Ελλάδα (Tsaliki, 2011) και θεωρήσαμε σκόπιμο να τα εξετάσουμε από κοινού.

Γράφημα 1



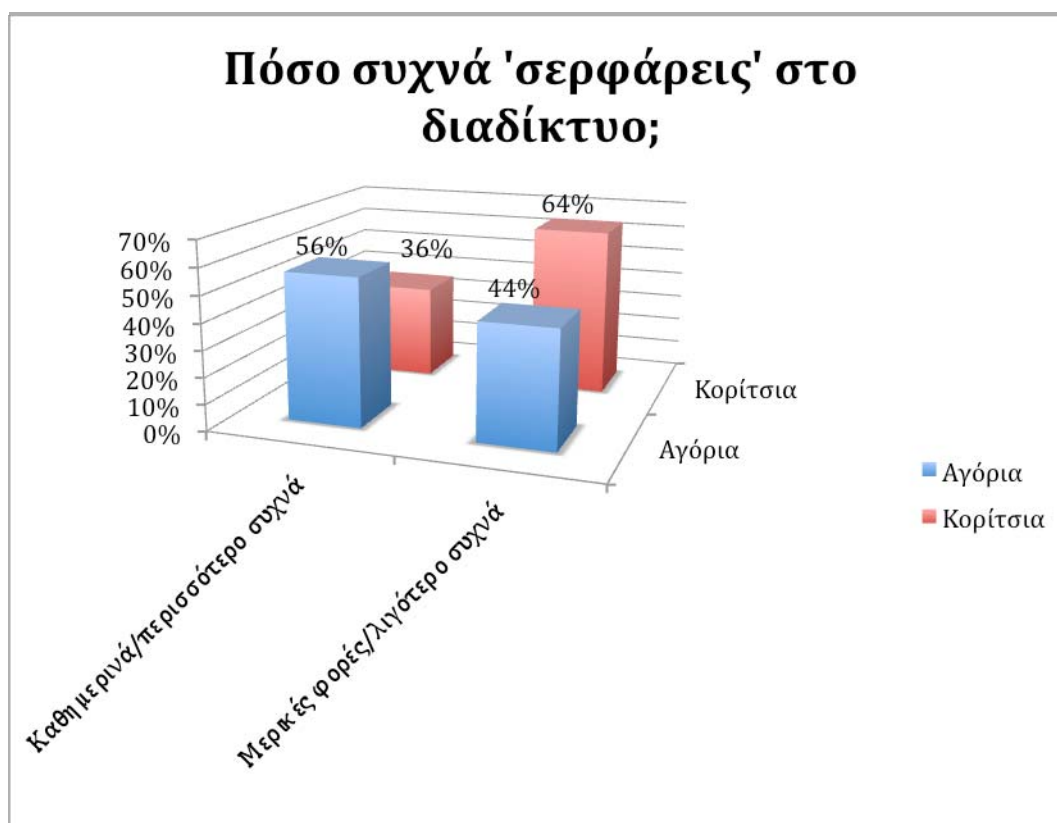
(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Στο παραπάνω διάγραμμα παρατηρούμε ότι η διαφορά ανάμεσα στα αγόρια που έχουν και εκείνα που δεν έχουν κινητό τηλέφωνο είναι μικρή. Περισσότερο διακριτή είναι η διαφορά των ποσοστών που αφορούν τα κορίτσια, για τα οποία θα μπορούσε να σημειωθεί ότι σε απόλυτους αριθμούς είναι πιο πιθανό να εμφανιστούν ως κάτοχοι

ή χρήστες κινητών τηλεφώνων από τα αγόρια, τα οποία προτιμούν τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και το διαδίκτυο.

Όπως λοιπόν φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα, τα αγόρια είναι περισσότερο «καθημερινοί χρήστες» του διαδικτύου σε σχέση με τα κορίτσια (το 56% έναντι του 36% των κοριτσιών) (Γράφημα 2).

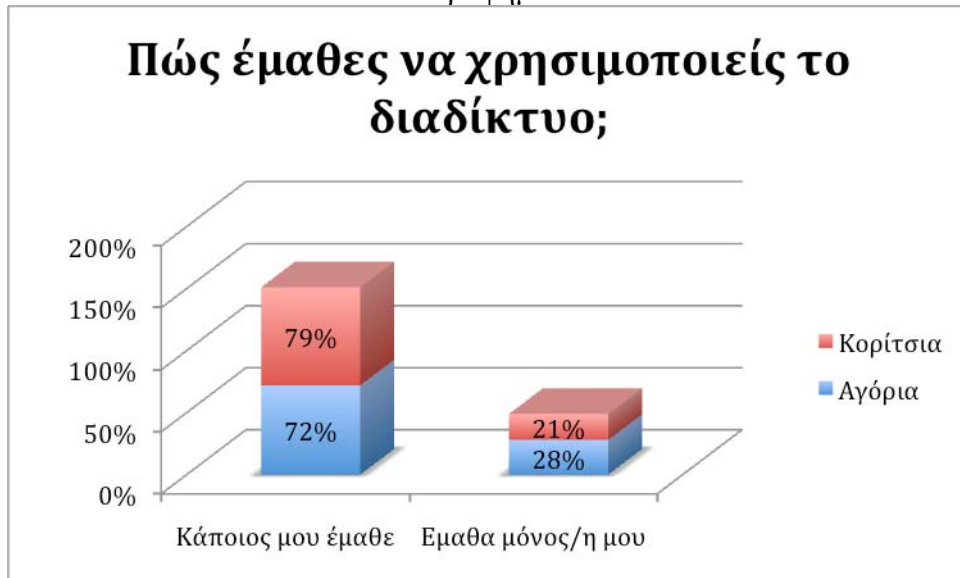
Γράφημα 2



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Τα παιδιά αυτά αναφέρουν ότι την πρόσβαση και τη χρήση του διαδικτύου τη μαθαίνουν ως επί το πλείστον με τη βοήθεια κάποιου άλλου (Γράφημα 3). Αυτό σημαίνει ότι στο μεγαλύτερο βαθμό υπάρχει κάποιος που δείχνει στα παιδιά πως να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και δε φαίνεται να ξεκινούν μόνοι/ες τους τον πειραματισμό με το Μέσο.

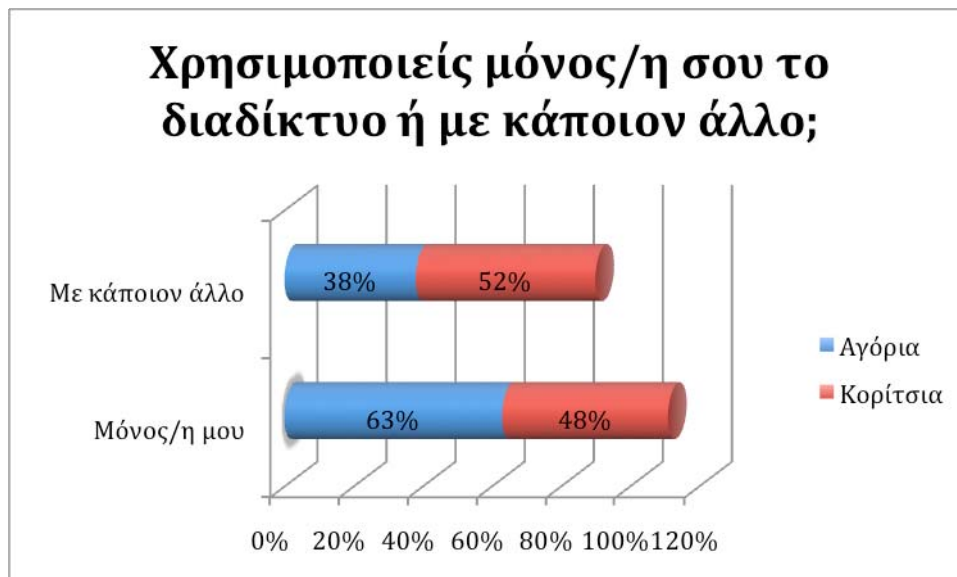
Γράφημα 3



(Δείγμα: Αγόρια- Κορίτσια, 10-14 ετών)

Παραταύτα, *χρησιμοποιούν* σε μεγάλο βαθμό μόνοι τους το διαδίκτυο και όχι μαζί με κάποιον. Αυτό ενδεχομένως δείχνει ότι η χρήση του Μέσου μπορεί να είναι και ιδιωτική:

Γράφημα 4.

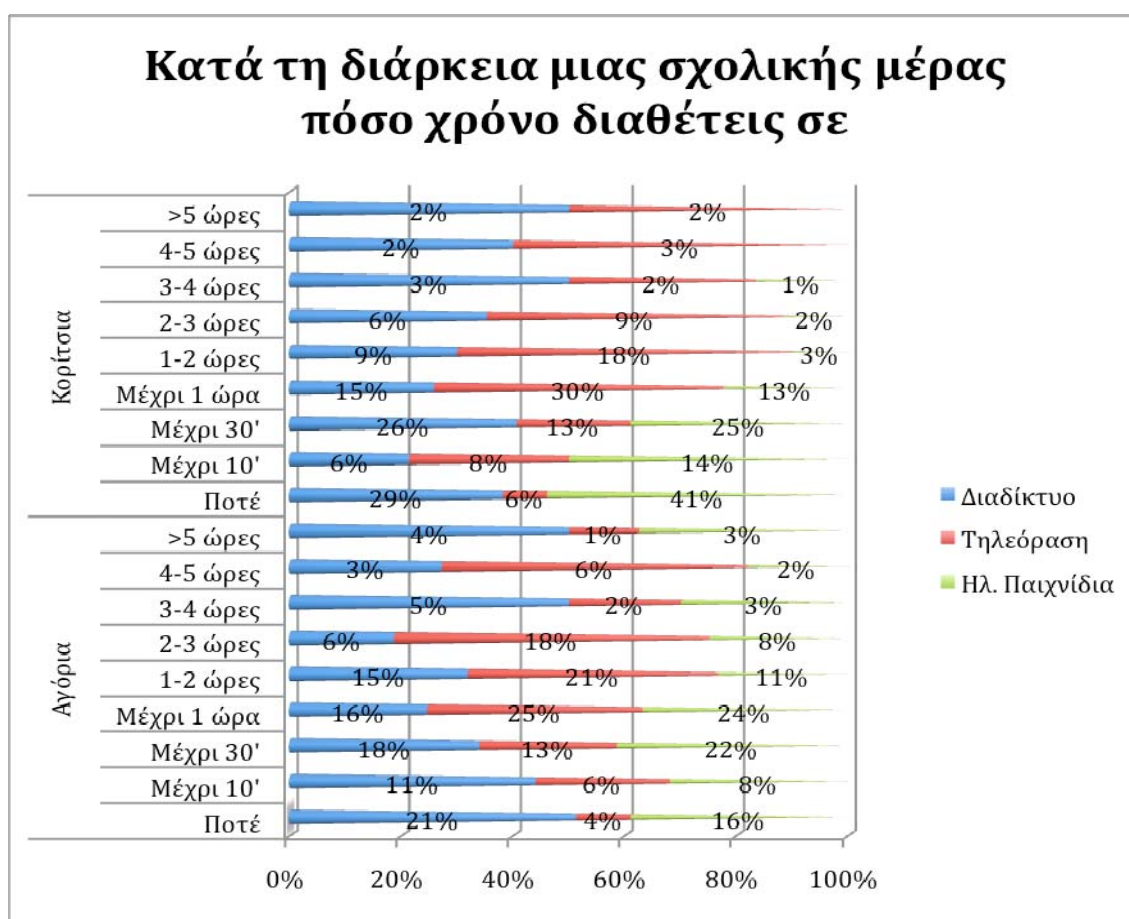


(Δείγμα: Αγόρια- Κορίτσια, 10-14 ετών)

Αυτό που ενδιαφέρει τόσο την ερευνητική όσο και τη δημόσια ατζέντα είναι ποιες τεχνολογικές δραστηριότητες επιλέγουν τα παιδιά και πόσο χρόνο διαθέτουν σε κάθε

μια από αυτές. Επιλέξαμε να δείξουμε εδώ την ενασχόληση με το διαδίκτυο, την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια, όχι μόνο γιατί είναι δημοφιλείς στα παιδιά τεχνολογίες αλλά και γιατί έχουν κατά καιρούς βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος όσον αφορά τις πιθανές επιδράσεις που μπορεί να έχουν από άποψη συμπεριφοράς ή ανάπτυξης (Peter & Valkenburg, 2008; Valkenburg, 2001¹⁰). Το 41% των κοριτσιών, λοιπόν, δηλώνει ότι δεν αφιερώνει καθόλου χρόνο για ηλεκτρονικά παιχνίδια σε μια σχολική μέρα, ενώ στην ίδια ερώτηση είναι ένα 16% αγοριών που απαντά αρνητικά (Γράφημα 5). Όπως έχει διαπιστωθεί και από άλλες μελέτες (Livingstone & Bovill, 1999; Livingstone et al, 2011; Fromme, 2003), υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανά φύλο στην επιλογή ορισμένων διαδικτυακών δραστηριοτήτων, με τα αγόρια να προτιμούν περισσότερο τα ηλεκτρονικά παιχνίδια σε σχέση με τα κορίτσια.

Γράφημα 5

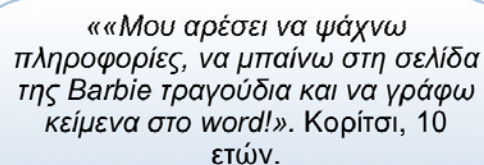


(Δείγμα: Αγόρια- Κορίτσια, 10-14 ετών)

¹⁰ Valkenburg, P. (2001), «Television and the child's developing imagination», in D. Singer & J. Singer (eds) *Handbook of Children and the Media*, Thousand Oaks: Sage

Σχετικά με το χρόνο που αφιερώνουν για να παρακολουθήσουν τηλεόραση ή να χρησιμοποιήσουν το διαδίκτυο, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι τόσο τα αγόρια όσο τα κορίτσια αφιερώνουν μια με δυο ώρες ημερησίως περισσότερο για να παρακολουθήσουν τηλεόραση παρά για να «σερφάρουν» στο διαδίκτυο. Όπως διαπιστώνεται, παρά τη διάχυτη αίσθηση ότι τα παιδιά περνούν πολλές ώρες μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή και την ανησυχία που εξέφρασε το 93% των γονέων ότι η πολύωρη χρήση μπορεί να απομονώσει τα παιδιά, τα ίδια καταναλώνουν αναλογικά περισσότερο χρόνο στην τηλεόραση. Αυτό μπορεί να οφείλεται είτε στο ότι παρακολουθούν αγαπημένα τους προγράμματα, είτε γιατί οι γονείς περιορίζουν τη χρήση του διαδικτύου, είτε γιατί οι διαδικτυακές τους δεξιότητες είναι περιορισμένες (με αποτέλεσμα, αυτά να στρέφονται στην τηλεόραση) (Livingstone et al, 2011)¹¹.

Πιο αναλυτικά, σχετικά με τη συχνότητα χρήσης ορισμένων δραστηριοτήτων στο διαδίκτυο, το 29% των αγοριών αναφέρει ότι παίζει παιχνίδια στο διαδίκτυο καθημερινά, ενώ μόνο το 13% των κοριτσιών δηλώνει ότι κάνει κάτι αντίστοιχο (Γράφημα 6). Επιπλέον, οι μικροί χρήστες φαίνονται ικανοί και στο να «κατεβάζουν» υλικό. Το 29% των αγοριών δηλώνει ότι «κατεβάζει» υλικό καθημερινά και το 28% των κοριτσιών μερικές φορές την εβδομάδα. Δεδομένου ότι το υπό εξέταση δείγμα αφορά παιδιά 10 έως 14 ετών παρατηρείται ότι και οι μικρότερες ηλικιακές κατηγορίες είναι πλέον εξοικιωμένες με το διαδίκτυο αφού μπορούν να εκτελέσουν ένα φάσμα σύνθετων δραστηριοτήτων, κάτι που αξίζει να σημειωθεί τόσο από τους γονείς όσο και από τους φορείς άσκησης πολιτικής σχετικά με το διαδίκτυο.



«Μου αρέσει να ψάχνω πληροφορίες, να μπαίνω στη σελίδα της Barbie τραγούδια και να γράφω κείμενα στο word!». Κορίτσι, 10 ετών.

¹¹ Σύμφωνα με τα ευρήματα του προγράμματος EU Kids Online II η Ελλάδα βρίσκεται κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο όσον αφορά το επίπεδο ψηφιακού αλφαριθμητισμού και δεξιοτήτων (Livingstone et al, 2011: 28)

«Μου αρέσει να κατεβάζω τραγούδια και να μπαίνω msn!»
Αγόρι, 10 ετών

Γράφημα 6



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Ενδιαφέρον έχει να δουμε εδώ τι αναφέρουν τα παιδιά ότι δεν τους επιτρέπεται να κάνουν όταν βρίσκονται στο διαδίκτυο. Παρατηρεί κανείς στο παρακάτω Γράφημα (7), ότι τόσο τα αγόρια (68%) όσο τα κορίτσια (75%) δηλώνουν ότι δεν τους επιτρέπεται να δίνουν προσωπικές πληροφορίες τους όταν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο. Σε μεγαλύτερο όμως βαθμό δεν τους επιτρέπεται να κάνουν διαδικτυακές αγορές. Φαίνεται ότι οι γονείς στην Ελλάδα προτεραιότητα δίνουν στην αποφυγή κάποιας οικονομικής εξαπάτησης των παιδιών τους. Παρόλο που το 95% των γονέων

αναφέρει ότι απαγορεύει ορισμένες δραστηριότητες, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι απαντήσεις των ίδιων των παιδιών. Τα παιδιά αναφέρουν ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις απαγορεύεται η χρήση άμεσων μηνυμάτων (IM) ή το «κατέβασμα» υλικού. Η κατηγοριοποίηση αυτή αντικατοπτρίζει την εικόνα των παιδιών για την ιεράρχηση των κανόνων στη χρήση του διαδικτύου από τους γονείς και ενδιαφέρον θα έχει όταν δουμε τι μας είπαν οι δεύτεροι για την ίδια ερώτηση.

Γράφημα 7



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

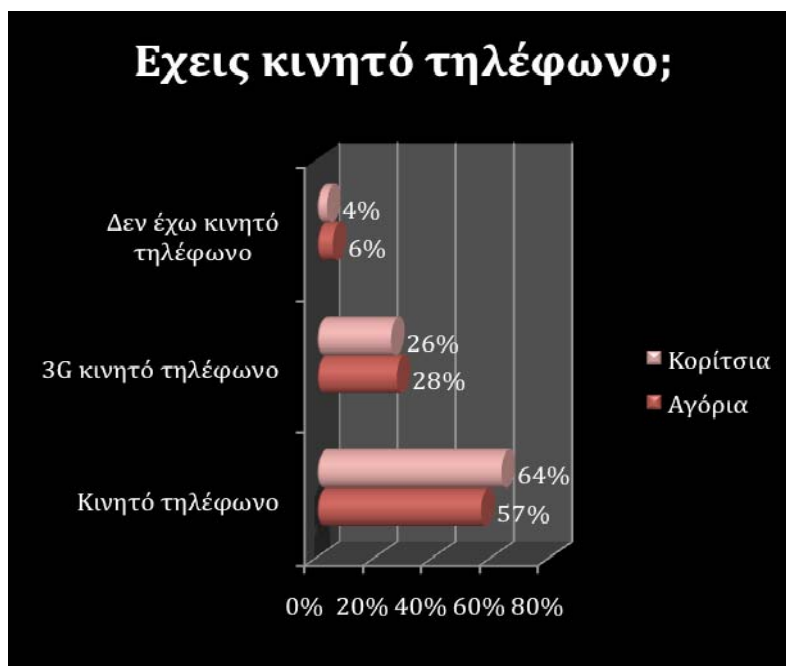
Συνοπτικά λοιπόν προκύπτει ένα προφίλ παιδιών 10-14 ετών σύμφωνα με το οποίο τα μισά και πάνω από αυτά έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο, το οποίο συνήθως κάποιος άλλος τους έμαθε να χρησιμοποιούν, αφιερώνουν κατά μέσο όρο 1-2 ώρες ημερησίως στη χρήση του και έχουν δικό τους κινητό τηλέφωνο. Ενώ ασχολούνται λίγο περισσότερο με την παρακολούθηση τηλεόρασης και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια κατά τη διάρκεια μιας εργάσιμης μέρας, όσο χρόνο αφιερώνουν στο διαδίκτυο, τον κατανέμουν ανάμεσα σε δραστηριότητες όπως «κατέβασμα» υλικού, παιχνίδια και χρήση άμεσων μηνυμάτων. Αμέσως μετά ελέγχουμε αν, και πώς, οι ίδιες μεταβλητές αλλάζουν όσον αφορά την επόμενη ηλικιακή ομάδα, τα παιδιά 15-18 ετών.

Αγόρια – Κορίτσια, 15-18 ετών (Γ' Γυμνασίου, Α' Β' και Γ' Λυκείου)

Στην ηλικιακή ομάδα αυτή περιμένουμε να δούμε πιο εντατική χρήση του διαδικτύου και μεγαλύτερο εύρος δραστηριοτήτων. Επίσης, αναμένουμε μεγαλύτερο εύρος κατοχής κινητών τηλεφώνων. Η ηλικιακή αυτή ομάδα αποτελείται από 272 συμμετέχοντες με το 48% να αντιστοιχεί στα αγόρια και το 52% στα κορίτσια (131 αγόρια και 141 κορίτσια). Σχεδόν όλα τα παιδιά του δείγματος απάντησαν ότι η ελληνική είναι η μητρική τους γλώσσα. Όπως και στην περίπτωση των μικρότερων ηλικιακών κατηγοριών, έτσι και εδώ το δείγμα μας χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια (91%). Τόσο τα αγόρια (87%) όσο τα κορίτσια (77%) απαντούν ότι βγαίνουν συχνά έξω με τους φίλους τους.

Όπως και στην περίπτωση της πρώτης ηλικιακής ομάδας, έτσι και εδώ έχει ενδιαφέρον να δούμε αν οι συμμετέχοντες έχουν κινητό τηλέφωνο στην κατοχή τους. Όπως φαίνεται, είναι η πλειοψηφία των παιδιών που χρησιμοποιούν λιγότερο ή περισσότερο εξελιγμένους τύπους τηλεφώνων:

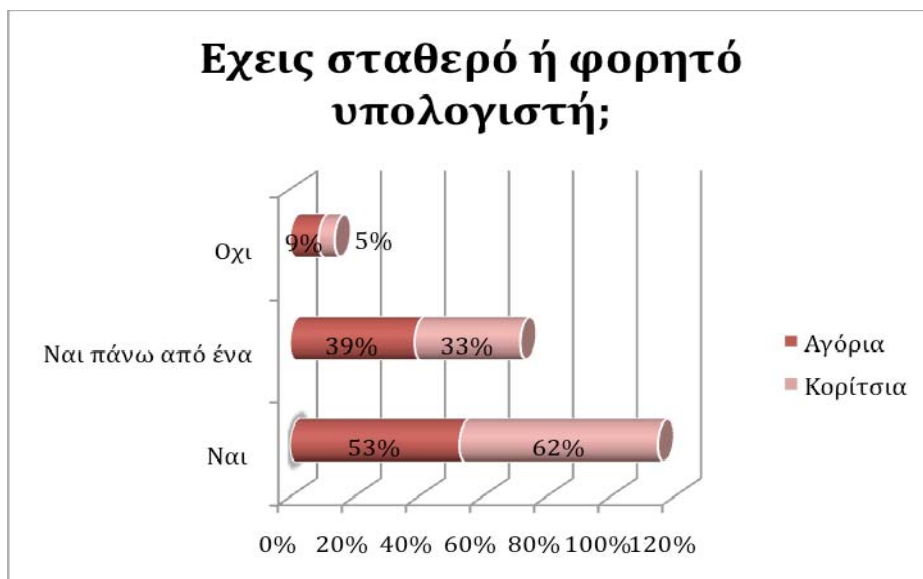
Γράφημα 8



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 15-18)

Αντίστοιχα με το κινητό τηλέφωνο, και ο ηλεκτρονικός υπολογιστής έχει σημαντική θέση στη ζωή των εφήβων. Συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των παιδιών αναφέρει ότι έχει έναν υπολογιστή (σταθερό ή φορητό). Αρκετά υψηλό είναι όμως και το ποσοστό (39% για τα αγόρια και 33% για τα κορίτσια) που αναφέρουν ότι έχουν πάνω από έναν.

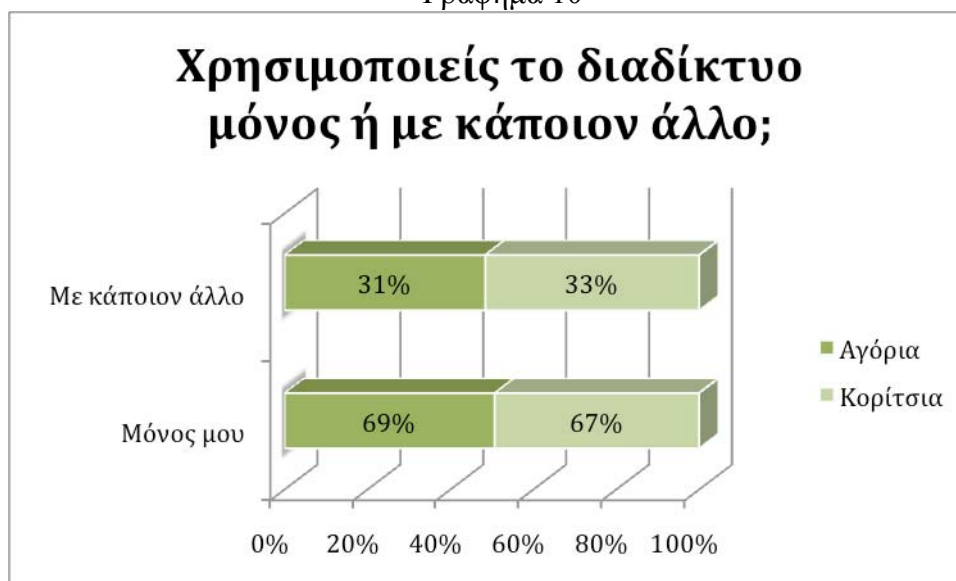
Γράφημα 9



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 15-18)

Το 69% των αγοριών και το 67% των κοριτσιών δηλώνουν πως χρησιμοποιούν μόνοι τους το διαδίκτυο, γεγονός που καταδεικνύει ότι η χρήση του υπολογιστή αποτελεί ως επί το πλείστον ιδιωτική δραστηριότητα για τους έφηβους χρήστες του δείγματός μας. Εδώ βέβαια πρέπει να σημειώσουμε ότι όταν τα παιδιά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο με κάποιον άλλο, εκείνος μπορεί να είναι κάποιος φίλος/η ή κάποιο από τα αδέρφια και όχι απαραίτητα κάποιος γονιός. Δεδομένης της ηλικίας των παιδιών, η πιθανότητα να είναι γονιός αυτός με τον οποίο χρησιμοποιούν μαζί το Μέσο είναι ιδιαίτερα μικρή.

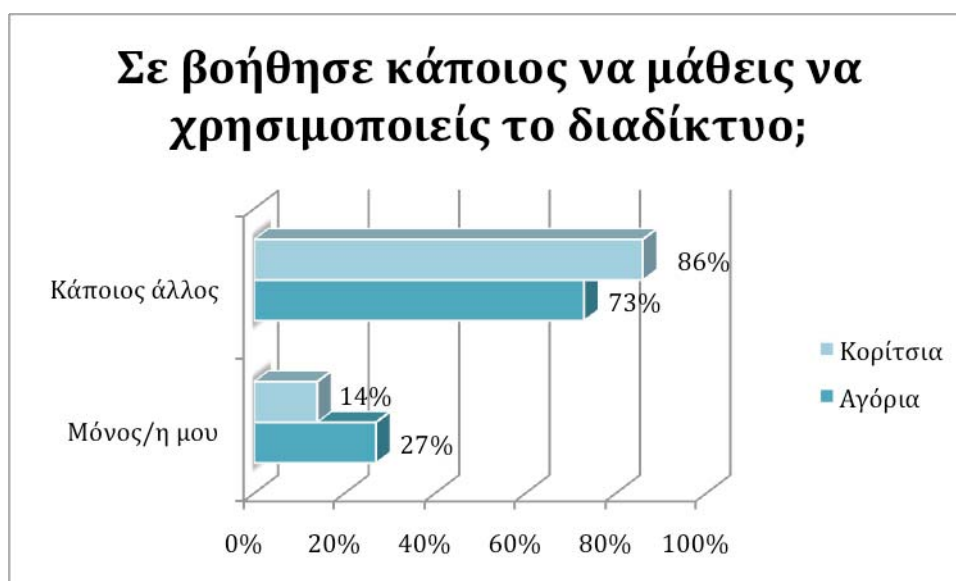
Γράφημα 10



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 15-18)

Όσον αφορά το ποιός τους έμαθε να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, βλέπουμε ότι τα μεγαλύτερα παιδιά, όπως και τα μικρότερα, έμαθαν με τη βοήθεια άλλου να το χρησιμοποιούν και όχι μόνοι τους. Ως εκ τούτου, και σε αυτή την περίπτωση βλέπουμε ότι παρενέβει κάποιος στην εκμάθηση χρήσης του υπολογιστή, χωρίς τα παιδιά να έχουν αφεθεί απλώς σε πειραματισμούς με το Μέσο.

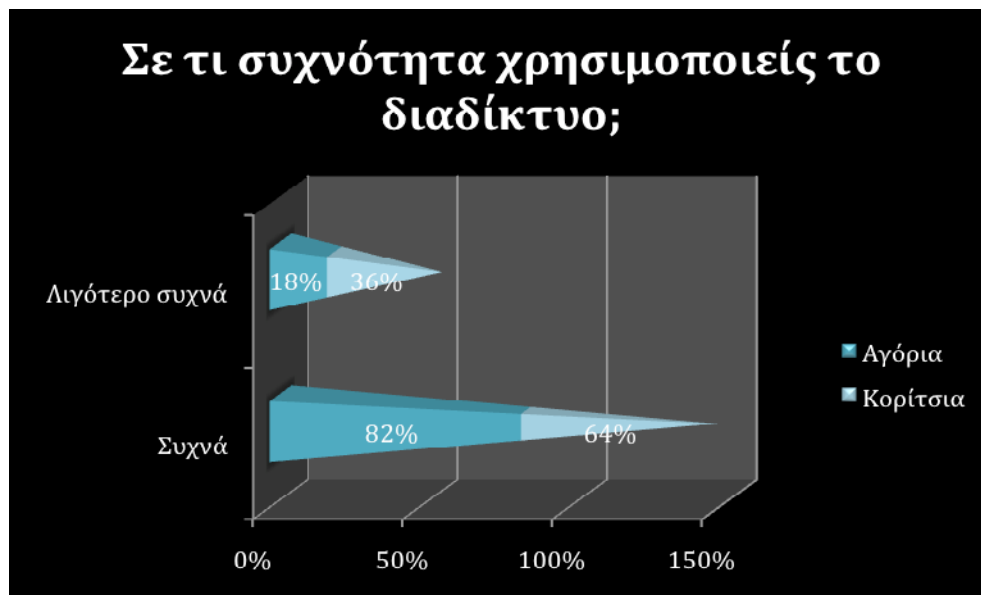
Γράφημα 11



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Με βάση τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αποκτάμε μια εικόνα σύμφωνα με την οποία τα μεγαλύτερα παιδιά είναι ιδιαίτερα συχνόι χρήστες του διαδικτύου.

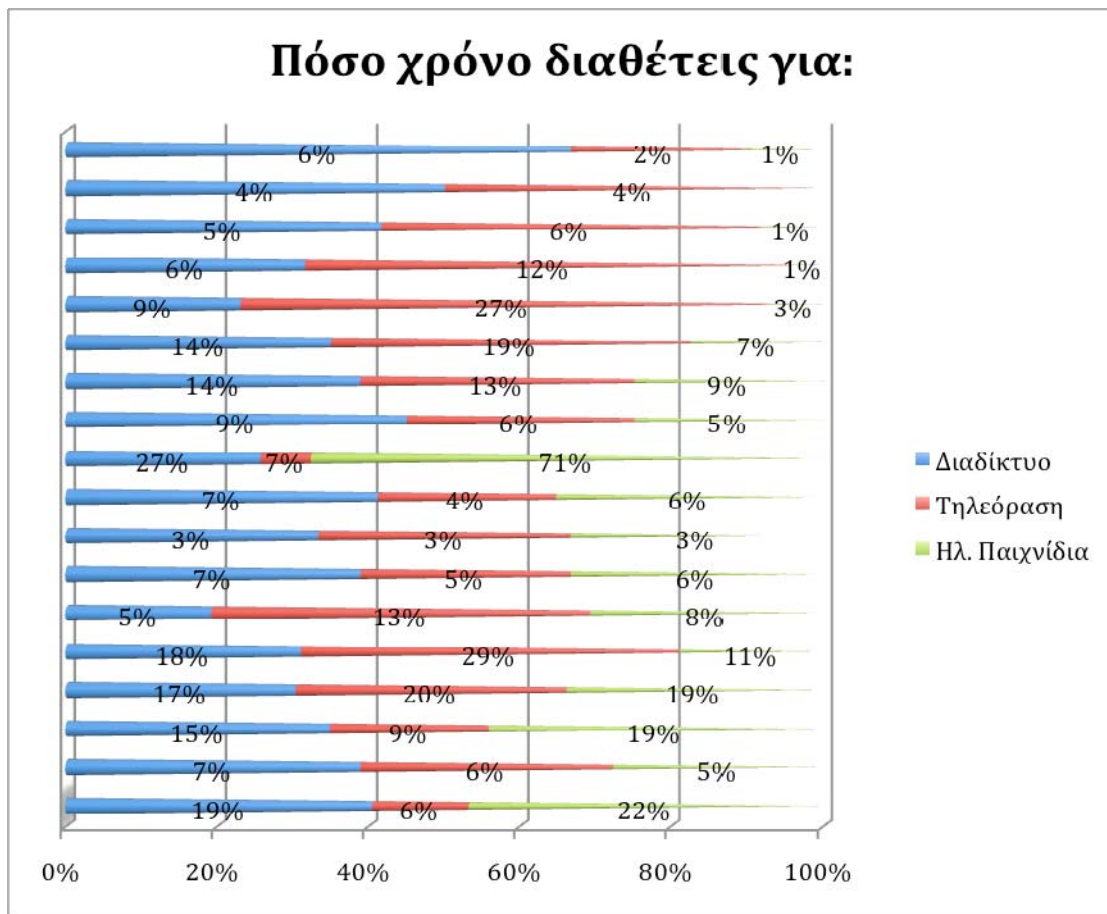
Γράφημα 12



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 15-18)

Τι σχέση όμως έχει η συχνότητα χρήσης του διαδικτύου με τη συχνότητα χρήσης άλλων τεχνολογιών; Παρακάτω παραθέτουμε τα αντίστοιχα με την προηγούμενη ηλικιακή ομάδα στοιχεία σχετικά με το χρόνο που αφιερώνουν οι έφηβοι σε τηλεόραση και ηλεκτρονικά παιχνίδια. Κρίνοντας από το δημόσιο διάλογο και τις ανησυχίες γύρω από την εντατική ενασχόληση των εφήβων με το διαδίκτυο, περιμέναμε να δουμε εντατική χρήση του Μέσου στο δείγμα μας. Παραταύτα φαίνεται ότι περισσότερο χρόνο εξακολουθούν να αφιερώνουν στην τηλεόραση:

Γράφημα 13



(Δείγμα Αγόρια-Κορίτσια: 15-18 ετών)

Σε μια σειρά προκαθορισμένων επιλογών, το 29% των αγοριών και το 27% των κοριτσιών απαντά ότι διαθέτει μια με δυο ώρες την ημέρα για να δει τηλεόραση. Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η απάντηση που δίνουν και τα δυο φύλα για τη χρήση του διαδικτύου. Τα ποσοστά είναι συγκριτικά μικρότερα με μόλις το 18% των αγοριών και το 9% των κοριτσιών να καταναλώνει μια με δυο ώρες ημερησίως για να πλοηγηθεί στο διαδίκτυο. Μεταξύ των δυο μέσων, τα έφηβα κορίτσια δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση στην τηλεόραση ενώ τα ηλεκτρονικά παιχνίδια φαίνεται να «κερδίζουν» περισσότερο το ενδιαφέρον των συνομήλικων αγοριών. Χαρακτηριστικά, το 71% των κοριτσιών απαντά πως δεν αφιερώνει καθόλου χρόνο, κατά τη διάρκεια μιας σχολικής μέρας, για ηλεκτρονικά παιχνίδια ενώ την ίδια απάντηση δίνει μόνο το 22% των αγοριών.

Το διαδίκτυο φαίνεται να προσφέρει στην πλειοψηφία των έφηβων χρηστών έναν εναλλακτικό τρόπο επικοινωνίας. Το προαναφερθέν διαφαίνεται και από το γεγονός

ότι το 37% των αγοριών και το 29% των κοριτσιών χρησιμοποιεί σε καθημερινή βάση το διαδίκτυο για ανταλλαγή άμεσων μηνυμάτων (IM) καθώς και το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (με μικρότερη συχνότητα). Το «κατέβασμα» υλικού (downloading) είναι μια από τις αγαπημένες δραστηριότητες των παιδιών. Χαρακτηριστικά, τα μεγαλύτερα ποσοστά και στα δυο φύλα αναφέρουν ότι «κατεβάζουν» υλικό καθημερινά ή μερικές φορές την εβδομάδα. Τα αγόρια υπερέρχουν λίγο περισσότερο από τα κορίτσια με ποσοστό 33% έναντι 25% (στην καθημερινή χρήση) και 37% έναντι 29% (μερικές φορές την εβδομάδα).

Γράφημα 14



Για τις δυο ηλικιακές ομάδες που περιγράφουμε εδώ δεν εξετάσαμε όλες τις κοινές δραστηριότητες με τις οποίες μπορεί να ασχολούνται, αλλά δώσαμε προσοχή σε όσες παρατηρήσαμε ότι ήταν οι πιο δημοφιλείς για την κάθε ομάδα. Ως εκ τούτου, παρατηρούμε ότι οι μεγαλύτεροι έφηβοι (15-18) ασχολούνται περισσότερο με το downloading από ό,τι τα μικρότερα παιδιά (10-14). Όπως δε δείχνει το Γράφημα 12, οι μεγαλύτεροι έφηβοι ασχολούνται λιγότερο με τα ηλεκτρονικά παιχνίδια από ότι τα

μικρότερα παιδιά - κάτι που θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα περιορισμένου χρόνου ή έλλειψης ενδιαφέροντος.

Θελήσαμε κατόπιν να δούμε αν απαγορεύεται στους εφήβους του δείγματος να κάνουν κάτι στο διαδίκτυο, όπως και για τη μικρότερη ηλικιακή ομάδα. Τους ρωτήσαμε για συγκεκριμένες δραστηριότητες όπως: το να δίνουν προσωπικές πληροφορίες, να χρησιμοποιούν email, να μπαίνουν σε δωμάτιο συζητήσεων (chat rooms), να στέλνουν άμεσα μηνύματα, να κάνουν downloading, αγορές ή να συμπληρώνουν τύπους ερωτηματολογίων και κουίζ. Βλέπουμε ένα χάσμα ανάμεσα στις απαντήσεις που δίνουν τα παιδιά αναφορικά με το εάν τους έχουν απαγορευτεί κάποιες χρήσεις και στις απαντήσεις που δίνουν οι γονείς. Συγκεκριμένα, παρόλο που το σύνολο των γονέων (92,3%) δηλώνει πως υπάρχουν πράγματα που απαγορεύουν στα παιδιά αναφορικά με τη χρήση του μέσου εντούτοις, κάτι τέτοιο επιβεβαιώνει το 66% των κοριτσιών και μόνο τα μισά αγόρια από το σύνολο του δείγματός μας. Από την επιμέρους ανάλυση των αποτελεσμάτων μας, προέκυψαν τα παρακάτω:

Πίνακας 2

<i>Όταν είμαι στο διαδίκτυο δε μου επιτρέπεται:</i>	Αγόρια	Κορίτσια

Να δίνω προσωπικές πληροφορίες	28%	45%
Να χρησιμοποιώ άμεσα μηνύματα	4%	3%
Να παίζω παιχνίδια	3%	1%

Να υλικό	«κατεβάζω»	4%	9%
-----------------	-------------------	----	----

(Δείγμα Αγόρια-Κορίτσια: 15-18 ετών)

Όπως φαίνεται στις περιπτώσεις που οι γονείς απαγορεύουν στα παιδιά τους να κάνουν κάτι διαδικτυακά, αυτό κυρίως αφορά το να δίνουν προσωπικές πληροφορίες, λογικά εκφράζοντας έτσι το φόβο για τις επαφές αγνώστων με τα παιδιά τους ή για την ενδεχόμενη οικονομική εκμετάλλευση των νεαρών χρηστών. Το αυξημένο –σε σχέση με τα υπόλοιπα- ποσοστό της απαγόρευσης χρήσης δωματίων επικοινωνίας αφορά επίσης το φόβο των γονέων τυχόν επαφής των παιδιών τους με –ενδεχομένως επικίνδυνους- αγνώστους. Σε σχέση πάντως με τους νεαρότερους συμμετέχοντες, τα ποσοστά για τους εφήβους είναι μικρότερα, κάτι που αντανακλά κατά τη γνώμη μας τις ανησυχίες των γονέων για τα μικρότερα παιδιά και την εμπιστοσύνη που οι γονείς δείχνουν στους μεγαλύτερους εφήβους.

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο παρατηρούμε ότι πάνω από τα δυο τρίτα των μεγαλύτερων εφήβων έχουν στην κατοχή τους κινητό τηλέφωνο, λιγότερο ή περισσότερο τεχνολογικά εξοπλισμένο. Παράλληλα επίσης, πάνω από τα δυο τρίτα έχουν έναν ή περισσότερους η/υ, είτε αυτοί είναι προσωπικοί είτε απλώς βρίσκονται μέσα στο σπίτι. Συνήθως χρησιμοποιούν μόνοι τους το διαδίκτυο, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό όσων το χρησιμοποιούν με κάποιον άλλο, αφορά χρήση με κάποιο φίλο ή αδελφό/ή. Η χρήση του διαδικτύου αναφέρεται από τους συμμετέχοντες ως συχνή, σε μικρότερο πάντως βαθμό από τη χρήση της τηλεόρασης και σε κοινό σχεδόν βαθμό με την ενασχόληση με ηλεκτρονικά παιχνίδια. Όσον αφορά την ενασχόλησή τους με επικοινωνιακές δραστηριότητες, οι μεγαλύτεροι έφηβοι ασχολούνται ως επί το πλείστον με άμεσα μηνύματα (π.χ. MSN) και «κατέβασμα» υλικού (downloading) και λιγότερο με την αποστολή e-mail.

Προχωρώντας στο επόμενο κεφάλαιο, βλέπουμε τις διάφορες εμπειρίες των συμμετεχόντων, έχοντας δώσει έμφαση στην παρουσίαση όσων από αυτές

πλαισιώνονται ως ρισοκίνδυνες στη δημόσια ατζέντα, την ακαδημαϊκή και την ατζέντα των Μέσων. Εξετάζουμε, συγκεκριμένα, τις επαφές με σεξουαλικό υλικό, τον εκφοβισμό, την επαφή με αγνώστους και το sexting (αποστολή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου).

V. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

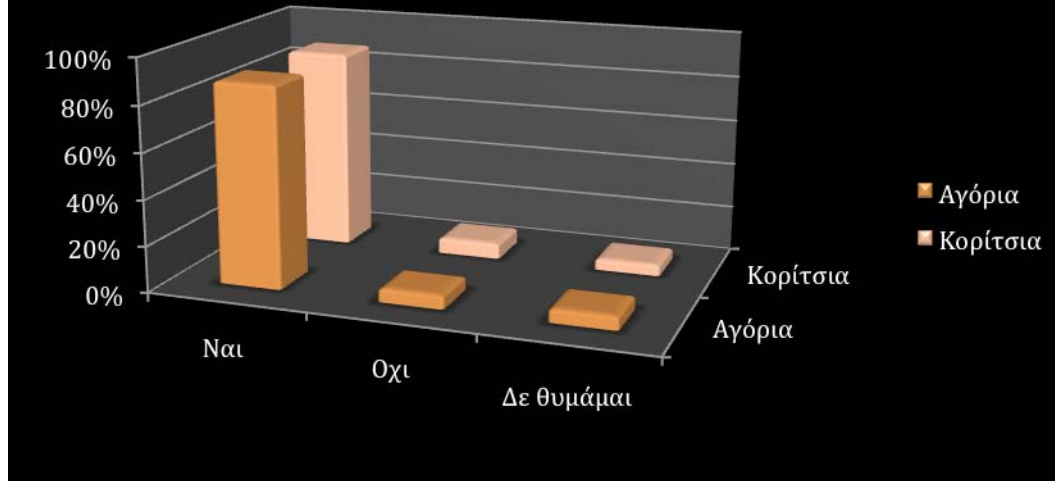
Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στο σημείο αυτό συζητάμε τις διαδικτυακές εμπειρίες των παιδιών όπως εκείνα έχουν μιλήσει γι'αυτές. Εφόσον η έκθεση αυτή έχει υιοθετήσει μια περιγραφική ανάλυση των δεδομένων, σε αυτή την ενότητα ασχολούμαστε εξίσου με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τη δημόσια συζήτηση γύρω από τους διαδικτυακούς κινδύνους και με την περιγραφή των διαδικτυακών εμπειριών των παιδιών, εκείνων που στη δημόσια και ακαδημαϊκή ατζέντα είναι καταγεγραμμένες ως 'ρισοκίνδυνες'.

Αγόρια και Κορίτσια 10-14 ετών (δ', ε', στ' δημοτικού- Α', Β' Γυμνασίου)

Ας ξεκινήσουμε την ανάλυση αυτή παραθέτοντας τις απόψεις ή και ανησυχίες των συμμετεχόντων αυτής της ηλικιακής ομάδας: καταρχάς, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων αναφέρουν ότι έχουν ενημερωθεί για το ενδεχόμενο οι εμπειρίες τους στο διαδίκτυο να είναι ρισοκίνδυνες, από γονείς ή και φίλους.

Γράφημα 15

Εχεις ενημερωθεί για τους κινδύνους του διαδικτύου;

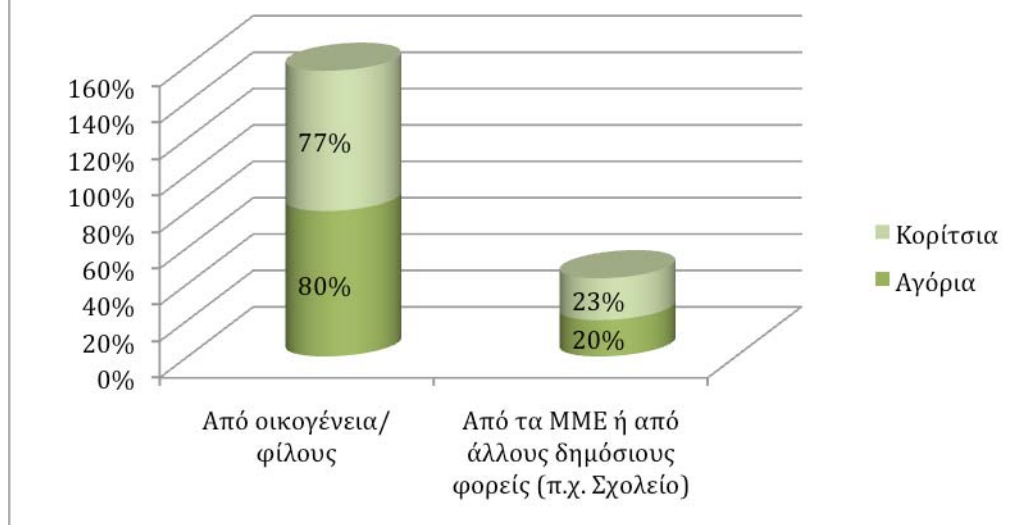


(Δείγμα: Αγόρια- Κορίτσια, 10-14 ετών)

Αυτό ισχύει εξίσου για αγόρια και κορίτσια, ενώ είναι μικρό το ποσοστό εκείνων που αναφέρουν τα ΜΜΕ ή κάποιον άλλο δημόσιο φορέα ως πηγή ενημέρωσης. Το στοιχείο αυτό εμπεριέχει μια πρόταση για τη χάραξη πολιτικών σχετικά με τη συμμετοχή των γονέων και των φίλων των παιδιών στην εκμάθηση ή και χρήση του διαδικτύου. Συνεπώς ο ρόλος και η επιρροή του κλειστού οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος ως πηγής πληροφόρησης των παιδιών για τη χρήση του διαδικτύου πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στη διαδικασία χάραξης των σχετικών πολιτικών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι τόσο τα αγόρια (60%) όσο τα κορίτσια (72%), δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο μαζί με κάποιον ο οποίος είναι κοντά ή ελέγχει τι κάνουν. Αυτό το εύρημα υποδηλώνει μάλιστα για μας ότι οι γονείς στην Ελλάδα υιοθετούν μια σχετικά αυστηρή πολιτική διαμεσολάβησης σε σχέση με τη χρήση των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά τους (βλ επίσης Tsaliki, 2011; Lobe, Segers & Tsaliki, 2009).

Γράφημα 16

Από ποιούς έχεις ενημερωθεί για τους κινδύνους του διαδικτύου

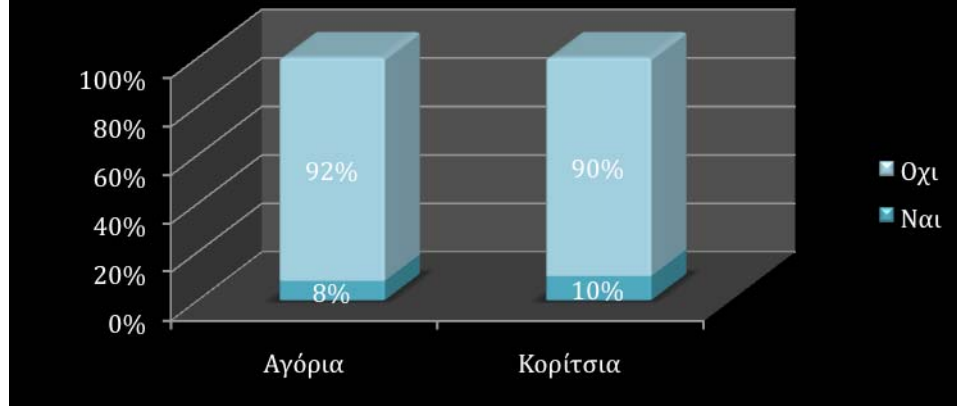


(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14)

Ανάμεσα στις ανησυχίες των ίδιων των παιδιών, αναφορικά με τους διαδικτυακούς κινδύνους με τους οποίους μπορεί να βρεθούν αντιμέτωπα, πρώτος στη λίστα έρχεται ο κίνδυνος ενδεχόμενης επαφής με άγνωστα άτομα (53% των αγοριών και 59% των κοριτσιών). Σε αντίθεση, τα ενδεχόμενα αποκάλυψης προσωπικών πληροφοριών τους και επαφής τους με πράγματα που μπορεί να τα ενοχλήσουν και να τα αναστατώσουν, δεν φαίνεται να ανησυχεί ιδιαίτερα την πλειοψηφία των χρηστών (85% των αγοριών και 78% των κοριτσιών). Στο ίδιο μήκος κυμαίνονται και οι απαντήσεις τους σχετικά με την πολύωρη χρήση του διαδικτύου. Η συντριπτική πλειοψηφία των αγοριών (92%), δηλώνει πως **δε** φοβάται μήπως περνά πολλές ώρες στο διαδίκτυο. Το ίδιο αποκαλύπτουν και οι απαντήσεις του συνόλου των κοριτσιών (90%). Αντίθετα, στο ίδιο ζήτημα οι γονείς εμφανίζονται περισσότερο ανήσυχοι. Συγκεκριμένα, το 93% των γονέων, θεωρεί πως η πολύωρη χρήση του διαδικτύου μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά σε απομόνωση από τους άλλους ανθρώπους. Παραταύτα, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο σχετικά με τις απόψεις των γονέων για τα παιδιά τους, οι γονείς **δε** φαίνεται να θεωρούν ότι τα δικά τους παιδιά κάνουν πολύωρη χρήση του διαδικτύου.

Γράφημα 17

Φοβάμαι μήπως περνάω πολλές ώρες στο διαδίκτυο



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

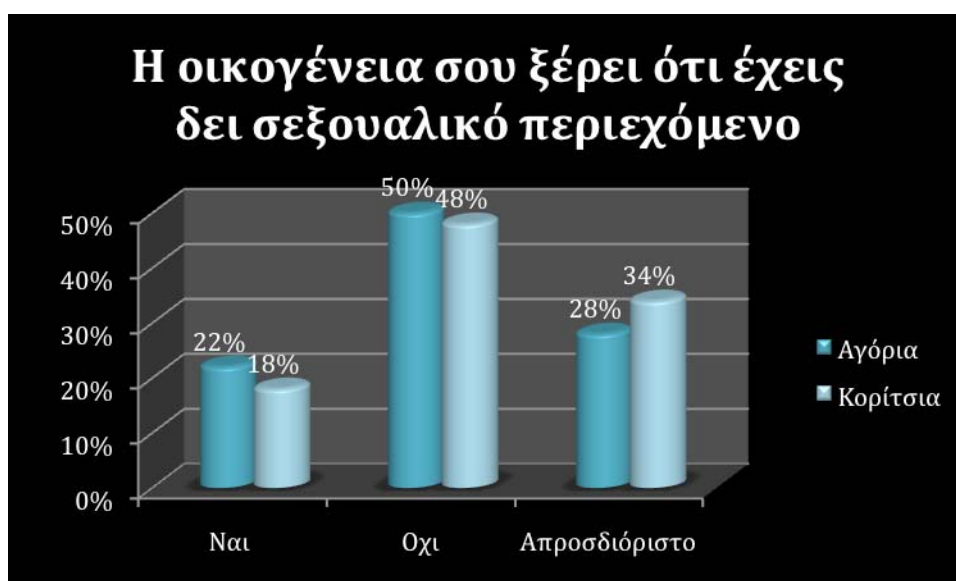
Έχοντας μια εικόνα για το αν και από πού έχουν ενημερωθεί τα παιδιά για τους ενδεχόμενους κινδύνους στο διαδίκτυο, σε αυτό το σημείο παραθέτουμε τα στοιχεία από τις διαδικτυακές εμπειρίες των παιδιών, την επαφή με σεξουαλικό περιεχόμενο, τη δια ζώσης συνάντηση με άτομα που γνωρίζουν μόνο μέσω διαδικτύου, και το ενδεχόμενο να έχουν εκφοβηθεί, τρομοκρατηθεί ή πέσει θύματα επίθεσης μέσω διαδικτύου. Για λόγους οικονομίας θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον στις εμπειρίες με σεξουαλικό υλικό, εμπειρία που αποτελεί και το επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος. Οφείλουμε σ' αυτό το σημείο να επισημάνουμε ότι όλες οι εμπειρίες μετρήθηκαν με παραπάνω από μια μεταβλητές-ερωτήσεις.

Εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο

Η επαφή με σεξουαλικό περιεχόμενο αποτελεί μια από τις πιο δημοφιλείς ανησυχίες στη δημόσια αρένα. Η θεματολογία των Μέσων και της ακαδημίας βρίθει δημοσιευμάτων και ερευνητικών μελετών αντίστοιχα, σχετικά με τις ενδεχόμενες συνέπειες που μπορεί να έχει η πρόσβαση των παιδιών με σεξουαλικό περιεχόμενο. Η παράθεση τέτοιων κειμένων που χρησιμοποιούν την αξιοπιστία της ακαδημαϊκής έρευνας ως επιχείρημα, εντείνουν σε μεγάλο βαθμό το κλίμα πανικού γύρω από τη χρήση των νέων Μέσων. Σημασία όμως για την αποδοτική χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά έχει η σε βάθος διερεύνηση των εμπειριών τους.

Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατεί στη δημόσια ατζέντα είναι ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων γονέων εκφράζει ανησυχία μήπως τα παιδιά τους δουν εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου. Με βάση τις απαντήσεις των ίδιων των παιδιών, η πλειοψηφία απαντά αρνητικά στο αν οι γονείς τους ξέρουν ότι αυτά έχουν δει σεξουαλικό περιεχόμενο (λαμβάνουμε υπόψη και τις περιπτώσεις που η ερώτηση δεν απαντήθηκε καθόλου).

Γράφημα 18

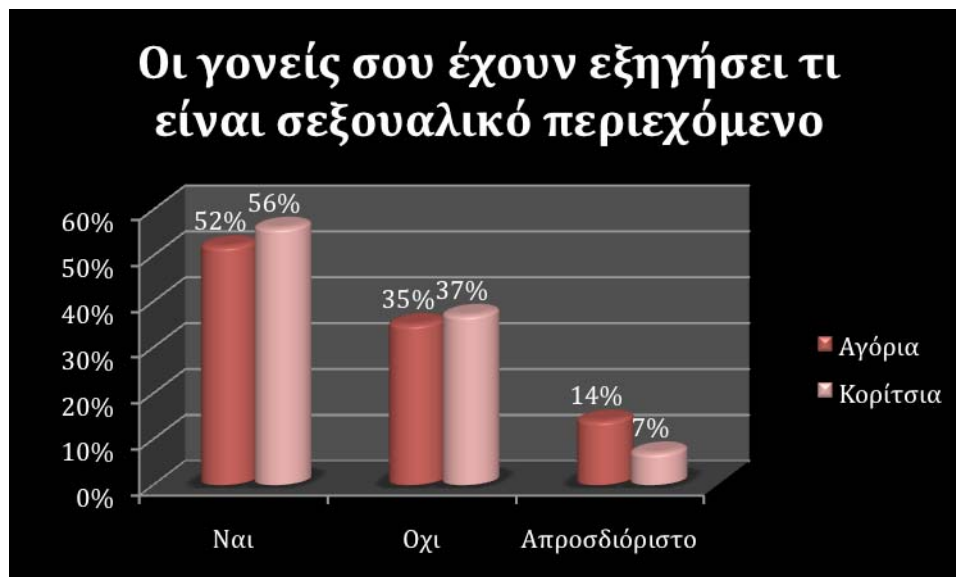


(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Παρατηρούμε λοιπόν ότι είναι μικρό το ποσοστό εκείνων που αναφέρουν ότι οι γονείς τους ξέρουν ότι είχαν κάποια εμπειρία με σεξουαλικό περιεχόμενο. Αυτό κατά τη γνώμη μας σημαίνει ότι τα παιδιά αποφεύγουν σε περίπτωση τέτοιας εμπειρίας να το πουν στους γονείς τους. Ενδεχομένως αυτό θα έπρεπε να ερμηνευθεί από μια κοινωνικοπολιτισμική σκοπιά, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι λόγοι για τους οποίους τα παιδιά δεν παραδέχονται τις εμπειρίες αυτές είναι η ενοχή και η αμηχανία που αισθάνονται. Το πιο σημαντικό όμως είναι να εξετάσουμε την οικογένεια σαν ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο τα παιδιά αναπτύσσουν την έννοια του ελέγχου και αυτο-ελέγχου ως προς τη σεξουαλικότητά τους και την κοινωνική τους συμπεριφορά (βλ. την έννοια του 'governmentality', Foucault, 1978; Rose, 1999), η οποία ενεργοποιεί συναισθήματα όπως αυτό της ενοχής σε περίπτωση 'παρεκκλίνουσας' συμπεριφοράς.

Ας δούμε και μια ακόμη σχετική μεταβλητή εδώ η οποία μετράει το αν οι γονείς έχουν εξηγήσει τι είναι σεξουαλικό περιεχόμενο στα παιδιά.

Γράφημα 19



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

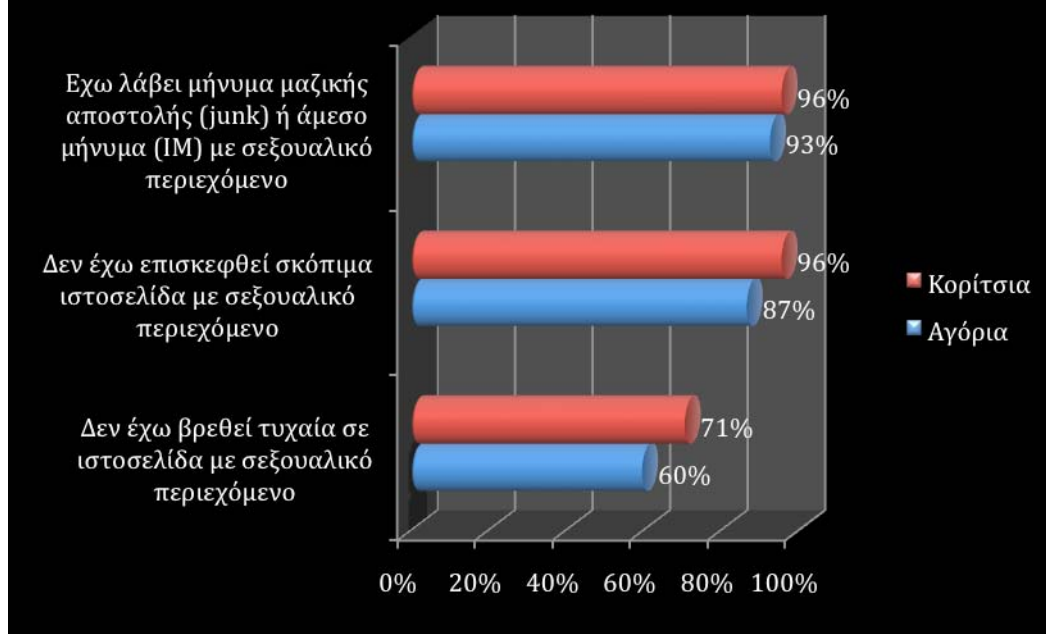
Όπως παρατηρεί κανείς στο παραπάνω διάγραμμα, οι μισοί συμμετέχοντες αναφέρουν ότι οι γονείς τους τους έχουν εξηγήσει τι είναι σεξουαλικό περιεχόμενο. Λόγω της ποσοτικής φύσης της έρευνας δε μπορούμε να ξέρουμε τί ακριβώς τους έχουν πει και σε ποιο πλαίσιο έχουν γίνει συζητήσεις σαν αυτή. Θα ήταν όμως ιδιαίτερα ενδιαφέρον να δει ένας ερευνητής σε επόμενο στάδιο πώς ακριβώς πλαισιώνουν οι γονείς συζητήσεις σαν αυτή αλλά και πως την αφηγούνται τα παιδιά. Μια τέτοια ανάλυση θα έδινε ενδεχομένως και μια εικόνα για το πώς κατασκευάζεται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας η έννοια της σεξουαλικότητας, του σεξ, των σχέσεων και του πορνογραφικού υλικού.

Ας δούμε όμως τι ακριβώς μας είπαν τα ίδια τα παιδιά σχετικά: σύμφωνα με το παρακάτω διάγραμμα, δηλώνουν ότι δεν έχουν βρεθεί ούτε τυχαία (μόνο το 40% των αγοριών και 29% των κοριτσιών είχαν τυχαία παρόμοια εμπειρία) ούτε σκόπιμα (το αντίθετο ισχύει μόνο για το 13% των αγοριών και το 4% των κοριτσιών) σε ιστοσελίδα με άσεμνο περιεχόμενο. Και πάλι η πλειοψηφία αναφέρει ότι δεν έχει λάβει μήνυμα μαζικής αποστολής (junk mail) ή άμεσο μήνυμα (msn) με άσεμνο περιεχόμενο κατά τη διάρκεια της πλοήγησης στο διαδίκτυο.

«Ναι κατά λάθος μια φορά, ήμουν στο Google, είχα πατήσει funny animals και μου έβγαζε διάφορα πράγματα, πάτησα σ' ένα site και... αυτό. Αλλά το έκλεισα κατευθείαν».
Αγόρι, 12 ετών.

Γράφημα 20

Εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Επιλέξαμε να αποτυπώσουμε στο παραπάνω γράφημα το ποσοστό των παιδιών που δεν είχαν κάποια επαφή με σεξουαλικό περιεχόμενο, σκόπιμη ή μη. Ο λόγος για τον οποίο το κάναμε είναι γιατί, κατά την άποψή μας, σημασία έχει να δείξουμε ότι τα ποσοστά των παιδιών που έχουν τέτοιες εμπειρίες είναι στην πραγματικότητα λιγότερα από εκείνα που δημοσιεύονται κατα καιρούς από πολλές μελέτες. Τα στοιχεία μας επιβεβαιώνουν και τα πιο πρόσφατα στοιχεία του ερευνητικού δικτύου EU Kids Online (Livingstone et al, 2011: 49-52). Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι οι συμμετέχοντες δεν έδωσαν πραγματικές απαντήσεις, θεωρούμε ότι αυτό θα είχε μικρή μόνο επίδραση στα καταγεγραμμένα ποσοστά. Επίσης, επιθυμώντας η έρευνα αυτή να αποδίδει ως πραγματικότητα μόνο όσα τα ίδια τα παιδιά αναφέρουν, θεωρούμε ως πραγματικότητα τα στοιχεία όπως μας τα έδωσαν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες.

Στο επόμενο διάγραμμα αποτυπώνουμε τη συχνότητα με την οποία οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι ήρθαν σε επαφή με σεξουαλικό περιεχόμενο. Παρά το ότι η πλειψηφία

των γονέων φαίνεται να θεωρεί ότι το διαδίκτυο αποτελεί την κυριότερη πηγή πορνογραφικού υλικού, τα παιδιά δίνουν μια διαφορετική εικόνα σχετικά:

Γράφημα 21



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

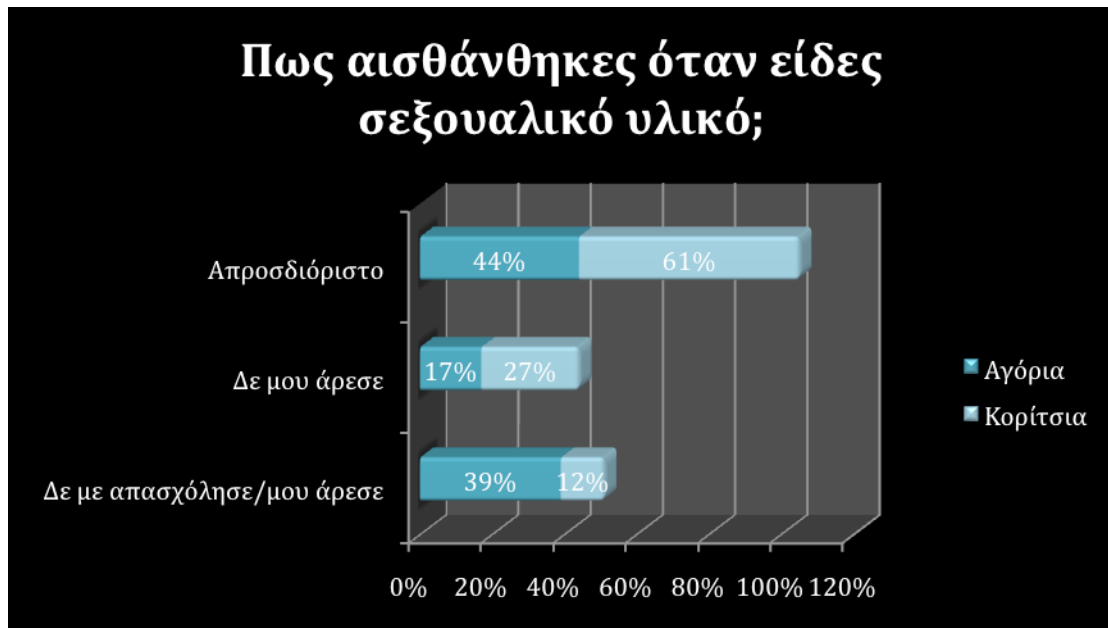
Σε ένα πρώτο επίπεδο, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τα μεγάλα ποσοστά της τιμής «απροσδιόριστο» τόσο στα κορίτσια όσο και στα αγόρια σημαίνει ότι προηγούμενη απάντηση για το αν έχουν δει κάπου σεξουαλικό υλικό ήταν αρνητική. Ιδιαίτερα αν αυτά τα ποσοστά τα προσθέσουμε στα ποσοστά της τιμής «ποτέ», βλέπουμε ότι εκείνοι που δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση ή εκείνοι που απάντησαν ότι δεν έχουν δει υλικό σε κάποιο από τα παραπάνω Μέσα, αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων (πάνω από τα δυο τρίτα σε κάθε περίπτωση).

Παρατηρούμε ότι τα ποσοστά εκείνων που είχαν πρόσβαση σε σεξουαλικό περιεχόμενο σε κάποιο άλλο Μέσο πλην του διαδικτύου είναι σχεδόν ίδια με εκείνων

που είχαν αντίστοιχη διαδικτυακή εμπειρία. Επομένως, σεξουαλικό περιεχόμενο είναι διαθέσιμο εξίσου στα παραδοσιακά Μέσα όσο και στο διαδίκτυο. Επίσης, πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι οι περιπτώσεις όσων είχαν πολλές φορές εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο, είχαν αντίστοιχες σχεδόν αριθμητικές εμπειρίες και στα παραδοσιακά Μέσα. Αντίστοιχα, οι 1-4 εμπειρίες που αναφέρουν σε ελαφρώς μεγαλύτερο ποσοστό ότι είχαν οι περισσότεροι συμμετέχοντες, αφορούν εμπειρίες σε όλα τα Μέσα σχεδόν σε παρόμοιο βαθμό. Ένα ενδιαφέρον εύρημα είναι το 8% των κοριτσιών που αναφέρει ότι είδε σεξουαλικό περιεχόμενο στην τηλεόραση «πολλές φορές». Για το εύρημα αυτό μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι εγείρει την πολύ σημαντική ερώτηση, του τί ακριβώς εννοούν τα παιδιά όταν λένε πορνογραφικό ή σεξουαλικό υλικό. Εφόσον με μια απλή αναζήτηση στο τηλεοπτικό περιεχόμενο, παρατηρεί κανείς ότι δεν υπάρχουν προϊόντα σεξουαλικής φύσης σοφτ ή σκληρού (hardcore) χαρακτήρα (π.χ. η σειρά ταινιών «Εμμανουέλα»), είναι πολύ πιθανό τα κορίτσια αυτά να έχουν κατά νου αναπαραστάσεις ερωτικών-σεξουαλικών σκηνών από ταινίες του χολυγουντιανού κινηματογράφου (βλ σχετικά Chronaki, forthcoming). Πρέπει επομένως να ληφθεί σοβαρά υπόψη η σε βάθος μελέτη της πλαισίωσης των εμπειριών από τα παιδιά σε επόμενες έρευνες.

Ενδεικτική είναι και η επόμενη ερώτηση στην οποία οι συμμετέχοντες μας απάντησαν για το πως αισθάνθηκαν όταν είδαν σεξουαλικό υλικό. Για τα παιδιά που είδαν σεξουαλικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο, αυτό δημιούργησε διαφορετικές αντιδράσεις ανάλογα με το φύλο. Συγκεκριμένα, το 39% των αγοριών δήλωσε ότι δεν ασχολήθηκε ή του άρεσε αυτό που είδε, ενώ το 27% των κοριτσιών δήλωσε ότι κάτι τέτοιο δεν του άρεσε. Όπως διαπιστώνεται, η πλειοψηφία των παιδιών δεν έχει έρθει αντιμέτωπη με άσεμνο περιεχόμενο στο διαδίκτυο. Στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο έχει συμβεί, τα κορίτσια έχουν εμφανώς ενοχληθεί περισσότερο σε σχέση με τα αγόρια.

Γράφημα 22



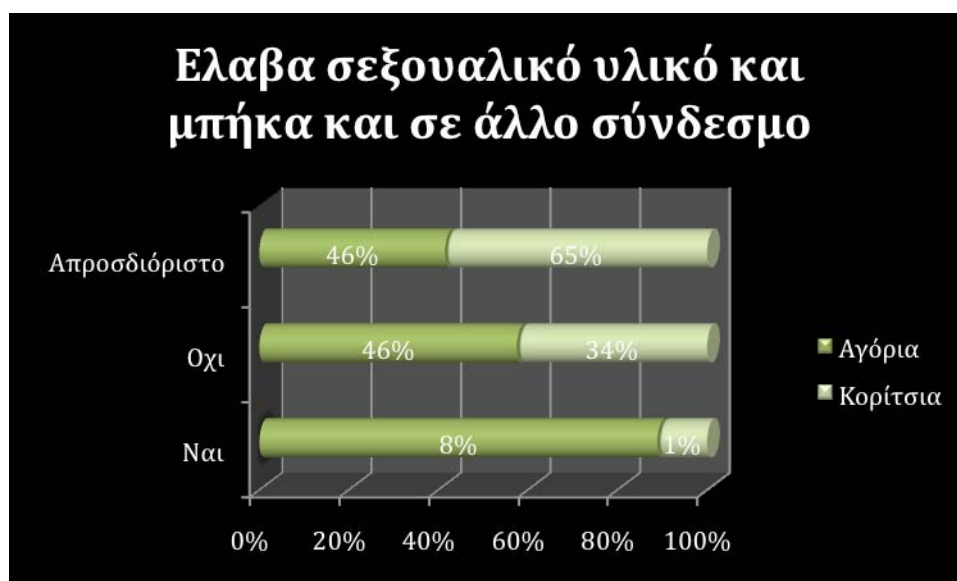
(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Η σημασία του συναισθήματος έχει κατά την άποψή μας αναλυθεί πολλές φορές μονοδιάστατα (Huston, Wartella & Donnerstein, 1998; Berg, 2007): ερευνητές του πεδίου έχουν κατα καιρούς υποστηρίξει ότι η έκφραση συναισθημάτων αηδίας, σοκ, ή έκπληξης αντιστοιχούν σε ενδεχόμενο τραύμα ή επωφέλεια είτε μικρής είτε μακράς διάρκειας. Στην έρευνα αυτή θεωρούμε ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις της αηδίας, της έκπληξης, του σοκ ή του ενθουσιασμού είναι σε μεγάλο βαθμό κοινωνικο-πολιτισμικές αντιδράσεις και ερμηνεύονται ως τέτοιες. Συνεπώς, τα ευρήματα του παραπάνω γραφήματος που υποδηλώνουν προτίμηση (μου άρεσε/δε μου άρεσε), ενδεχομένως προκάλεσαν αντίστοιχα συναισθήματα (αηδίας, ενθουσιασμού) για λόγους που κατά τη γνώμη μας προκύπτουν από τον τρόπο που είναι κατασκευασμένα και γίνονται αντιληπτά το σεξ, η σεξουαλικότητα, η σεξουαλικότητα των παιδιών και ενδεχομένως και η πορνογραφία. Αποφεύγοντας να μπούμε σε μια λεπτομερέστερη συζήτηση περι τραύματος, θεωρούμε ότι ευρήματα όπως αυτό πρέπει να αρχίσουν να ερευνούνται και από διαφορετικές απόψεις (π.χ. από τη σκοπιά του κοινωνικού κονστρουξιονισμού).

Ένα επίσης σημαντικό στοιχείο που θέλουμε εδώ να υπογραμμίσουμε ξανά είναι το μεγάλο ποσοστό όσων δεν απάντησαν την ερώτηση με αποτέλεσμα να καταχωριστεί

ως «απροσδιόριστο». Θεωρώντας ότι ακόμα και η έλλειψη δεδομένων αποτελεί αφ'εαυτού δεδομένο σε μια έρευνα, το ποσοστό αυτό θα μπορούσε να στηρίξει το προηγούμενο επιχειρήματά μας ότι ενδεχομένως να μην είναι τόσο μαζικός ο αριθμός των παιδιών που έχουν εμπειρίες με πορνογραφικό υλικό, όσο προβάλλεται στη δημόσια αρένα.

Γράφημα 23



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Οι γονείς των παιδιών εμφανίζονται ιδιαίτερα επιφυλακτικοί ως προς το νέο μέσο και τείνουν να θεωρούν ότι το διαδίκτυο αποτελεί το κατεξοχήν μέρος όπου τα παιδιά μπορούν να έρθουν σε επαφή με τη θέαση σεξουαλικού υλικού. Η έρευνα αποκαλύπτει ότι η συντριπτική πλειοψηφία αγοριών και κοριτσιών δεν έχει λάβει υλικό με άσεμνο περιεχόμενο ούτε χρειάστηκε να μπει σε άλλο σύνδεσμο (link) για να δει τι υπήρχε. Επί σκοπού στην εξέταση αυτής της μεταβλητής συμπεριλάβαμε και την τιμή της μεταβλητής ‘απροσδιόριστο’ που υποδηλώνει έλλειψη στοιχείων ή προηγούμενη αρνητική απάντηση. Δίνουμε πρωτεύουσα σημασία στα δεδομένα για τις εμπειρίες με σεξουαλικό υλικό καθώς είναι το θέμα που απασχολεί περισσότερο τις αντίστοιχες δημόσιες ατζέντες στην Ελλάδα. Στη συνέχεια, παραθέτουμε τα στοιχεία για τον εκφοβισμό ή την απειλή μέσω διαδικτύου καθώς και για το ενδεχόμενο δια ζώσης συνάντησης με ανθρώπους που οι συμμετέχοντες γνωρίζουν μόνο μέσω διαδικτύου.

Εκφοβισμός/απειλή/παρενόχληση μέσω διαδικτύου (bullying)

Στη χώρα μας το ενδεχόμενο διαδικτυακής παρενόχλησης ή εκφοβισμού δεν προβάλλονται ως πρωτεύουσα πηγή ανησυχίας. Ως φαινόμενο εξετάζεται περισσότερο μέσα στο σχολικό περιβάλλον και ως εκ τούτου αποτελεί αντικείμενο έρευνας πρωτίστως των κοινωνιολόγων και των ψυχολόγων της εκπαίδευσης, καθώς και των ερευνητών στο πεδίο της παιδαγωγικής.

Θέση μας στην έρευνα αυτή είναι ότι το φαινόμενο του bullying μέσω διαδικτύου δε μπορεί να θεωρηθεί διαφορετικά από το φαινόμενο όπως λαμβάνει χώρα στις διαζώσεις εμπειρίες των παιδιών. Το διαδίκτυο αποτελεί απλώς το μέσο πραγματοποίησης του bullying και όχι ένα ξεχωριστό φαινόμενο με άλλες προεκτάσεις. Φυσικά αυτό είναι μια υπόθεση που χρήζει ενδελεχέστερης εξέτασης μέσα από τη σε βάθος ανάλυση των σχετικών εμπειριών των παιδιών. Παρόλα αυτά, όπως προκύπτει και από τα δεδομένα μας, είναι κάτι που κατά τη γνώμη μας δεν αποδεικνύει το διαδίκτυο ως μια πλατφόρμα ριψοκίνδυνης δραστηριότητας, του bullying εν προκειμένω.

« Κοιτάνε σε τι ιστοσελίδες μπαίνω και όταν εμφανίζεται κάτι ή θέλω να μπω κάπου, το λέω στους γονείς μου. Και με αφήνουν κ μόνο μου στο internet, αλλά όχι τελείως, η μαμά μου έρχεται ανά 5λεπτά και με βλέπει τι κάνω». Αγόρι, 10 ετών.

Γράφημα 24



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις των παιδιών στο παραπάνω γράφημα, η πλειοψηφία δεν έχει πέσει θύμα παρενόχλησης μέσω email, άμεσου μηνύματος ή σε δωμάτια συζητήσεων (chat-rooms). Όπως όμως αναφέραμε προηγουμένως, ακόμα και για τη μειοψηφία που απάντησε θετικά οφείλουμε να εξετάσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τί είναι αυτό ακριβώς που τους ενόχλησε και πώς οι συμμετέχοντες μιλούν για αυτή την εμπειρία. Επίσης, πρέπει να εξεταστεί σε ποιο βαθμό η εμπειρία στο διαδίκτυο είναι απόρροια της διαζώσης εμπειρίας του bullying.

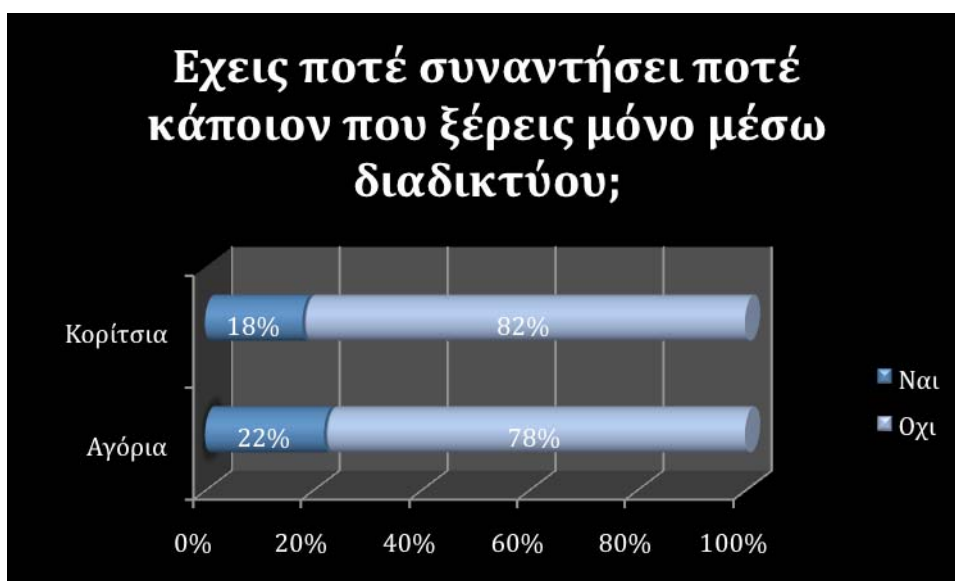
Διαζώσης συνάντηση με διαδικτυακή επαφή

Τα τελευταία χρόνια η ταχεία και ευρεία διάδοση του διαδικτύου έχει προκαλέσει την αύξηση της ανησυχίας για το ενδεχόμενο τα παιδιά να πέσουν θύματα «άγνωστων», «ανώμαλων», «παιδεραστών» και «παιδόφιλων» κατά την πλοήγησή τους στο διαδίκτυο. Έχει παρατηρηθεί μια κανονικοποίηση (mainstreaming) της παιδικής πορνογραφίας ως μορφής δημοφιλούς (mainstream) πορνογραφίας (Maddison, 2010; Tsaliki, 2011; Chronaki, forthcoming), η οποία έχει επίσης συμβάλει στην αύξηση της ανησυχίας σχετικά με τον ανθρωπότυπο του «επικίνδυνου παιδόφιλου».

Μετρήσαμε τις περιπτώσεις που οι συμμετέχοντές μας συνάντησαν κάποιο άτομο που ήξεραν μόνο μέσω διαδικτύου, δια ζώσης. Λάβαμε υπόψη ότι, ενδεχομένως, στις περιπτώσεις στις οποίες οι συμμετέχοντες είχαν μια τέτοια εμπειρία, οι άνθρωποι που συνάντησαν ήταν συνομήλικοί τους και ο λόγος της συνάντησης ήταν κάποιο είδος κοινωνικής γνωριμίας.

«Εκεί πέρα μπαίνουν κι άλλοι άνθρωποι και μπορεί να ψάξουν και να δουν εσένα, τι κάνεις αυτή τη στιγμή. Αλλά δεν δίνω το email σε άτομα που δεν γνωρίζω». Κορίτσι, 10 ετών.

Γράφημα 25

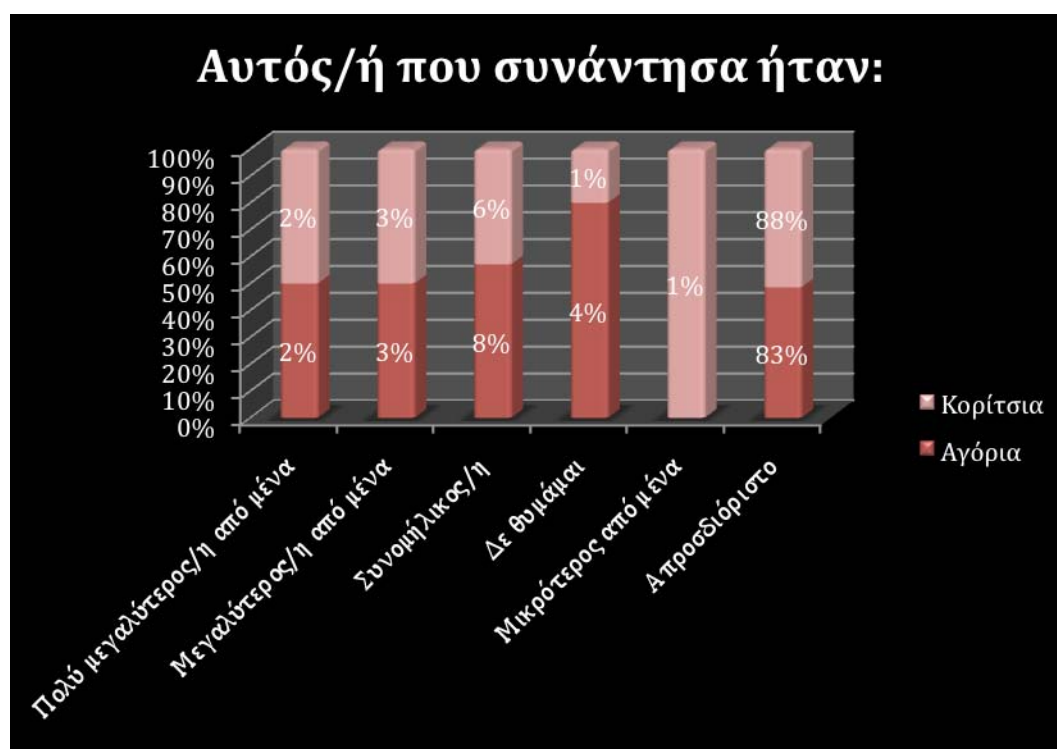


(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο της έρευνας, το 83% των γονέων ενστερνίζεται την άποψη ότι «ο κόσμος ανησυχεί πολύ μήπως ενήλικες εκμεταλλευτούν ανήλικα παιδιά στο διαδίκτυο». Τα πορίσματα της έρευνας όμως αποκαλύπτουν ότι το 78% των αγοριών και το 82% των κοριτσιών δεν έχουν συναντήσει από κοντά κάποιο άτομο που γνώρισαν μέσω διαδικτύου.

Στις περιπτώσεις δε, που κάτι τέτοιο συνέβη το 94% των αγοριών και το 92% των κοριτσιών αναφέρουν ότι συνάντησαν κάποιον συνομήλικό τους. Επομένως, οι συνθήκες δημιουργίας διαδικτυακών επαφών και το πόσο «άγνωστο» είναι τελικά το άτομο που συναντούν τα παιδιά, αποτελούν ζητούμενα που χρήζουν διεξοδικής διερεύνησης.

Γράφημα 26



(Δείγμα: Αγόρια-Κορίτσια, 10-14 ετών)

Για μια ακόμη φορά παραθέτουμε εδώ τις τιμές της μεταβλητής «απροσδιόριστο» οι οποίες ξανά υποδεικνύουν έλλειψη στοιχείων ή προηγούμενη αρνητική απάντηση. Συνεπώς τα ποσοστά εκείνων που συνάντησαν κάποιον/α εκτός διαδικτύου είναι δεδομένα που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής στην ερμηνεία όσον αφορά τόσο την ηλικία όσο και το φύλο των ανθρώπων με τους οποίους συναντήθηκαν. Κυρίως όμως αυτό που πρέπει να εξεταστεί σε βάθος, και που μόνο τα ίδια τα παιδιά μπορούν να εξηγήσουν, είναι το πλαίσιο της συνάντησης και η αφήγηση της εμπειρίας. Οποιαδήποτε αριθμητική αποτύπωση της εμπειρίας αυτής χωρίς να συνοδεύεται από

βαθύτερη εξέταση και ερμηνεία αποτελεί μονομερή αντίληψη της όποιας πραγματικότητας και ελλιπή ερμηνεία της.

Στην επόμενη ενότητα περιγράφουμε τα στοιχεία που αφορούν τους μεγαλύτερους εφήβους ελέγχοντας τις ίδιες μεταβλητές.

Αγόρια-Κορίτσια 15-18 ετών (Γ' Γυμνασίου, Α', Β', Γ' Λυκείου)

Αντίστοιχα για τους μεγαλύτερους έφηβους, ρωτήσαμε τόσο σχετικά με τη γνώση τους γύρω από τους διαδικτυακούς κινδύνους όσο και για τις εμπειρίες καθαυτές. Τους ρωτήσαμε για τις πηγές από τις οποίες έχουν ενημερωθεί για τους κινδύνους του διαδικτύου: οι απόψεις τους ταυτίζονται στο γεγονός ότι η πλειοψηφία αγοριών (85%) και κοριτσιών (94%) είναι ενημερωμένοι για τους διαδικτυακούς κινδύνους. Παρατηρούμε εδώ ότι τα κορίτσια απαντάνε θετικά σε μεγαλύτερο βαθμό από τα αγόρια, κάτι το οποίο ενδεχομένως δείχνει έλλειψη ενδιαφέροντος από μέρους των αγοριών να εστιάσουν την προσοχή τους στην άποψη ότι το διαδίκτυο μπορεί να είναι επικίνδυνο, και αντίστοιχα μεγαλύτερη προσοχή των κοριτσιών στις σχετικές δημόσιες απόψεις. Μπορεί όμως και να αντικατοπτρίζει τη μεγαλύτερη εξοικείωση των αγοριών με τους η/υ και το διαδίκτυο, το οποίο τους εξασφαλίζει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στη χρήση και μικρότερο ενδιαφέρον για τις απόψεις σχετικά με τους κινδύνους που θεωρείται ότι ελλοχεύουν.

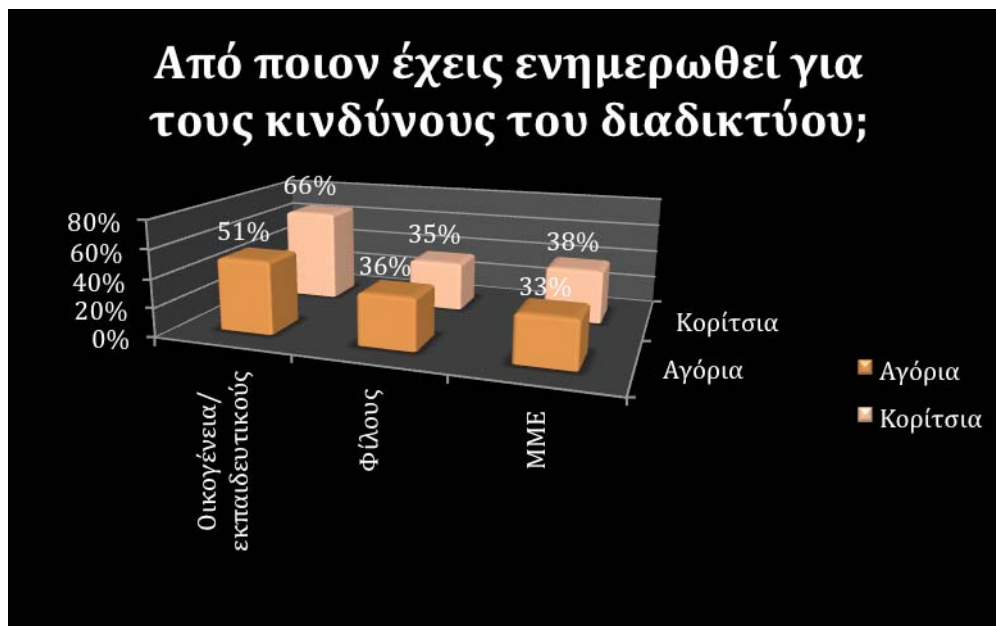
Γράφημα 27



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες συγκεκριμένα από ποιον έχουν ενημερωθεί για την ύπαρξη κινδύνων στο διαδίκτυο και παρατηρήσαμε ότι ως επί το πλείστον διαμεσολαβητές της πληροφορίας είναι οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί στο σχολείο των συμμετεχόντων. Αυτό αναφέρουν πάνω από τα μισά κορίτσια και τα μισά αγόρια. Ακολουθεί η ενημέρωση από φίλους (ισχύει για το ένα τρίτο και για τα δυο φύλα) και από τα ΜΜΕ.

Γράφημα 28



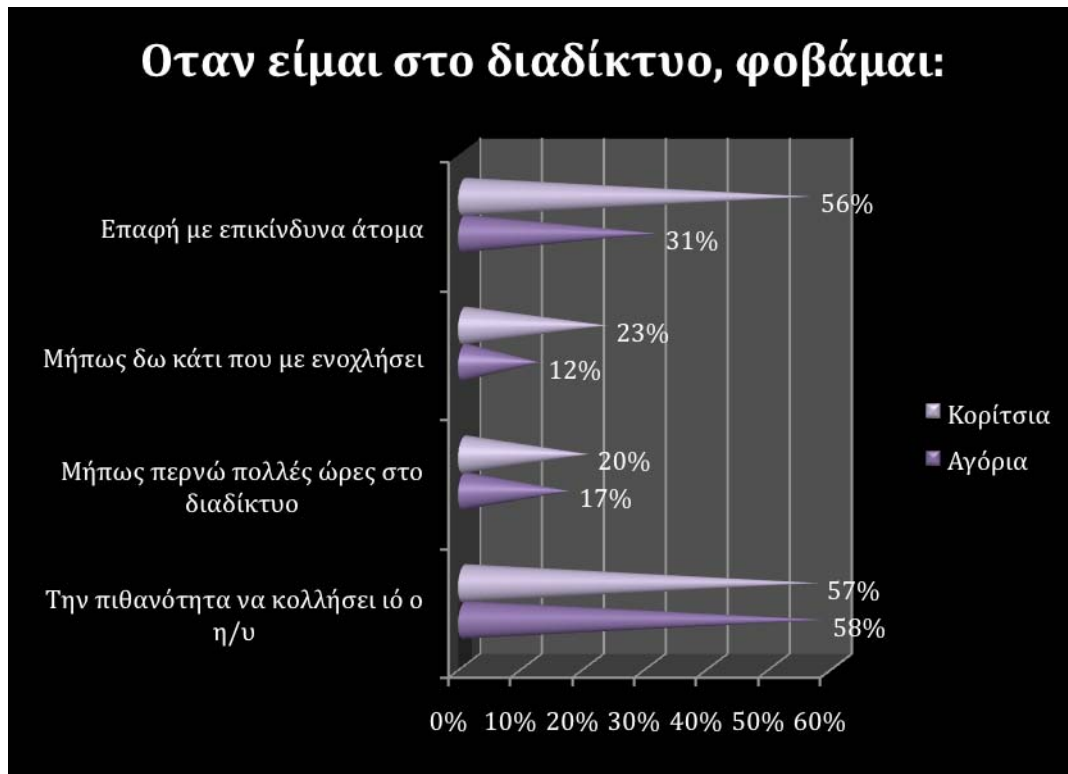
(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Ο λόγος που τα στατιστικά που παρατίθενται δεν αποδίδουν το άθροισμα του 100% είναι διότι οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να απαντήσουν θετικά σε πάνω από μια επιλογές. Όπως αναφέραμε και για τη μικρότερη ηλικιακά ομάδα, είναι αναμενόμενο η πληροφορία για τους διαδικτυακούς κινδύνους να διηθείται από τους γονείς ή τους εκπαιδευτικούς προκειμένου να καταλήξει στα παιδιά. Εφόσον είναι οι ενήλικες που έχουν τη στενότερη σχέση με τους συμμετέχοντες και θεωρούνται τα άτομα που ασκούν τη μεγαλύτερη επιρροή, είναι και εκείνοι στους οποίους εστιάζουν ως επί το πλείστον οι δημόσιοι φορείς για να μεταδώσουν τα σχετικά μηνύματα (βλ Chronaki, forthcoming για το πώς η οικογένεια απέκτησε το ρόλο του ελέγχου (governing) της κοινωνικής και σεξουαλικής συμπεριφοράς των παιδιών από το 19αι. και μετά). Αντίθετα, οι φίλοι αποτελούν μια πηγή πληροφοριών που στηρίζεται στην εμπειρία και τη μαρτυρία: Οι περιπτώσεις που μιλούν για οποιοδήποτε κίνδυνο είναι πρακτικά η αφήγηση πρωτοπρόσωπων ή τριτοπρόσωπων μαρτυριών για εμπειρίες που τυχόν θεωρήθηκαν ενοχλητικές ή επικίνδυνες.

Αποκαλυπτικές είναι οι απαντήσεις που δίνουν οι έφηβοι σχετικά με το τί φοβούνται περισσότερο όταν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο. Γονείς και παιδιά μοιράζονται διαφορετικούς προβληματισμούς. Συγκεκριμένα, η περίπτωση να έρθουν αντιμέτωπα με πράγματα που μπορεί να τα ενοχλήσουν ή να τα αναστατώσουν δεν φαίνεται να απασχολεί το 88% των αγοριών και το 77% των κοριτσιών. Το ίδιο ισχύει και για το ενδεχόμενο πολύωρης χρήσης του διαδικτύου. Αντίθετα, η επίλυση τεχνικού τύπου προβλημάτων, όπως η πιθανότητα να κολλήσει ιό ο υπολογιστής τους, είναι ανάμεσα στα ζητήματα που απασχολούν το 58% των αγοριών και το 57% των κοριτσιών αντίστοιχα. Ένα σημείο που θα πρέπει να υπογραμμισθεί, είναι η διαφοροποίηση των απαντήσεων στο ερώτημα εάν ανησυχούν μήπως έρθουν σε επαφή με επικίνδυνα άτομα. Εδώ, το 69% των αγοριών δηλώνει πως δεν φοβάται ένα τέτοιο ενδεχόμενο ενώ τα κορίτσια εμφανίζονται πιο επιφυλακτικά με το 56% να απαντά θετικά.

«Φοβάμαι μη τυχόν πατήσω κάτι λάθος και ή κολλήσει ιο ή σβήσει ο υπολογιστής και καεί!». Κορίτσι, 15 ετών

Γράφημα 29



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Παρατηρείται ξανά ότι η ατζέντα που διαμορφώνουν τα παιδιά ως προς τις ανησυχίες τους για το διαδίκτυο είναι διαφορετική από εκείνη που προκρίνουν γονείς, ΜΜΕ και η ακαδημία. Για την ακρίβεια, οι ανησυχίες τους αφορούν το ενδεχόμενο να πάθει βλάβη ο η/υ λόγω κάποιου ιού και όχι η επαφή με υλικό που δεν επιθυμούν ή με κάποιον άγνωστο. Εδώ αξίζει να κάνουμε δυο παρατηρήσεις: καταρχάς είναι πιθανό ότι τα παιδιά δεν αντιμετωπίζουν με τον ίδιο πανικό το ενδεχόμενο να δουν κάτι που να τα σοκάρει, να τους προκαλέσει αηδία ή να τα στενοχωρήσει, θεωρώντας ότι είναι κάτι που συμβαίνει, αποτελεί μια εμπειρία και ως τέτοια πλαισιώνεται (Buckingham, 1993; Bale, 2012; Chronaki, forthcoming). Περισσότερο όμως σημαντικό είναι να παρατηρήσουμε ξανά τί ρωτούν τα παιδιά τελικά οι ερευνητές - αυτά που εκείνοι, ή οι φορείς που τους χρηματοδοτούν, θέλουν να ακούσουν, ή αυτά που έχουν να πουν τα παιδιά. Αν, για παράδειγμα, ρωτήσει κάποιος –όπως η συγκεκριμένη έρευνα- ‘τι από τα παρακάτω φοβάσαι όταν είσαι στο διαδίκτυο’, αναπόφευκτα οι συμμετέχοντες θα επιλέξουν μια από τις προτεινόμενες απαντήσεις. Ακόμα όμως και αν η ίδια ερώτηση ήταν ανοικτή, οι απαντήσεις ενδεχομένως σε μεγάλο βαθμό να ήταν οι ίδιες

εφόσον οι προσλαμβάνουσες των παιδιών ορίζονται από την κυρίαρχη δημόσια ατζέντα.

Ας προχωρήσουμε όμως στις καθαυτό εμπειρίες των παιδιών, όπου και πάλι εστιάσαμε την προσοχή μας για λόγους οικονομίας και ενδιαφέροντος στις εμπειρίες σε σεξουαλικό περιεχόμενο. Οι εμπειρίες της επαφής με αγνώστους, του bullying και της αποστολής μηνυμάτων με σεξουαλικό περιεχόμενο (sexting) εξετάζονται συνοπτικά.

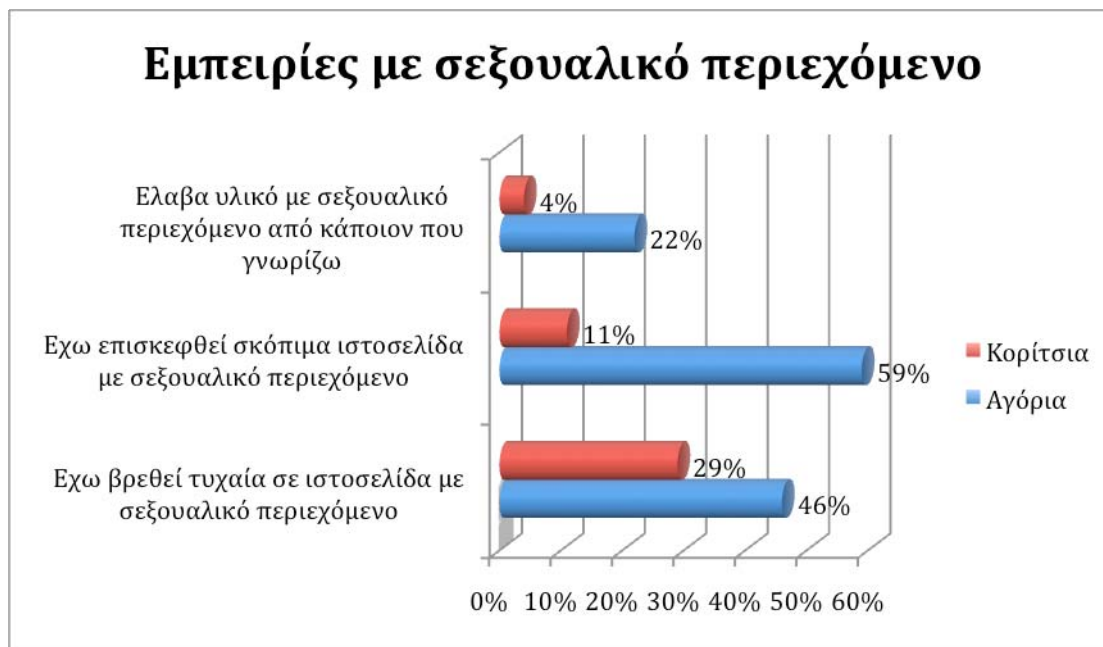
Εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο

Όπως κάναμε και για τη μικρότερη ηλικιακή ομάδα, θα δούμε εδώ τις εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο, τα συναισθήματα από την εμπειρία, το μέσο της εμπειρίας και το ενδεχόμενο να έχει συζητηθεί αυτό με τους γονείς. Παρατηρώντας το παρακάτω διάγραμμα βλέπουμε ότι τα αγόρια είναι εκείνα που έχουν ως επί το πλείστον τις περισσότερες εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο. Αυτό που είναι χρήσιμο να σημειώσουμε εδώ είναι ότι φαίνεται ότι τα αγόρια του δείγματος έχουν παρακολουθήσει τέτοιο υλικό είτε γιατί κάποιος φίλος τους το έστειλε, είτε γιατί επισκέφθηκαν μια τέτοια ιστοσελίδα σκόπιμα. Τα στοιχεία αυτά θεωρούμε ότι πρέπει να μας κινητοποιήσουν για να σκεφτούμε ότι παρόμοιες εμπειρίες στην ηλικία αυτή στοχεύουν είτε στον αυνανισμό, είτε στον πειραματισμό με τη σεξουαλική ταυτότητα του ατόμου, είτε σε ένα είδος ‘επικοινωνίας’ στο πλαίσιο της νεανικής κουλτούρας (βλ. Tsaliki, 2011; forthcoming; Χρονάκη, 2013). Το 46% εκείνων που αναφέρουν ότι τυχαία βρέθηκαν σε σχετική ιστοσελίδα, ενδεχομένως αντικατοπτρίζει τις περιπτώσεις που συνάντησαν μια τέτοια ιστοσελίδα κατά τη διάρκεια της πλόηγησης. Όσο για τα κορίτσια που τα ποσοστά εμπειριών είναι εμφανώς μικρότερα, κατά τη γνώμη μας αντικατοπτρίζουν επίσης μια πραγματικότητα στην οποία τα κορίτσια «δεν έχουν ανάγκη» ή «δεν επιθυμούν» να έχουν τέτοιου είδους εμπειρίες¹². Με βάση

¹² Τα κορίτσια θεωρούν ότι δεν έχουν ανάγκη να δουν σεξουαλικό υλικό και συνεπώς δεν έχουν ανάγκη να αυνανιστούν. Αντιλαμβάνονται τη σεξουαλική δραστηριότητα σε μεγάλο βαθμό στα πλαίσια μιας σχέσης όπου και πλαισιώνεται με συναισθήματα ρομαντισμού, αγάπης και τρυφερότητας. Στις περιπτώσεις δε που έχουν κάποια σχέση, θεωρούν ότι και πάλι δεν έχουν ανάγκη ή δεν θέλουν να δουν σεξουαλικό υλικό εφόσον έχουν ένα φυσικό πρόσωπο που ικανοποιεί τις ίδιες ανάγκες με εκείνες που ικανοποιεί και το μεσοποιημένο σεξ. Για μια ενδελεχέστερη ανάλυση βλ. Tsaliki, forthcoming; Chronaki, forthcoming.

αυτή τη λογική, θα μπορούσε να εξηγηθεί και το ποσοστό των τυχαίων εμπειριών τους (29%).

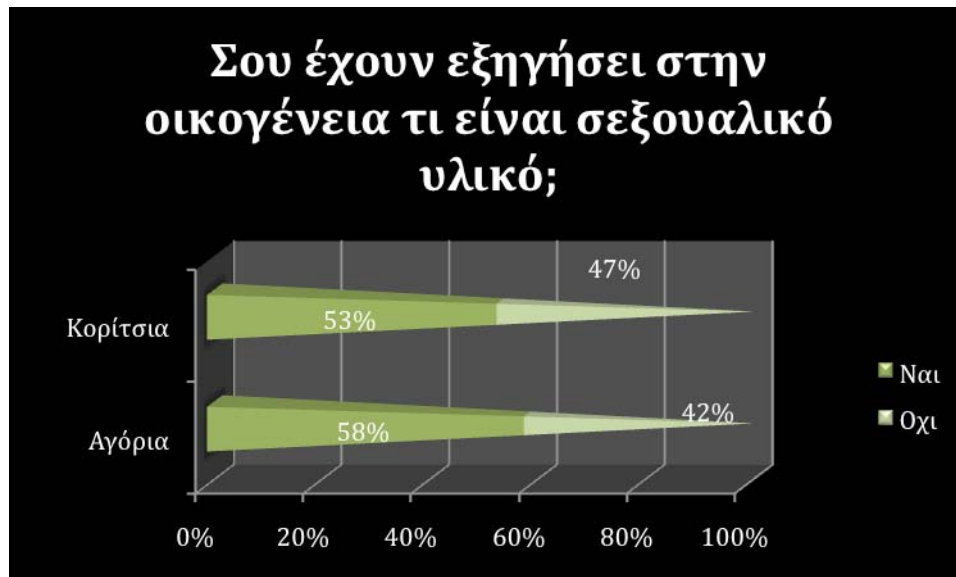
Γράφημα 30



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Πριν από οποιαδήποτε ερμηνεία όμως, σε πόσες περιπτώσεις έχουν οι γονείς εξηγήσει στα παιδιά τους τι είναι σεξουαλικό περιεχόμενο; σε παραπάνω από τις μισές περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι οι γονείς τους τους έχουν εξηγήσει τι είναι σεξουαλικό περιεχόμενο, αλλά η απορία που παραμένει είναι και πάλι τί ακριβώς τους έχουν πει οι γονείς τους και με ποιο τρόπο το έχουν πλαισιώσει.

Γράφημα 31

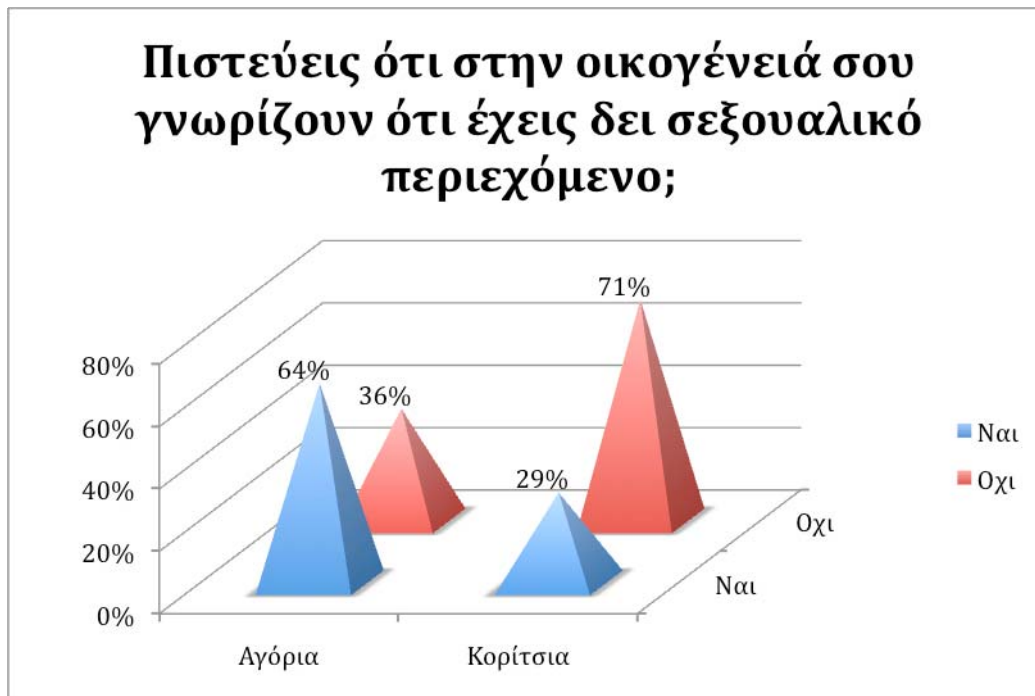


(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Δεδομένα σαν αυτά μπορεί να μας δώσει μόνο μια σχετική ποιοτική έρευνα. Αν παραταύτα κάνουμε μια πρώιμη εκτίμηση, τότε κρίνοντας από τις απαντήσεις που μας έδωσαν οι γονείς των παιδιών (όπου αναφέρουν ότι ανησυχούν για το ότι τα παιδιά τους μπορεί να δουν σεξουαλικό περιεχόμενο), θεωρούμε ότι η πληροφορία που τους μεταδίδουν σχετικά είναι πιο πιθανό να διέπονται από ανησυχία και αποτροπή.

Έχοντας υπόψη ότι πάνω από τους μισούς γονείς έχουν μιλήσει στα παιδιά τους για την ύπαρξη σεξουαλικού περιεχομένου, ρωτήσαμε τα παιδιά σε ποιές περιπτώσεις πιστεύουν ότι οι γονείς τους ξέρουν για τις εμπειρίες τους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το μεγάλο ποσοστό των αγοριών που πιστεύουν ότι οι γονείς τους ξέρουν για τις εμπειρίες τους με σεξουαλικό περιεχόμενο στο διαδίκτυο.

Γράφημα 32



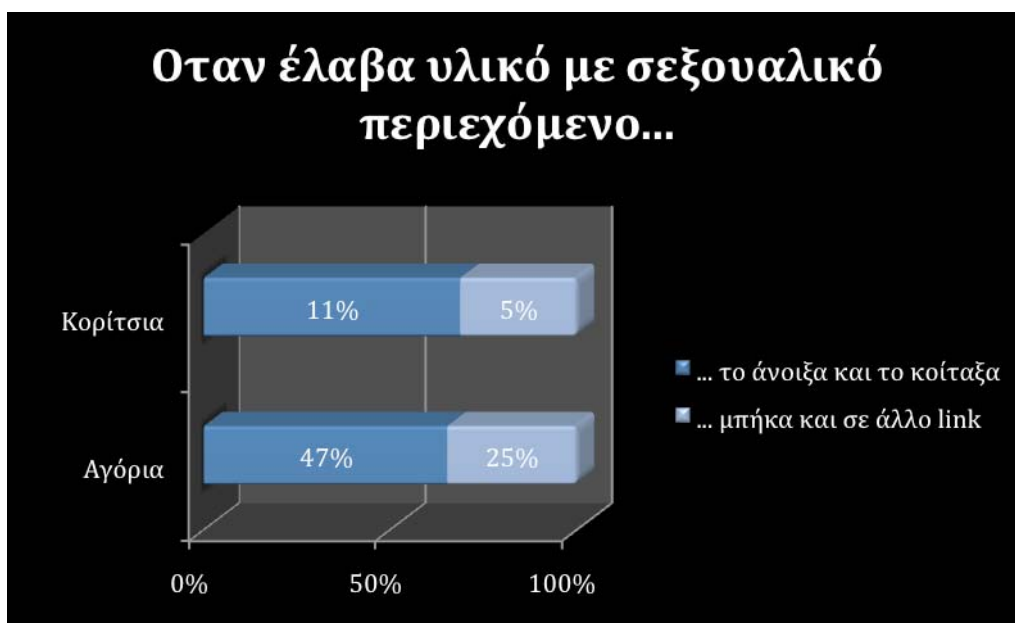
(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Συγκρίνοντας εδώ τα δεδομένα αυτά με τα πρώιμα αποτελέσματα μιας αντίστοιχης ποιοτικής ανάλυσης, προκύπτει ότι η κοινωνική φύση των αγοριών ως ετεροφυλόφιλων που μεγαλώνουν με σκοπό να εξωτερικεύσουν έναν αρρενωπό ετεροφυλόφιλο εαυτό, τους επιτρέπει - αν όχι επιβάλλει - τη χρήση σεξουαλικού υλικού (Chronaki, 2012). Το αντίθετο ισχύει για τα κορίτσια που, αντίστοιχα, μεγαλώνουν σε πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο που τις θέλει ετεροφυλόφιλα άτομα που να εκφράζουν τη σεξουαλικότητά τους στα πλαίσια μιας ρομαντικής σχέσης. Ως εκ τούτου, είναι και πιο πιθανό τα αγόρια να μην νοιάζονται για το αν οι γονείς τους έχουν γνώση αυτών των εμπειριών, ή αν τους έχουν 'πιάσει' σε αντίστοιχη στιγμή. Αντίθετα, τα κορίτσια όχι μόνο απαντούν αρνητικά στη σχετική ερώτηση αλλά και δε θα επιθυμούσαν να το μάθουν ποτέ οι γονείς τους (ibid).

Σε λογική αλληλουχία με την προηγούμενη παρατήρηση για την πολιτισμική ταυτότητα αγοριών και κοριτσιών, ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες τι έκαναν αφού είχαν σχετική εμπειρία με υλικό σεξουαλικού περιεχομένου:

«Άμα μπείς για φωτογραφίες καμιά φορά σου βγάζει κανένα τέτοιο άκυρο. Ε και εκεί παθαίνω ένα μικρό σοκ! αλλά το συνηθίζω». Κορίτσι, 16 ετών.

Γράφημα 33

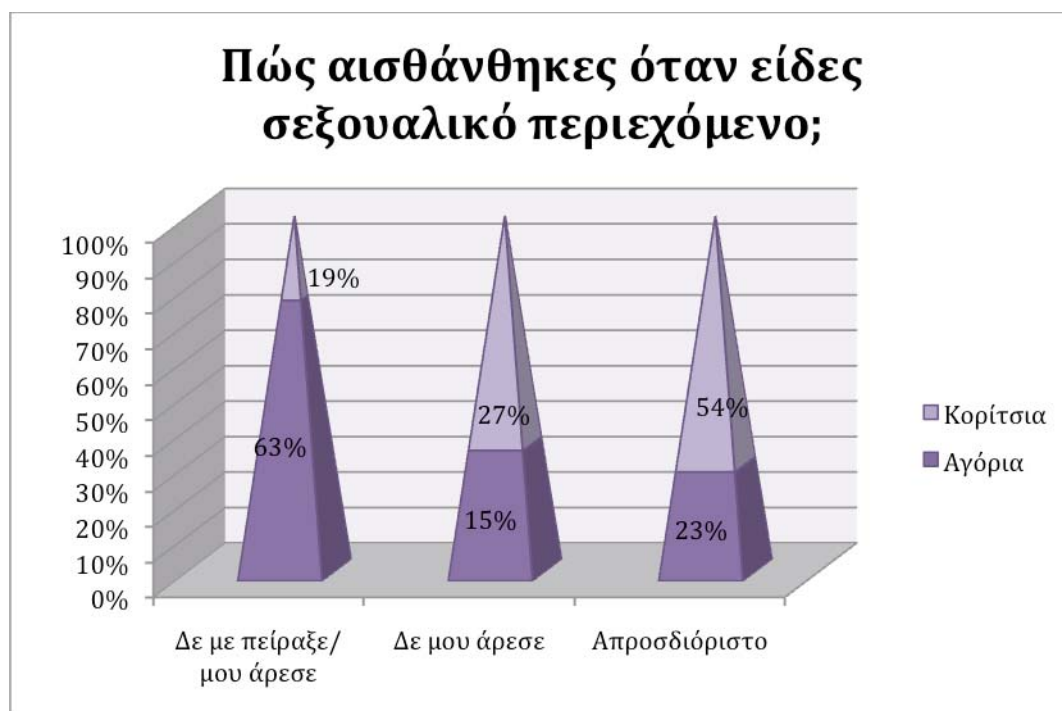


(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Τα μισά σχεδόν αγόρια αναφέρουν ότι όταν έλαβαν ή βρέθηκαν τυχαία σε σχετική ιστοσελίδα, την άνοιξαν και είδαν τι περιέχει. Αντίστοιχα, το ένα τέταρτο αναφέρει ότι μπήκε και σε άλλο σύνδεσμο να δει τι υπάρχει. Σκεφτόμαστε εδώ με άξονα την τάση των αγοριών να πειραματίζονται με σεξουαλικό περιεχόμενο είτε για να αποκτήσουν πρόσβαση στην 'ενήλικη γνώση' είτε για να πειραματιστούν με τη σεξουαλική τους ταυτότητα είτε για να αυνανιστούν. Συνεπώς, μένει να δούμε πώς πλαισιώνουν λεκτικά οι συμμετέχοντες την εμπειρία αυτή. Αντίθετα, τα κορίτσια αναφέρουν ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις άνοιξαν το σύνδεσμο και είδαν τι περιέχει (ενδεχομένως θεωρώντας ότι «δεν θέλουν να το δουν» ή ότι «αυτό δεν είναι κάτι που βλέπουν τα κορίτσια»), ενώ ακόμα λιγότερες είναι εκείνες που μπήκαν και σε άλλο σύνδεσμο.

Ας δούμε όμως τί ακριβώς αισθάνθηκαν όταν είδαν παρόμοιο υλικό, κάτι που ενδεχομένως να διαφωτίσει περισσότερο και τα παραπάνω ευρήματα.

Γράφημα 34



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Όπως περιμέναμε, το 63% των αγοριών αναφέρει ότι το υλικό που είδαν τους άρεσε ή δεν τους ενόχλησε που το είδαν. Αντίθετα, μόνο το 19% των κοριτσιών δίνει την ίδια απάντηση. Με βάση την κονστρουξιονιστική προσέγγιση που υιοθετούμε, θεωρούμε αναμενόμενα τα ποσοστά αυτά εφόσον, όπως αναφέραμε και πριν, είναι στην πολιτισμική φύση των αγοριών να τους αρέσει το υλικό αυτό και αντίστοιχα να μην αρέσει στα κορίτσια. Αυτό άλλωστε επαληθεύεται από το επόμενο στοιχείο, όπου τα αγόρια που δεν τους άρεσε αυτό που είδαν αποτελούν το 1/6 ενώ τα κορίτσια είναι το 1/3 του δείγματος. Προτού προβεί κάποιος σε ένα βεβιασμένο συμπέρασμα, ας λάβουμε υπόψη ότι τυχόν αρνητική απάντηση για το αν άρεσε σε κάποιον το σεξουαλικό περιεχόμενο που είδε ή όχι, μπορεί να σχετίζεται με το σεξουαλικό του γούστο, τη σεξουαλική του αισθητική και όχι με κάποιο συναίσθημα (αηδίας, σοκ) σε σχέση με το περιεχόμενο ως είδος (πορνογραφία). Όσον αφορά τώρα την τιμή 'απροσδιόριστο', τη συμπεριλάβαμε ως ελεγκτική, για να υπενθυμίσουμε ότι μεγάλα

ποσοστά συμμετεχόντων δεν απάντησαν στην ερώτηση γιατί ενδεχομένως δεν είχαν τέτοια εμπειρία ή γιατί δεν τους κάλυψε ο τρόπος που τέθηκε η ερώτηση.

Όσο ανησυχεί τους ενήλικες το ενδεχόμενο τα παιδιά να έχουν τέτοιες εμπειρίες, άλλο τόσο τους ανησυχεί και η συχνότητα με την οποία συνέβη αυτό:

Γράφημα 35



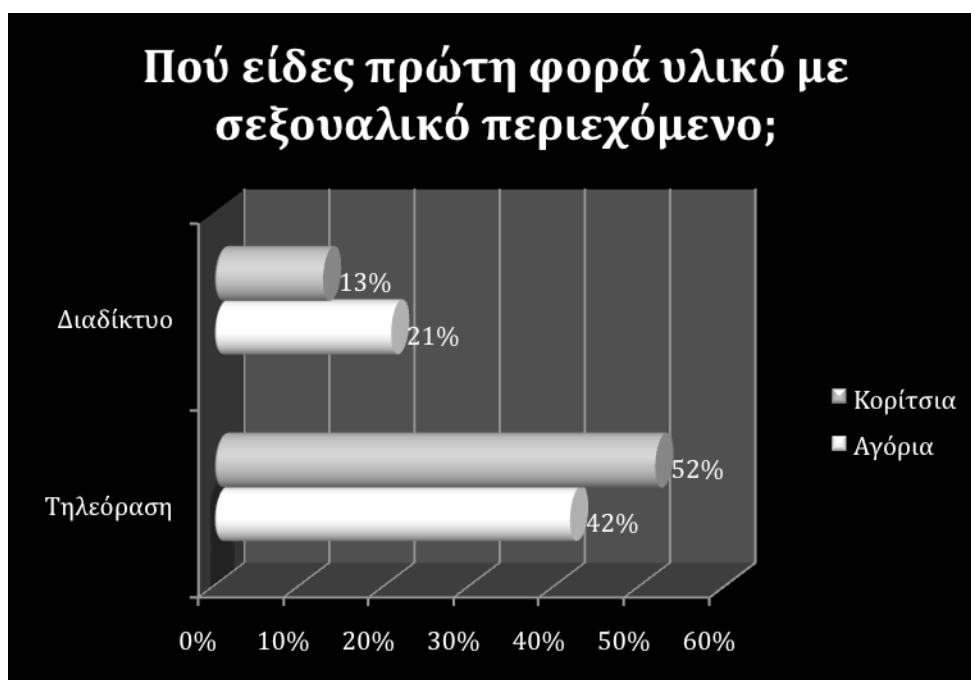
(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Η πιο δημοφιλής άποψη θέλει το διαδίκτυο να είναι το πιο πιθανό μέσο όπου τα παιδιά συναντούν σεξουαλικό περιεχόμενο, εφόσον επιτρέπει ιδιωτική, ανώνυμη και συνεχή πρόσβαση (Τσαλίκη, 2012; Attwood, 2010). Παρατηρούμε ότι τα ποσοστά στα οποία τα παιδιά έχουν δει σεξουαλικό περιεχόμενο στην τηλεόραση είναι σχεδόν ίσα με εκείνα του διαδικτύου. Αντίστοιχα, μεγάλα ποσοστά εμφανίζουν και οι εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο σε περιοδικά. Είναι επομένως χρήσιμο να αναφέρουμε εδώ ότι φαίνεται εξίσου πιθανό τα παιδιά να δουν ή να ψάξουν για τέτοιο περιεχόμενο σε κάποιο από τα παραδοσιακά μέσα, κάτι που αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι και άλλα Μέσα θα μπορούσαν επίσης να εμπλακούν στη συζήτηση για τις

εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο. Υπενθυμίζουμε για μια ακόμη φορά, ότι προκύπτει η ανάγκη διευκρίνησης της φύσης της σεξουαλικής αναπαράστασης την οποία αναφέρουν οι συμμετέχοντες ότι είδαν, μια ή περισσότερες φορές. Ο λόγος για τον οποίο επιλέξαμε να δείξουμε το γράφημα αυτό είναι ακριβώς για να τονίσουμε την εγγύτητα μεταξύ των τιμών ανάμεσα στο διαδίκτυο και τα παραδοσιακά Μέσα, και να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο οι διαδικτυακές τεχνολογίες έχουν καταλήξει να θεωρούνται υπεύθυνες για μια σειρά ‘ρισοκίνδυνων’ εμπειριών στη δημόσια ατζέντα.

Για να στηρίξουμε περισσότερο την προηγούμενη παρατήρησή, συμπεριλάβαμε και ένα τελευταίο διάγραμμα που αναπαριστά το Μέσο στο οποίο είδαν οι συμμετέχοντες σεξουαλικό υλικό για πρώτη φορά:

Γράφημα 36



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Διάσταση απόψεων ανάμεσα σε γονείς και παιδιά εμφανίζεται και στο ερώτημα σχετικά με το ποιο μέσο συνδέεται με τη θέαση σεξουαλικού υλικού. Όλοι οι γονείς, όπως διαπιστώθηκε, στοχοποιούν το διαδίκτυο, ενώ το 73% αγοριών και κοριτσιών αναφέρει ότι δεν είναι εκεί που είδαν σεξουαλικό υλικό για πρώτη φορά. Εν αντιθέσει, το 42% των αγοριών και το 52% των κοριτσιών τοποθετεί στην πρώτη

θέση την τηλεόραση. Θεωρούμε ότι αυτό το τελευταίο στοιχείο πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στις επόμενες έρευνες για το διαδίκτυο.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε συνοπτικά στοιχεία για τις εμπειρίες των παιδιών από ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου, από bullying, και με συναντήσεις με άτομα που γνωρίζουν μόνο μέσω διαδικτύου.

Ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου (sexting)

Αντίστοιχη ανησυχία με εκείνη για το σεξουαλικό περιεχόμενο προκαλεί στη δημόσια ατζέντα και η ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου μεταξύ παιδιών και εφήβων, δεδομένης και της διαδεδομένης χρήσης του κινητού τηλεφώνου¹³. Κατά την άποψή μας, η ανταλλαγή τέτοιου είδους μηνυμάτων θα μπορούσε πράγματι να ενοχλήσει τον παραλήπτη σε περίπτωση που εμπεριείχε προσβλητικούς χαρακτηρισμούς για την προσωπική ηθική του. Θεωρούμε όμως ότι κατά γενική ομολογία η ανταλλαγή μηνυμάτων τέτοιου είδους είναι η εξέλιξη του τρόπου που φλέρταραν παλαιότερες γενιές - μέσα από το «ραβασάκι» για παράδειγμα. Επίσης, ας μην ξεχνάμε ότι αν κάποιος επιθυμεί να προσβάλλει ή να προκαλέσει κάποιον, τότε θα μπορούσε να είναι πιο πιθανό να το κάνει εξίσου καλά με τη χρήση του παραδοσιακού χαρτιού ακόμα και σήμερα, και όχι απαραίτητα μέσω κάποιας νέας τεχνολογίας η οποία δίνει και τη δυνατότητα συνεχούς αναπαραγωγής και δημοσίευσης της πληροφορίας.

¹³ Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη χώρα μας όπου η κατοχή κινητού με πρόσβαση στο διαδίκτυο αποτελεί πραγματικότητα για το 66% των παιδιών και εφήβων 9-16 ετών, κάτι στο οποίο η Ελλάδα υπερέχει κατά πολύ σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες: το Ηνωμένο Βασίλειο είναι η αμέσως επόμενη χώρα με το υψηλότερο ποσοστό κατοχής κινητού 3^{ης} γενιάς (33% των παιδιών και εφήβων), ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος βρίσκεται στο 22% (Livingstone et al, 2011a).

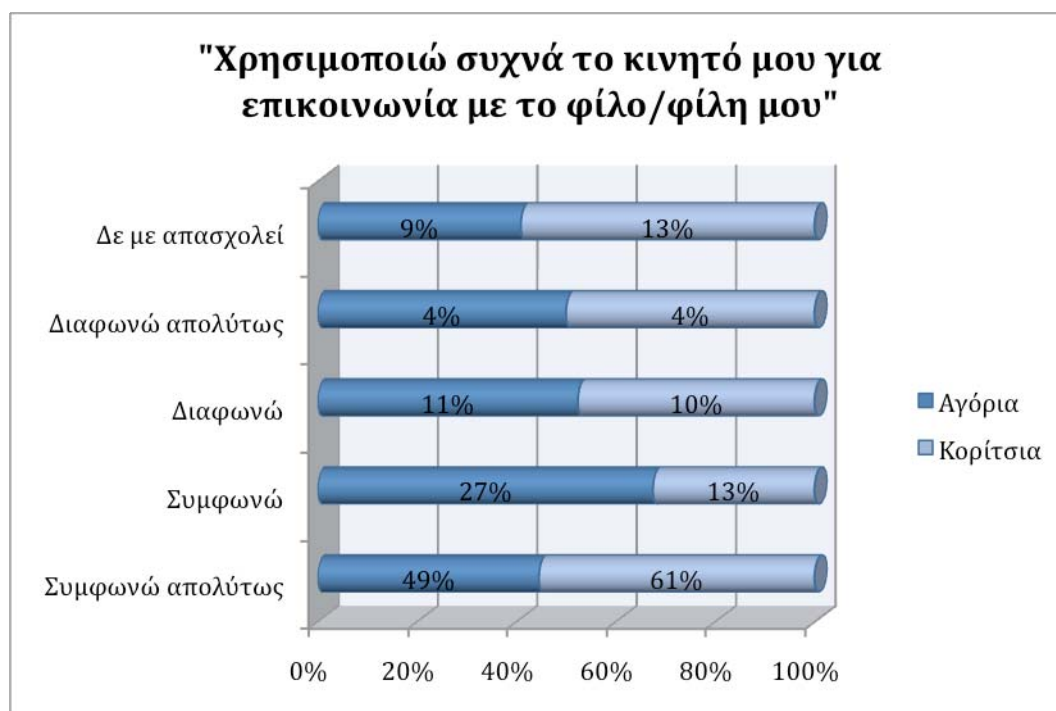
Γράφημα 37



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Όπως βλέπουμε, στο παραπάνω διάγραμμα οι έφηβοι δεν ασχολούνται ιδιαίτερα να ανταλλάξουν ερωτικό υλικό μέσω των κινητών τους τηλεφώνων. Μπορεί τα αγόρια (16%) να εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά συγκριτικά με τα κορίτσια (2%), παραταύτα εξακολουθούν τα ποσοστά αυτά να υποδεικνύουν ιδιαίτερα περιορισμένο ενδιαφέρον για τη δραστηριότητα αυτή. Ενδεχομένως ο λόγος που τα αγόρια ανταλλάσσουν τέτοιο υλικό μπορεί να οφείλεται είτε σε ανταλλαγή υλικού μεταξύ φίλων (αγοριών) είτε μεταξύ συντρόφων. Παρατηρούμε επίσης ότι το ποσοστό των αγοριών (33%) που απάντησαν αρνητικά στην ερώτηση είναι μεγαλύτερο από εκείνο των κοριτσιών (12%). Αντίστοιχα, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε και την τελευταία τιμή («δε με απασχολεί») στις αρνητικές απαντήσεις, εφόσον υποδηλώνουν έλλειψη ενδιαφέροντος.

Γράφημα 38



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Ενδεικτικό αυτού που αναφέραμε πριν για τους τρόπους που φλερτάρουν οι νέοι σήηερα, είναι και το παραπάνω διάγραμμα. Όπως φαίνεται, εκείνοι που απαντούν θετικά στο αν χρησιμοποιούν το κινητό τους για να επικοινωνούν με το/τη σύντροφό τους είναι το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος. Το 76% των αγοριών και το 74% των κοριτσιών αναφέρει ότι χρησιμοποιεί το κινητό του τηλέφωνο για τέτοιου είδους επικοινωνία, τονίζοντας την αντίθεση με το προηγούμενο εύρημα όπου ελάχιστοι μόνο συμμετέχοντες απάντησαν ότι ανταλλάσσουν ερωτικό υλικό μέσω κινητών τηλεφώνων.

Αμέσως μετά συζητάμε τις εμπειρίες bullying που για τις διαφορετικές ατζέντες έχουν συνάφεια μεταξύ τους. Δηλαδή ο εκφοβισμός θα μπορούσε να περιέχει ανταλλαγή μηνυμάτων σεξουαλικού περιεχομένου.

Εμπειρίες εκφοβισμού/απειλών (bullying)

Όπως και για τη μικρότερη ηλικιακή ομάδα, έτσι και για τους εφήβους επιλέξαμε να δούμε τις περιπτώσεις που κάποιος ενοχλήθηκε από κάτι που του είπαν μέσω

διαδικτύου ή κινητού τηλεφώνου. Πριν όμως δούμε τα στατιστικά, ας επαναλάβουμε ότι χρήζει εκτενούς ανάλυσης και συζήτησης το τί ακριβώς μπορεί να έχει ενοχλήσει κάποιον.

Γράφημα 39

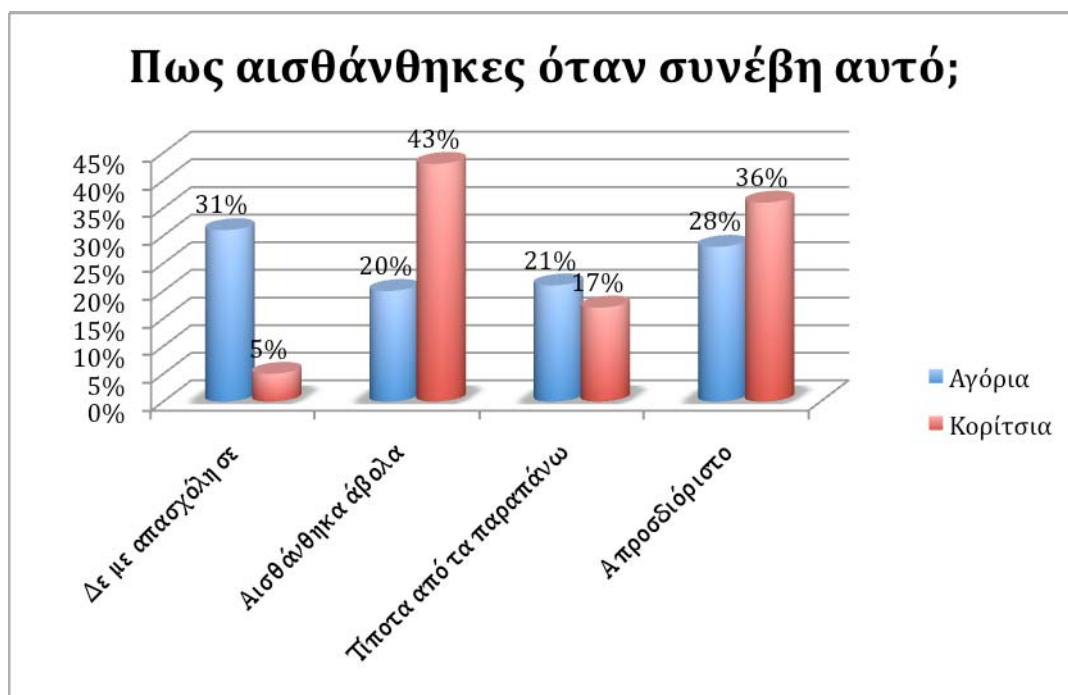


(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Οι περιπτώσεις στις οποίες μπορεί κάποιος να ακούσει ή να δει κάτι και να ενοχληθεί είναι πολλές, και για κάθε άνθρωπο διαφέρουν. Το 44% των αγοριών και το 33% των κοριτσιών που αναφέρει ότι έχει παρενοχληθεί διαδικτυακά, κυρίως μέσω άμεσων μηνυμάτων και ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μπορεί είτε να έχει όντως υποστεί κάποιος είδος προσβολής σε επίπεδο προσωπικής ηθικής, ή σε επίπεδο εμφάνισης, ή συμπεριφοράς. Ενδέχεται όμως η απάντηση σε μια γενική ερώτηση όπως η παραπάνω να αφορά περίπτωση που ο/η παρενοχληθείς/είσα απαντά θετικά γιατί η εμπειρία έλαβε χώρα στα πλαίσια μιας διαφωνίας ή ενός καβγά. Το επιχείρημα αυτό δεν είναι βέβαια πανάκεια και ούτε διεκδικούμε κάποια γενική αλήθεια πίσω από αυτά τα δεδομένα. Παρόλα αυτά, όπως έχουμε ήδη πει, στην έκθεση αυτή καταγράφουμε την αλήθεια όπως μας την περιγράφουν οι συμμετέχοντες του δείγματος, και κυρίως όπως εμείς (οι ενήλικοι ερευνητές), τους έχουμε ζητήσει να το κάνουν. Είναι εξίσου σημαντικό να πούμε ότι για οποιοδήποτε λόγο και αν έχει λάβει χώρα η εμπειρία αυτή, είναι, κατά τη γνώμη μας, στενά συνδεδεμένη με την καθημερινότητα των παιδιών, και συνεπώς το διαδίκτυο ή το κινητό τηλέφωνο

αποτελεί ένα μόνο μέσο υλοποίησης του bullying και όχι την πηγή του¹⁴. Ο εκφοβισμός στον κυβερνοχώρο βιώνεται διαφορετικά από τα δύο φύλα. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των κοριτσιών που ανέφερε ότι αισθάνθηκε άβολα όταν αντιμετώπισε κάτι τέτοιο, είναι συγκριτικά μεγαλύτερο (43%) από το ποσοστό των αγοριών (20%) που είχε παρόμοια αντίδραση.

Γράφημα 40



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Θεωρούμε ότι και σε αυτή την περίπτωση, η μεγαλύτερη εξοικείωση των αγοριών με το διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες, καθώς και η μεγαλύτερή τους εξοικείωση με την κουλτούρα της εκατέρωθεν παρενόχλησης (μεταξύ των αγοριών), εξηγούν σε κάποιο βαθμό τη διαφορά στα παραπάνω ποσοστά ως προς το ποιός αισθάνθηκε άβολα με αυτή την εμπειρία. Ας υπογραμμίσουμε όμως εδώ τα υψηλά ποσοστά (59%) για τα αγόρια και για τα κορίτσια (41%) που αναφέρουν είτε ότι δεν τους απασχόλησε το συμβάν (άρα δεν απέδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα σε αυτό που συνέβη - ίσως και γιατί δεν ήταν σημαντικό), είτε δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση, ενδεχομένως αντικατοπτρίζει αρνητική απάντηση και στην αρχική ερώτηση για το αν

¹⁴ Βλέπε σχετικά, Hasebrink, et al (2011).

έχουν υποστεί bullying. Βεβαίως τα επιχειρήματά μας αυτά εξακολουθούν να χρήζουν επιβεβαίωσης και περαιτέρω ανάλυσης από ποιοτικά δεδομένα.

Στην επόμενη, και τελευταία για αυτό το κεφάλαιο ενότητα, παραθέτουμε τα στοιχεία για την πιθανότητα που κάποιιοι από τους συμμετέχοντες να έχουν συναντήσει κάποιον δια ζώσης που γνωρίζουν μόνο μέσω διαδικτύου.

Συνάντηση με άτομο που γνωρίζεις μέσω διαδικτύου

Όπως διαπιστώθηκε σε προηγούμενο σημείο, οι γονείς στην Ελλάδα ενστερνίζονται συλλήβδην την άποψη ότι «ο κόσμος ανησυχεί πολύ μήπως ενήλικες εκμεταλλευτούν ανήλικα παιδιά στο διαδίκτυο». Η πλειοψηφία, όμως, των παιδιών απαντά αρνητικά στην ερώτηση εάν έχουν συναντήσει δια ζώσης κάποιο άτομο που γνώρισαν διαδικτυακά. Συγκεκριμένα, το 73% των έφηβων αγοριών και το 79% των κοριτσιών δηλώνουν πως δεν έχουν έρθει σε επαφή με κάποιον που γνώρισαν μέσω διαδικτύου.

Γράφημα 41



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

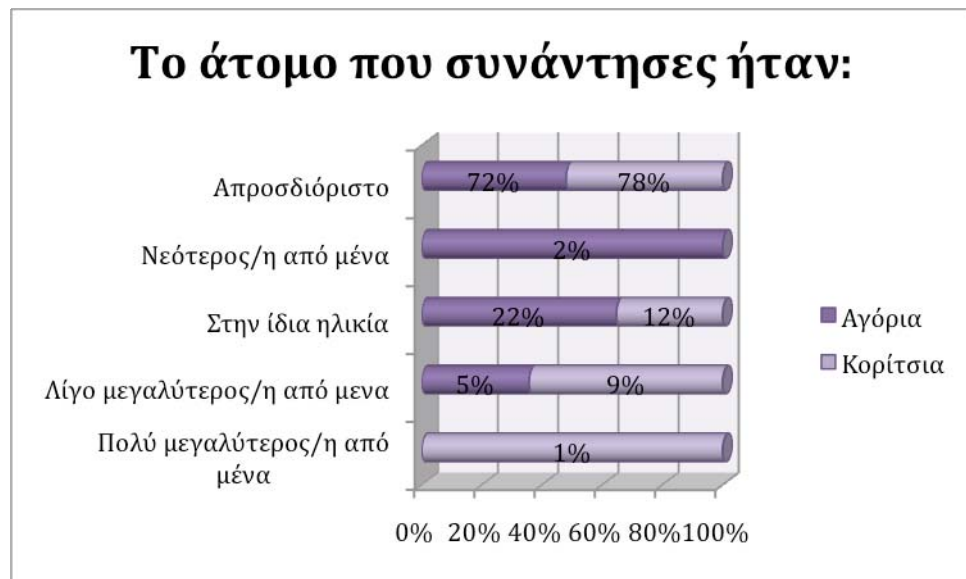
Η πολυπλοκότητα των διαδικτυακών τεχνολογιών διαγράφεται καθαρά εδώ. Από τη μια πλευρά, ανάμεσα στους κινδύνους που ελλοχεύουν στο διαδίκτυο, βρίσκεται η ενδεχόμενη επαφή με τον 'επικίνδυνο άγνωστο' που στη συλλογική συνείδηση καταγράφεται ευρέως σαν ένας παιδόφιλος. Από την άλλη, στη λίστα με τις ευκαιρίες

που προσφέρει το διαδίκτυο (Hasebrink et al, 2009), είναι η συμμετοχή σε ομάδες συζητήσεων, κοινότητες και πλατφόρμες που προωθούν την κοινωνική δικτύωση και την πραγματοποίηση νέων γνωριμιών. Είναι επομένως σκόπιμο ως ερευνητές (με επιπρόσθετο σκοπό την ενημέρωση της δημόσιας ατζέντας) να εστιάσουμε σε λεπτομερή ανάλυση ειδικά της εμπειρίας αυτής από μια προσέγγιση λιγότερο φοβική, προκειμένου τα συμπεράσματα που προκύπτουν να μην οδηγούν σε αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με τις εμπειρίες των παιδιών. Οι παρατηρήσεις που προκύπτουν από το παραπάνω διάγραμμα αποδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό την ανεπάρκεια του δίπολου ‘κίνδυνος-ασφάλεια’, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις η ίδια εμπειρία θεωρείται και ριψοκίνδυνη και ωφέλιμη¹⁵, όπως και την ανάγκη υιοθέτησης μιας αναλυτικής (ποιοτικής) προσέγγισης που θα ρίξει περισσότερο φως στα ποσοτικά δεδομένα.

Επιστρέφοντας στα ποσοτικά δεδομένα, στις περιπτώσεις που πραγματοποιήθηκε τέτοιου είδους επαφή, το 78% των αγοριών και το 55% των κοριτσιών αναφέρει ότι το άτομο είχε περίπου την ίδια ηλικία με εκείνα. Παρόμοιες εμπειρίες παρατηρούνται και επιβεβαιώνονται και από την πανευρωπαϊκή έρευνα του EU Kids Online II, όπου προκύπτει ότι, τις περισσότερες φορές, αυτές οι διαδικτυακές γνωριμίες που συναντούν τα παιδιά στην πραγματική ζωή πρόκειται στην ουσία για άλλα παιδιά (Livingstone et al, 2011b). Ως εκ τούτου, οι ανησυχίες που εκφράζουν οι γονείς δεν φαίνεται να επιβεβαιώνονται, κατά τη μεγάλη πλειοψηφία τους, από τις απαντήσεις των ίδιων των παιδιών. Το εύρημα αυτό, επαναπροσδιορίζει επομένως το δημόσιο διάλογο και θέτει νέα ερωτήματα γύρω από τη διαδικτυακή ασφάλεια των παιδιών και τους ενδεχόμενους κινδύνους που μπορεί να ανακύψουν κατά τη χρήση του μέσου.

¹⁵ Αυτό επιβεβαιώνεται εξάλλου και από τα ευρήματα του EU Kids Online, όπου πλέον μιλάμε για ‘ριψοκίνδυνες ευκαιρίες’ (risky opportunities). Βλ. Livingstone et al (2011b).

Γράφημα 42



(Αγόρια-Κορίτσια, 15-18 ετών)

Το παραπάνω διάγραμμα τείνει να αποτυπώσει την εμπειρία συνάντησης με ‘διαδικτυακές επαφές’ περισσότερο σαν μια ευκαιρία γνωριμίας νέων ανθρώπων παρά σαν ένα ρίσκο, όπως ακριβώς αναφέραμε πριν. Δε θα επαναλάβουμε όσα έχουμε ήδη πει για την εμπειρία αυτή, αλλά θα σημειώσουμε ότι τα ποσοτικά δεδομένα του παραπάνω γραφήματος αποδίδουν ένα πολύ μικρό ποσοστό ανηλίκων που συναντήθηκαν με άτομα που δεν ήξεραν και οι οποίοι ήταν μεγαλύτεροι από εκείνους.

Για να κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό, συνοψίζουμε συνοπτικά όσα παρουσιάσαμε: από τα παραπάνω δεδομένα φαίνεται ότι τόσο τα μικρότερα όσο και τα μεγαλύτερα παιδιά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και βιώνουν εμπειρίες μέσα σε ένα πλαίσιο όπου ο κίνδυνος ενυπάρχει στη χρήση των νέων Μέσων. Όπως αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, έχουν ενημερωθεί για την ύπαρξη κινδύνων, κυρίως από τους γονείς ή άλλα οικεία πρόσωπα - κάτι που αποδεικνύει ότι η πληροφορία αυτή τους περιβάλλει διαρκώς και ορίζει τις απόψεις που εκφράζουν και τη χρήση που κάνουν.

Όσον αφορά τις καθαυτό εμπειρίες τους, η κατάσταση αποτυπώνεται ως εξής: οι μικρότεροι έχουν και λιγότερες εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο, bullying ή συναντήσεις με ‘διαδικτυακές επαφές’. Τα αγόρια έχουν μεγαλύτερο ποσοστό εμπειριών σε σχέση με τα κορίτσια και οι αντιδράσεις τους σε οποιαδήποτε εμπειρία

είναι περισσότερο θετικές ή αδιάφορες από τις αντίστοιχες των κοριτσιών. Σε κάθε περίπτωση, τα ποσοστά για τα οποία συζητάμε εξακολουθούν να μας οδηγούν να μιλάμε για εμπειρίες στα πλαίσια του πειραματισμού που συμβαίνει στις ηλικίες αυτές (π.χ. στην περίπτωση σεξουαλικού υλικού). Αντίστοιχα, τα ποσοστά, για παράδειγμα του bullying, μας οδηγούν επίσης στη διαπίστωση ότι πρόκειται μια εμπειρία που βιώνεται πρωτίστως δια ζώσης και επομένως το διαδίκτυο ή το κινητό τηλέφωνο είναι απλώς ένα μέσο συνέχισης της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Τέλος, η ενδεχόμενη συνάντηση με ‘διαδικτυακές επαφές’ - που εμφανίζει και τα μικρότερα ποσοστά - αποτυπώνεται περισσότερο σαν μια εμπειρία-ευκαιρία παρά σαν μια εμπειρία-κίνδυνος.

Στο επόμενο κεφάλαιο συζητάμε το ρόλο των γονιών και τη δική τους αντίληψη για τις πρακτικές χρήσης του διαδικτύου από τα παιδιά.

VI. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΣΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ

Επιλέξαμε να αναφέρουμε σε ξεχωριστό κεφάλαιο τις απόψεις και τις αντιλήψεις των γονιών για τη χρήση του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά τους για λόγους σαφήνειας και οργάνωσης της έκθεσης. Εδώ θα παρουσιάσουμε επίσης σε δυο ενότητες τα ευρήματα, στη μια θα είναι τα ευρήματα για τους γονείς μικρότερων παιδιών και στην άλλη για τους γονείς των μεγαλύτερων. Οι μεταβλητές που παρουσιάζουμε αφορούν τη χρήση του διαδικτύου από τους γονείς, τη γονική διαμεσολάβηση της χρήσης του Μέσου από τα παιδιά και τη γνώση τους σχετικά με τις εμπειρίες των παιδιών.

Γονείς παιδιών δημοτικού και Α', Β' Γυμνασίου

Από τα 161 ερωτηματολόγια που απαντήθηκαν από γονείς, τα 105 συμπληρώθηκαν από μητέρες και τα 53 από πατέρες. Σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης τους, το 44% του συνόλου είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το 55% είναι ανώτερου και ανώτατου εκπαιδευτικού επιπέδου.

Γράφημα 43



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Από το σύνολο των γονέων, το 86% έχει υπολογιστή με πρόσβαση στο διαδίκτυο στο σπίτι. Επιπλέον, 8 στους δέκα γονείς δηλώνουν πως γνωρίζουν να το χρησιμοποιούν και το 41% αναφέρει πως κάνει χρήση του διαδικτύου αρκετές φορές κατά τη διάρκεια της μέρας. Συνεπώς έχουμε ένα ευρύ δείγμα γονέων ως προς το εκπαιδευτικό τους επίπεδο και μια μεγάλη πλειοψηφία χρηστών του Μέσου.

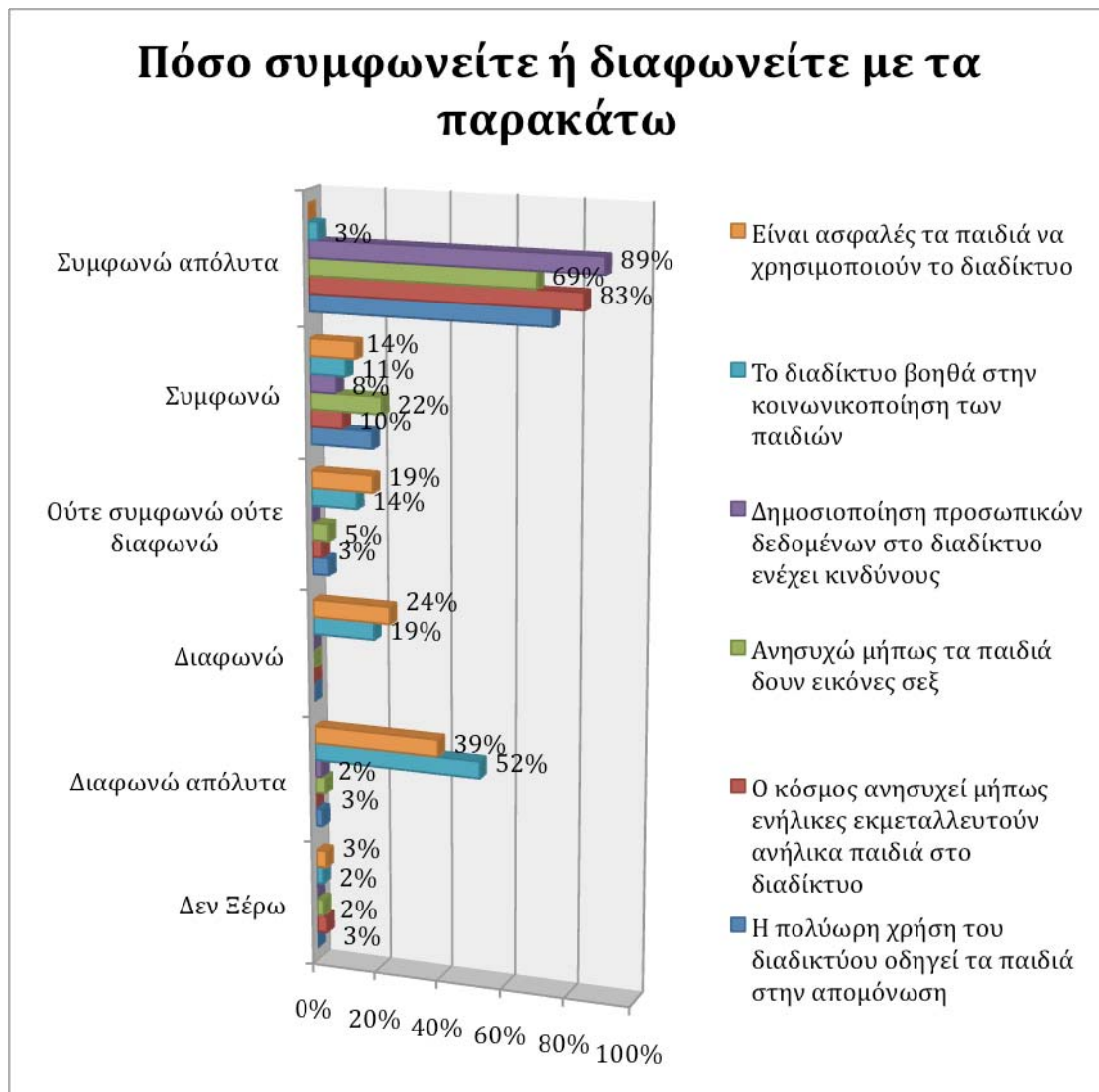
Καταρχάς ρωτήσαμε τους γονείς εάν πιστεύουν ότι είναι ασφαλές για τα παιδιά να περνούν χρόνο στο διαδίκτυο. Το 63% μας απάντησε αρνητικά και μάλιστα το διάγραμμα 44 μας δείχνει και τι άποψη έχουν οι γονείς για το Μέσο. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε αντίθεση με την αντίστοιχη απάντηση που έδωσαν οι γονείς των μεγαλύτερων εφήβων και αποτελεί ένδειξη για την αυξανόμενη ανησυχία που χαρακτηρίζει τους γονείς των μικρών-χρηστών του διαδικτύου σε εγχώριο επίπεδο.

Μερικές από τις κυριότερες ανησυχίες που εκφράζουν οι γονείς¹⁶ των νεαρότερων παιδιών παρουσιάζονται παρακάτω:

¹⁶ Βλ. επίσης Tsaliki 2012 forthcoming για σχετική ανάλυση γονεϊκών απόψεων και στάσεων απέναντι στο διαδίκτυο.

«Υπάρχει ανησυχία όχι μόνο στο τι θα δουν αλλά μήπως τους προσεγγίσει κάποιος από το Διαδίκτυο. Γι' αυτό και τους έχω πει να μην έχουν φίλους που δεν γνωρίζουν». Μητέρα 12 χρονου αγοριού και 14 χρονου κοριτσιου.

Γράφημα 44



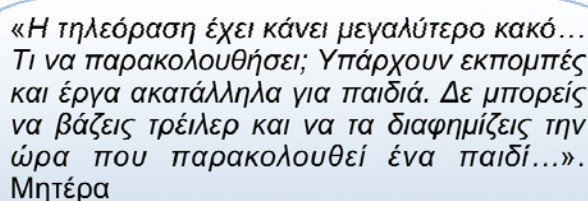
(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Το 71% των γονέων αναφέρει ότι το διαδίκτυο δε βοηθά τα παιδιά να κοινωνικοποιηθούν. Χαρακτηριστικά, το 93% θεωρεί πως η πολύωρη χρήση του

διαδικτύου μπορεί να «οδηγήσει τα παιδιά στην απομόνωση από τους άλλους ανθρώπους». Οι μεγαλύτερες ανησυχίες που εκφράζουν σχεδόν όλοι οι γονείς αφορούν την ενδεχόμενη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων καθώς και τη θέαση εικόνων σεξουαλικού περιεχομένου κατά τη διάρκεια της διαδικτυακής δραστηριότητας των παιδιών, με ποσοστά 97% και 90% αντίστοιχα. Επιπλέον, κινούμενοι στο ίδιο μήκος με τους γονείς των μεγαλύτερων εφήβων, το 83% συμφωνεί απόλυτα με τη δήλωση «ο κόσμος ανησυχεί πολύ μήπως ενήλικες εκμεταλλευτούν ανήλικα παιδιά στο διαδίκτυο».

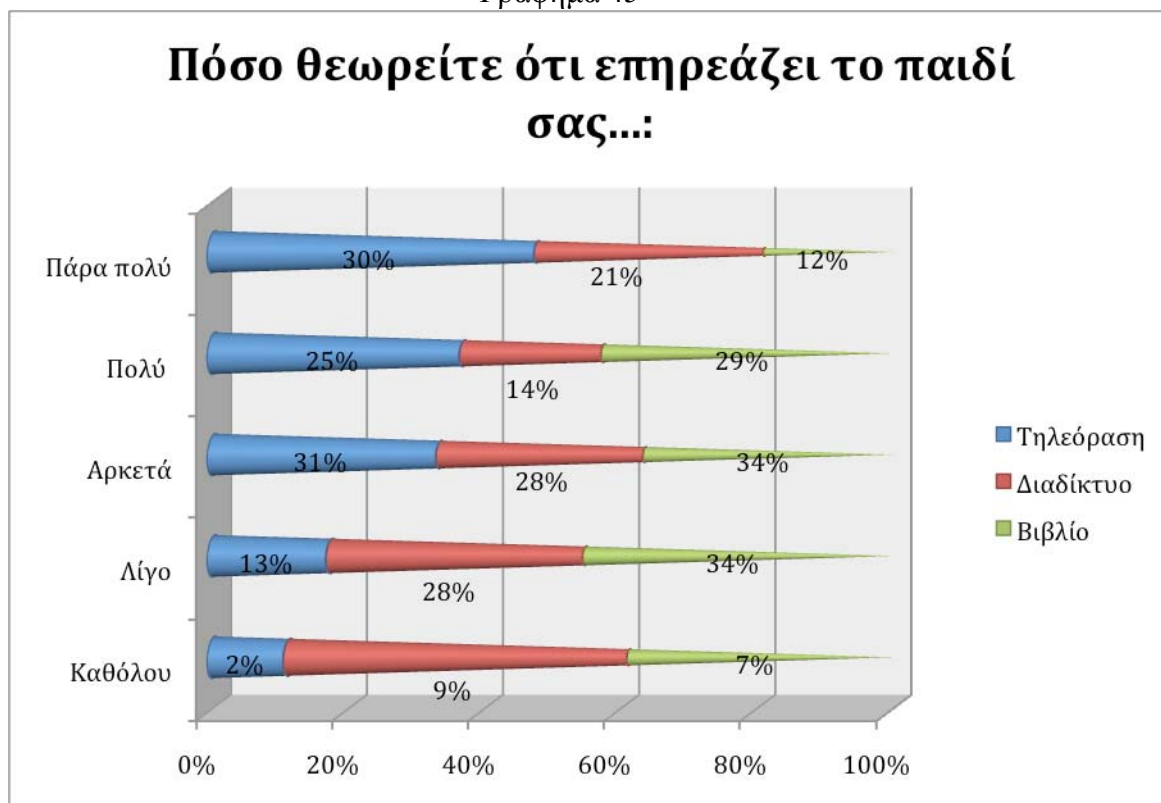
Όπως βλέπουμε, τα μεγαλύτερα ποσοστά αποδοχής απόψεων από γονείς αφορούν τις υποτιθέμενες αρνητικές επιπτώσεις από τη χρήση του Μέσου, ενώ οι θετικές λαμβάνουν αρνητικές απαντήσεις. Θεωρούμε ότι αυτές οι απαντήσεις βρίσκονται σε αντιπαράθεση με τα στοιχεία που θα δούμε παρακάτω (π.χ. αν οι γονείς έχουν εμπιστοσύνη στα παιδιά τους όταν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο). Υπάρχει μια συνάφεια στις απόψεις των γονέων με τη δημόσια και την ακαδημαϊκή ατζέντα που είναι πλήρεις φοβικών, ως επί το πλείστον, θέσεων σχετικά με τη χρήση που κάνουν τα παιδιά στο διαδίκτυο (Tsaliki & Chronaki 2008, Τσαλίκη 2010, Tsaliki 2012 forthcoming, Haddon and Stald 2009).

Ενδιαφέρον είναι να δούμε και τη συνάφεια των απόψεων των γονέων με τις απόψεις περί επιδράσεων του Μέσου στα παιδιά. Παρά το ότι μεθοδολογικά οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να προσαρμόσουν τις απαντήσεις τους σε συγκεκριμένες ερωτήσεις που έθεσαν οι ερευνήτριες, είναι ενδεικτικές αυτής της τάσης οι απαντήσεις που επιλέγουν:



«Η τηλεόραση έχει κάνει μεγαλύτερο κακό... Τι να παρακολουθήσει; Υπάρχουν εκπομπές και έργα ακατάλληλα για παιδιά. Δε μπορείς να βάζεις τρέιλερ και να τα διαφημίζεις την ώρα που παρακολουθεί ένα παιδί...».
Μητέρα

Γράφημα 45



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Ας σημειώσουμε καταρχάς εδώ ότι θέση μας είναι πως η επίδραση που θεωρούν οι ενήλικες ότι έχει το βιβλίο στα παιδιά είναι πάντα θετική και πολύ σπάνια αρνητική. Αντιθέτως, το κυρίαρχο κοινωνικό και πολιτισμικό στερεότυπο τόσο για το διαδίκτυο όσο και για την τηλεόραση είναι ότι αυτά ασκούν αρνητικές επιδράσεις. Τη θέση αυτή άλλωστε διακρίνουμε τόσο στην ακαδημαϊκή έρευνα, όσο και στις δημόσιες πολιτικές και στις πληροφορίες που δίνουν τα ΜΜΕ. Παρατηρούμε λοιπόν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των γονέων θεωρεί ότι τα δυο Μέσα (τηλεόραση, διαδίκτυο) επηρεάζουν από αρκετά έως πάρα πολύ τα παιδιά. Βεβαίως την πρώτη θέση κατέχει η τηλεόραση, κάτι που δείχνει ότι παρά την τάση να αναφέρεται το διαδίκτυο ως πηγή επιδράσεων, πρακτικά η τηλεόραση αναγνωρίζεται ενδεχομένως ως το Μέσο που έχει τη μεγαλύτερη χρήση από τους νέους. Σε συνολικά ποσοστά πάντως, τα δυο Μέσα εμφανίζονται να ασκούν από λίγη έως πολύ μεγάλη επίδραση (98% και 91% αντίστοιχα).

Σε επόμενη ερώτηση, ζητήσαμε να μάθουμε αν οι γονείς εμπιστεύονται τα παιδιά τους ότι αυτά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο με ασφάλεια. Το 58% των γονέων μας απάντησαν θετικά και το 15% σαφώς αρνητικά.

Γράφημα 46



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Τονίζουμε αυτό το σημείο γιατί θα επανέλθουμε αμέσως μετά, στην παρουσίαση των στοιχείων για τους κανόνες χρήσης των Μέσων και το βαθμό γονικής διαμεσολάβησης. Σε επόμενη ερώτηση, οι γονείς μας είπαν ότι όταν το παιδί τους χρησιμοποιεί το διαδίκτυο, τότε θεωρούν τους εαυτούς τους αρκετά ικανούς για να το βοηθήσουν ή να συζητήσουν μαζί του για τη χρήση που κάνει, ενώ αρκετοί γονείς βρίσκονται κάπου κοντά στο παιδί όταν αυτό πλοηγείται στο διαδίκτυο¹⁷. Το 71% των γονέων απαντά ότι επιλέγει να βρίσκεται στο ίδιο δωμάτιο ή κοντά στο δωμάτιο από το οποίο χρησιμοποιεί το παιδί στο διαδίκτυο, ενώ μόνο το 29% επεμβαίνει πιο ενεργά παρέχοντάς του βοήθεια και συζητώντας μαζί του κατά την πλοήγησή του στο διαδίκτυο.

¹⁷ Βλ. de Haenens, L. and L. Tsaliki (2012 forthcoming) για μια αναλυτικότερη εξέταση των διαφορετικών στρατηγικών γονικής διαμεσολάβησης.

Γράφημα 47

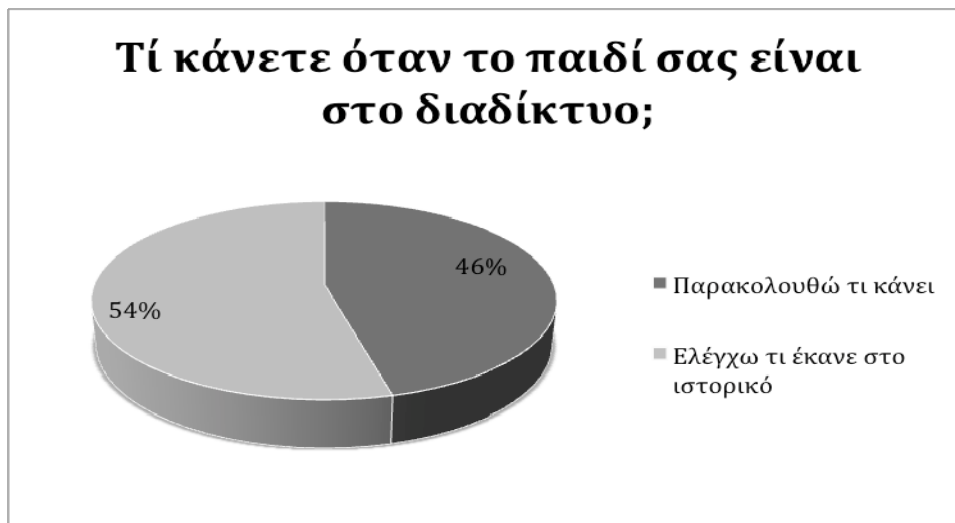


(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτό το στοιχείο δεν αντικρούει το προηγούμενο που εξετάζει την εμπιστοσύνη που έχουν οι γονείς στο παιδί τους, σε ένα δεύτερο επίπεδο όμως υποδεικνύει ενδεχομένως ένα είδος σύγχυσης – το οποίο, κατά τη γνώμη μας, προκύπτει από την ποικιλία των μηνυμάτων που δέχονται οι γονείς στην Ελλάδα για το αν τελικά το διαδίκτυο είναι χρήσιμο ή επικίνδυνο για τα παιδιά, σε συνδυασμό με τα χαμηλά ποσοστά ενήλικου ψηφιακού αλφαριθμητισμού στη χώρα μας (σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες). Αυτό που εννοούμε είναι ότι οι Έλληνες γονείς φαίνονται να υιοθετούν μια στρατηγική ‘περιοριστικής διαμεσολάβησης’ (restrictive mediation) στη χρήση του Μέσου από τα παιδιά τους.

Αυτό φαίνεται καθαρότερα στο επόμενο γράφημα (48), αναφορικά με τον πρακτικό τρόπο γονικής διαμεσολάβησης:

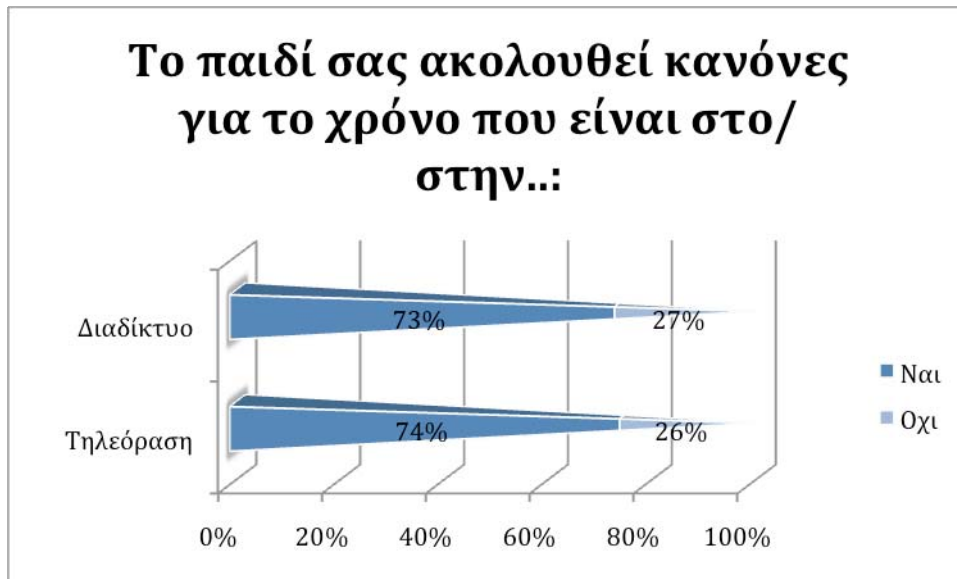
Γράφημα 48



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Το 54% δηλώνει ότι ελέγχει το ιστορικό στον υπολογιστή για να δει ποιές ιστοσελίδες επισκέφθηκε το παιδί, ενώ το 46% βρίσκεται κοντά του κατά τη διάρκεια της πλόησης. Από άλλη μεταβλητή προέκυψε ότι το 95% των γονέων δηλώνει ότι έχει απαγορεύσει μια σειρά από διαδικτυακές δραστηριότητες, όπως το να δίνουν τα παιδιά προσωπικά τους στοιχεία, να συμπληρώνουν λίστες ή κουίζ, να μιλάνε με αγνώστους κ.α. Ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό ότι λίγα από τα παιδιά απάντησαν θετικά στο αν οι γονείς τους έχουν απαγορεύσει να κάνουν συγκεκριμένα πράγματα στο διαδίκτυο, το οποίο μαρτυρά τις διαφορετικές προσλαμβάνουσες που έχουν οι διαφορετικές γενιές για τις ίδιες δραστηριότητες. Παρακάτω παραθέτουμε στοιχεία για το ότι τα παιδιά ακολουθούν κανόνες τόσο για το χρόνο που παρακολουθούν τηλεόραση όσο και για το χρόνο χρήσης του διαδικτύου.

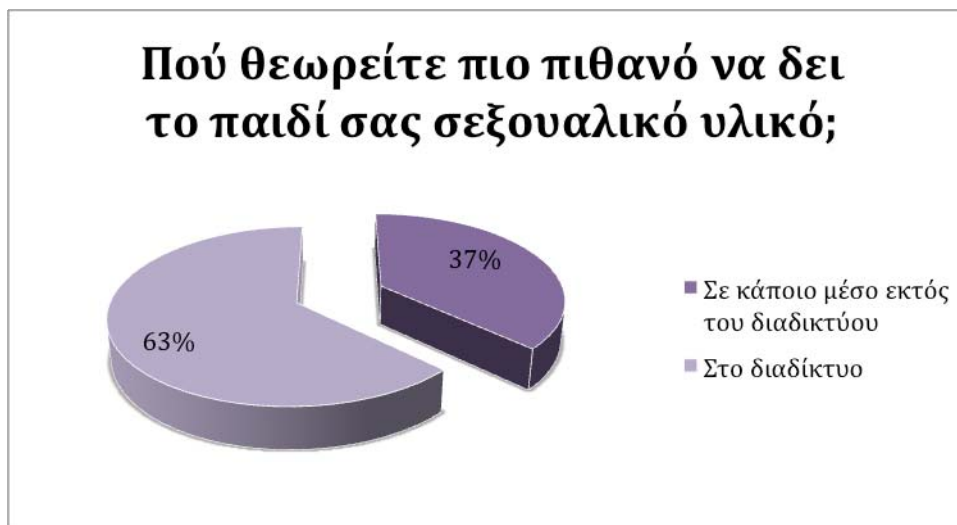
Γράφημα 49



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Όπως δείχνουν τα στοιχεία αυτά, προκύπτει ότι μάλλον οι γονείς εμπιστεύονται τα παιδιά πως ακολουθούν τους κανόνες που τους έχουν θέσει και ότι δεν κάνουν κάτι απαγορευμένο. Αυτό όμως δεν υποδηλώνει κατ' ανάγκη εμπιστοσύνη των γονέων στον τρόπο χρήσης του διαδικτύου από τα παιδιά με ασφάλεια – μπορεί να σημαίνει επίσης και υπακοή των παιδιών σε ό,τι ορίζουν οι γονείς. Ας προχωρήσουμε όμως σε μια άλλη μεταβλητή που αφορά την αντίληψη των γονέων για το πού είναι πιθανότερο να συναντήσουν τα παιδιά τους υλικό με σεξουαλικό περιεχόμενο:

Γράφημα 48



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

Περισσότεροι από τους μισούς γονείς απαντούν ότι το διαδίκτυο είναι το πιο πιθανό Μέσο για μια παρόμοια εμπειρία. Παραταύτα, όπως μας απάντησαν τα ίδια τα παιδιά, οι εμπειρίες τους με σεξουαλικό περιεχόμενο προέρχονται σε παρόμοιο βαθμό από την τηλεόραση και το διαδίκτυο. Η αναντιστοιχία αυτή πιθανώς οφείλεται, όπως έχουμε ήδη τονίσει, στο ότι οι γονείς αναπαράγουν τη δημόσια άποψη ότι το διαδίκτυο είναι ένα ‘ριψοκίνδυνο’ Μέσο, και είναι ο πιο πιθανός χώρος για τέτοιες εμπειρίες. Επίσης, ρόλο παίζει και το ότι οι γονείς έχουν κατά νου το αμιγώς πορνογραφικό υλικό όταν ερωτώνται σχετικά, ενώ τα παιδιά μπορεί να έχουν άλλες μορφές σεξουαλικών αναπαραστάσεων κατά νου.

Ρωτήσαμε τους γονείς αν γνωρίζουν μήπως τα παιδιά τους είχαν κάποιες από τις εμπειρίες που θεωρούνται ‘επικίνδυνες’ αλλά και αν κάνουν χρήση συγκεκριμένων τρόπων επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, τους ρωτήσαμε για επίσκεψης σε διαδικτυακά δωμάτια συζητήσεων, για διαδικτυακή παρενόχληση, λήψη ανεπιθύμητων σεξουαλικών σχολίων, επαφή με σεξουαλικό περιεχόμενο, επαφή με ‘διαδικτυακές επαφές’ δια ζώσης και πρόσβαση σε βίαιο ή ρατσιστικό υλικό.

Γράφημα 50¹⁸



(Γονείς παιδιών 10-14 ετών)

¹⁸ Οι δραστηριότητες για τις οποίες ρωτήσαμε ήταν: 1) αν το παιδί έχει επισκεφθεί διαδικτυακά δωμάτια συζητήσεων 2) αν έχει κάνει νέους φίλους από το διαδίκτυο 3) αν έχει παρενοχληθεί από κάποιον 4) αν έχει λάβει ανεπιθύμητα σεξουαλικά σχόλια 5) αν έχει συναντήσει υλικό με σεξουαλικό περιεχόμενο 6) αν έχει λάβει υλικό με σεξουαλικό περιεχόμενο 7) αν έχει έρθει σε επαφή με βίαιο ή αποτρόπαιο ή ρατσιστικό υλικό 8) αν έχει συναντήσει από κοντά κάποιον που γνωρίζει μόνο μέσω διαδικτύου 9) αν έχει δώσει προσωπικές πληροφορίες στο διαδίκτυο.

Η μεγάλη πλειοψηφία των γονιών απάντησε ότι δε γνωρίζει κάτι τέτοιο ή ότι το παιδί του δεν είχε κάποια σχετική εμπειρία. Κρίνοντας από τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα των απαντήσεων που μας έδωσαν οι μαθητές, φαίνεται ότι υπάρχει χάσμα ανάμεσα σε αυτά που κάνουν οι νέοι και αυτά που γνωρίζουν οι γονείς. Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται και σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Livingstone et al, 2011), όπως επίσης φαίνεται ότι η περιοριστική διαμεσολάβηση των Ελλήνων γονιών δεν είναι τόσο αποτελεσματική μέθοδος (Lobe, Bawens & Tsaliki, 2010).

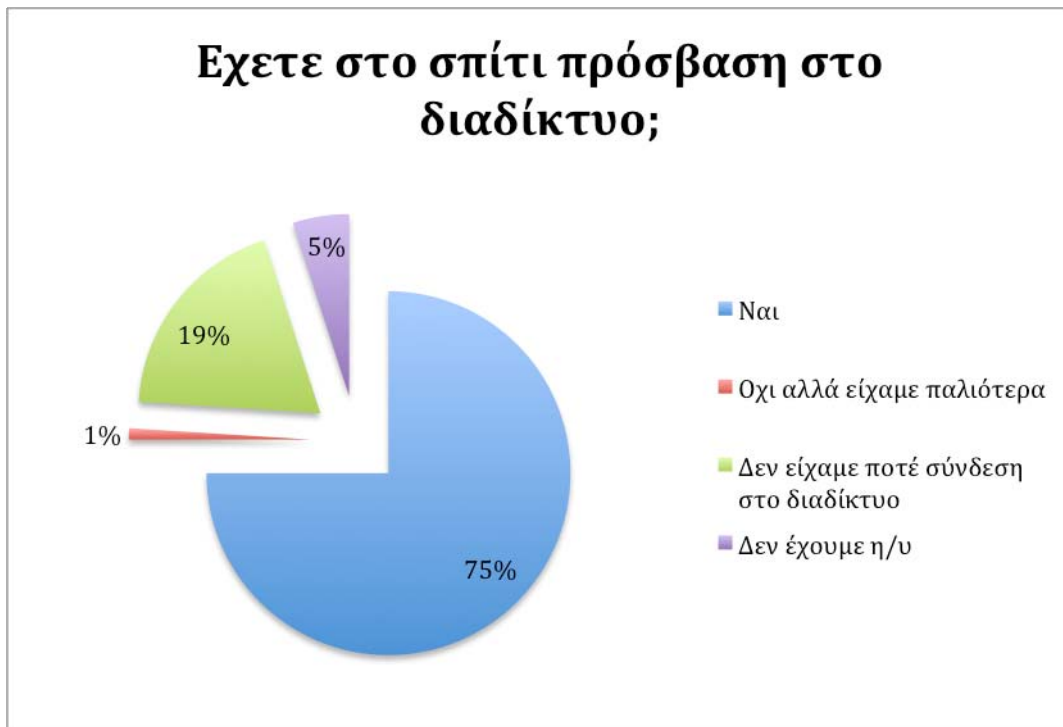
Στην επόμενη ενότητα παραθέτουμε τα στοιχεία που αφορούν τους γονείς των μεγαλύτερων εφήβων.

Γονείς μαθητών Β' και Γ' γυμνασίου, Α' Β' και Γ' Λυκείου

81 γονείς (75% μητέρες-23% πατέρες) συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια για αυτή την ηλικιακή ομάδα. Το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων κυμαίνεται ως εξής: 6% του δείγματος έχει ολοκληρώσει την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, 53% τη Δευτεροβάθμια και 41% το ανώτατο επίπεδο εκπαίδευσης.

Πρόσβαση από το χώρο του σπιτιού έχει η πλειοψηφία των γονέων (75%), γεγονός που καταδεικνύει ότι ο ρυθμός διείσδυσης του διαδικτύου εμφανίζει ανοδική πορεία στη χώρα μας και ότι το νέο Μέσο έχει ενσωματωθεί στις ζωές των ενηλίκων.

Γράφημα 50



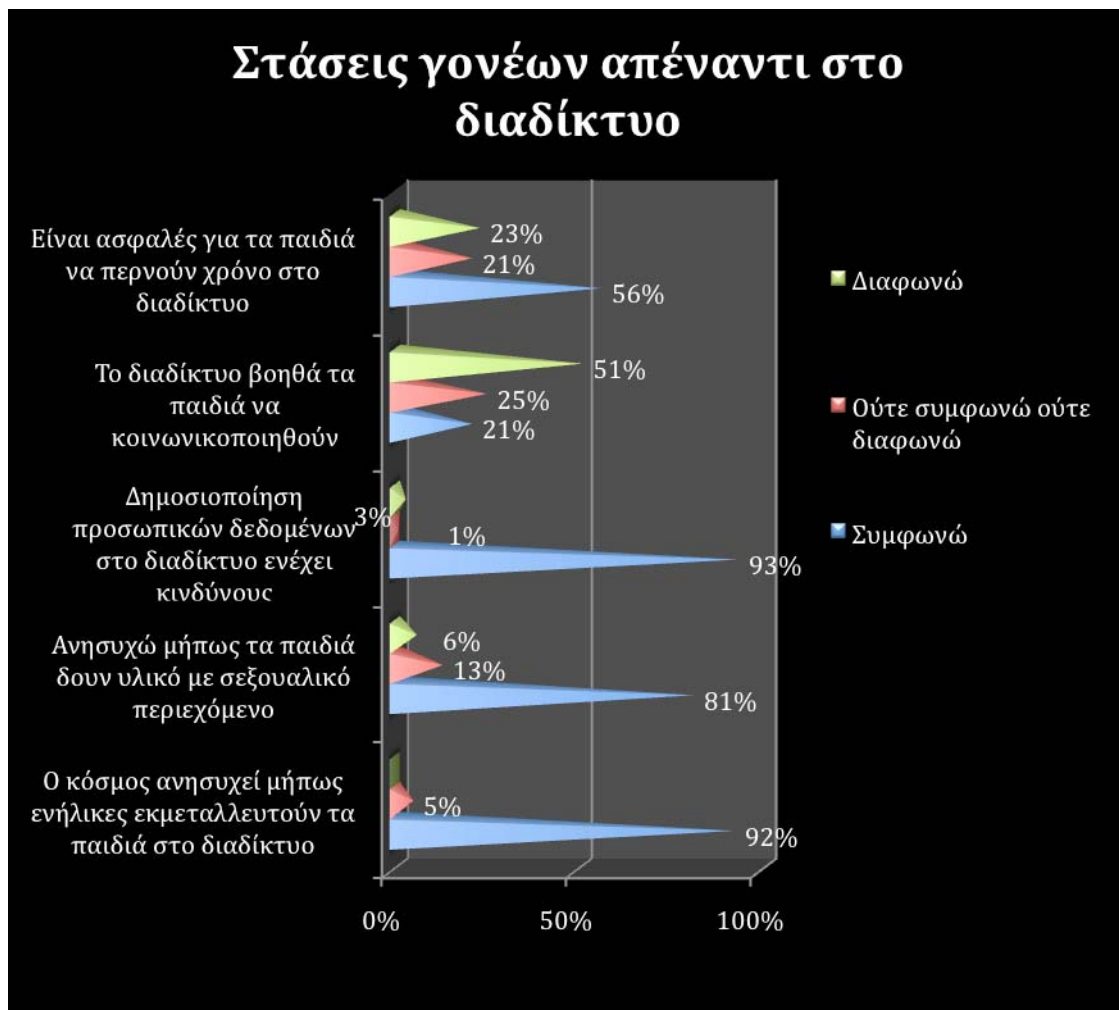
(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Είναι ενδιαφέρον ότι σε σύγκριση με τους γονείς των νεότερων παιδιών, που είναι ως επί το πλείστον και νεότεροι επίσης, το ποσοστό των σπιτιών έχουν σύνδεση στο διαδίκτυο είναι μικρότερο. Αντίστοιχο είναι και το ποσοστό αυτής της κατηγορίας γονέων, σε σύγκριση με τους προηγούμενους, όσον αφορά τη γνώση του διαδικτύου, δηλαδή είναι τέσσερις στους δέκα εκείνοι που δηλώνουν ότι **δεν** ξέρουν να το χρησιμοποιούν.

Η στάση με την οποία αντιμετωπίζουν οι γονείς το Μέσο διαφαίνεται και από το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους με μια σειρά δηλώσεων που κλήθηκαν να απαντήσουν. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, παρόλο που πάνω από τους μισούς γονείς συμφωνεί ότι είναι ασφαλές για τα παιδιά να περνούν χρόνο στο διαδίκτυο, στις υπόλοιπες απόψεις η τάση τους είναι ως επί το πλείστον αρνητική¹⁹.

¹⁹ Βλ. ξανά Tsaliki 2012 forthcoming, για σχετική ανάλυση γονεϊκών απόψεων και στάσεων απέναντι στο διαδίκτυο.

Γράφημα 51



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Πιο αναλυτικά, η συντριπτική πλειοψηφία των γονέων (93%) πιστεύει ότι ενδεχόμενη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο ενέχει κινδύνους, αλλά και ότι το διαδίκτυο δε βοηθά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Ένα ακόμη θέμα που φαίνεται να απασχολεί την πλειοψηφία των ερωτώμενων είναι το να έρθουν τα παιδιά αντιμέτωπα με εικόνες σεξουαλικού περιεχομένου (84%). Τέλος, το 92% συμφωνεί απόλυτα με την άποψη ότι «ο κόσμος ανησυχεί πολύ μήπως ενήλικες εκμεταλλευτούν ανήλικα παιδιά στο διαδίκτυο». Παρατηρούμε και σε αυτή την περίπτωση, όχι μόνο αντίφαση ανάμεσα στο ότι οι γονείς θεωρούν το διαδίκτυο ασφαλές αλλά και επικίνδυνο για τα παιδιά, όπως επίσης παρατηρούμε και τη σχετική

αναπαραγωγή των δημοφιλών φοβικών στερεοτύπων γύρω από τους ενδεχόμενους κινδύνους του Μέσου και για τους γονείς των μεγαλύτερων εφήβων.

Αντίστοιχα με τους γονείς της προηγούμενης ηλικιακής ομάδας, θελήσαμε και για αυτή την ενότητα να δούμε αν οι γονείς πιστεύουν ότι τα Μέσα επηρεάζουν τα παιδιά. Σε σχετική, λοιπόν, ερώτηση, οι γονείς στην πλειοψηφία τους απαντούν ότι το διαδίκτυο επηρεάζει τα παιδιά από λίγο έως πάρα πολύ. Αντιθέτως είναι πολύ μικρή η μερίδα εκείνων που δε θεωρούν ότι το διαδίκτυο επηρεάζει τα παιδιά τους. Στο ίδιο όμως ποσοστό θεωρούν ότι τα επηρεάζει και η τηλεόραση, ενώ η επίδραση του βιβλίου (που όπως επαναλάβουμε θεωρείται πάντα θετική), αποτυπώνεται ως ελάχιστα μικρότερη.

« Και βέβαια μέσα από την τηλεόραση μπορούν να δουν σκηνές βίαιες και άλλου περιεχομένου. Ένα φόβο παραπάνω πάντως έχω για το internet γιατί είναι άγνωστο προς εμένα και αυτό ίσως με φοβίζει». Μητέρα 16 χρονου κοριτσιού.

Γράφημα 52

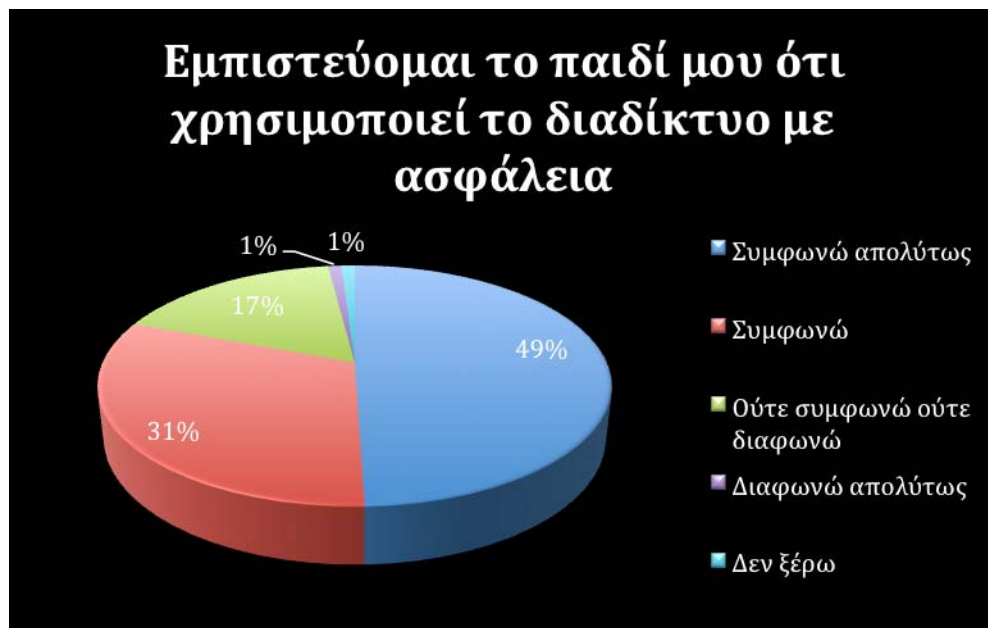


(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Παρατηρούμε και εδώ την αντίφαση ανάμεσα στην ανάγκη να αποδοθεί στο διαδίκτυο ένας χαρακτήρας κινδύνου αλλά και ασφάλειας ταυτόχρονα, η φύση ενός Μέσου που είναι ταυτόχρονα ριψοκίνδυνο και ωφέλιμο. Ενώ οι γονείς μιλούν για επίδραση της τηλεόρασης σε αντίστοιχη κλίμακα με το διαδίκτυο, οι ανησυχίες εστιάζονται στο δεύτερο προφανώς λόγω του χαρακτήρα του ως διαδραστικού Μέσου, που δεν υπόκειται στον ίδιο έλεγχο με την τηλεόραση και που πολιτισμικά έχει παισιωθεί ως ένα Μέσο που χρειάζεται να ελεγχθεί.

Ας δούμε αμέσως μετά το ενδιαφέρον εύρημα ότι το 81% των γονέων φαίνεται να δείχνει εμπιστοσύνη στα παιδιά και να τα θεωρεί ικανά και ώριμα να περιηγηθούν στο διαδίκτυο με ασφάλεια και μόνα τους.

Γράφημα 53



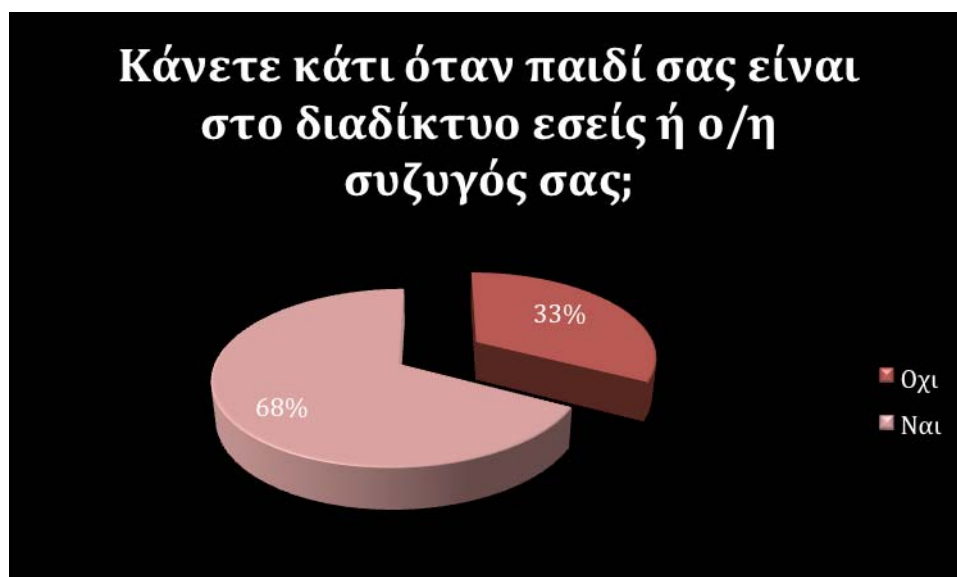
(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Παραταύτα, κάποιος θα μπορούσε να παρατηρήσει ξανά μια αναντιστοιχία με τα προηγούμενα διαγράμματα για τις ανησυχίες των γονέων σχετικά με το Μέσο. Προκύπτει εκ νέου το ερώτημα αν τελικά οι γονείς εμπιστεύονται τα παιδιά τους ότι ξέρουν να χρησιμοποιούν το Μέσο (είναι δηλαδή ψηφιακά εγγράμματα), ή αν εμπιστεύονται τα παιδιά τους ότι υπακούν στους κανόνες που αυτοί τους θέτουν (και

επομένως η αντίληψή τους δεν αφορά την εγγραμματοσύνη αλλά τη σχέση γονέα-παιδιού).

Ας δούμε όμως αν τα επόμενα δεδομένα που προκύπτουν για τη γονική διαμεσολάβηση στη χρήση του διαδικτύου στηρίζουν τα προηγούμενα επιχειρήματά μας και εντείνουν τις αντιφάσεις που παρατηρήθηκαν. Σε ερώτηση για το αν κάνουν κάτι όσο τα παιδιά τους σερφάρουν, τα 2/3 των γονέων (68%) αναφέρουν μια σειρά από στρατηγικές διαμεσολάβησης που ακολουθούν,²⁰ ενώ το 92% αναφέρει ότι υιοθετούν απαγορευτική διαμεσολάβηση.

Γράφημα 54



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Προφανώς λόγω της μεγαλύτερης εφηβικής ηλικίας αυτού του μέρους του δείγματος, οι πιο δημοφιλείς δραστηριότητες διαμεσολάβησης των γονέων είναι το να ελέγχουν το ιστορικό της πλοήγησης ή το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο των παιδιών τους. Θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε εδώ ότι πρόκειται για μια ακόμη μορφή περιοριστικής διαμεσολάβησης την οποία θεωρούμε μη αποδοτική αλλά και παραβιάζουσα τον ζωτικό ιδιωτικό χώρο του παιδιού. Επίσης το μεγάλο ποσοστό των γονέων που απαντά θετικά στην παραπάνω ερώτηση, ουσιαστικά αναιρεί τη

²⁰ Στις ενέργειες αυτές συμπεριλαμβάνονται τα εξής: προσέχουν τι βρίσκεται στην οθόνη του υ/η όταν το παιδί τους «είναι» στο διαδίκτυο, ελέγχουν αργότερα τον η/υ για να δουν το ιστορικό, ελέγχουν τα μηνύματα στο ηλ. ταχυδρομείο του.

εμπιστοσύνη την οποία δήλωσαν ότι έχουν στα παιδιά τους οι περισσότεροι από αυτούς προηγουμένως.

Αντίστοιχα δεδομένα για τις απαγορεύσεις στους εφήβους στη χρήση του διαδικτύου στηρίζουν τα προηγούμενα επιχειρήματά μας. Αναφέραμε και πριν ότι το 92% των γονέων απαγορεύει στο παιδί του να έχει κάποιες δραστηριότητες στο διαδίκτυο, όπως το να δίνει προσωπικά δεδομένα, να κάνει αγορές κλπ. Εδώ φαίνεται ακόμα πιο έντονα η διαφωνία ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, αφού είδαμε σε προηγούμενη ενότητα στην αρχή του κεφαλαίου ότι οι έφηβοι σε πολύ μικρό ποσοστό αναφέρουν γονικές απαγορεύσεις στη χρήση του Μέσου.

Γράφημα 55



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Επιστρέφοντας στο επιχείρημα ότι πρέπει να επαναπροσδιοριστεί η εμπιστοσύνη που οι γονείς αναφέρουν ότι έχουν στα παιδιά τους, ή τουλάχιστον να διευκρινιστεί περισσότερο, οι γονείς αναφέρουν ότι θέτουν κανόνες με το υψηλότερο ποσοστό (74%) να αφορά το χρόνο που καταναλώνουν τα παιδιά στο διαδίκτυο, και λιγότερο για το χρόνο που αυτά βλέπουν τηλεόραση (49%) και παίζουν διαδικτυακά παιχνίδια (51%). Παρά τις ανησυχίες τους, το 47% των γονέων δηλώνει πως δε χρησιμοποιεί κάποιο λογισμικό ελέγχου στον οικιακό υπολογιστή.

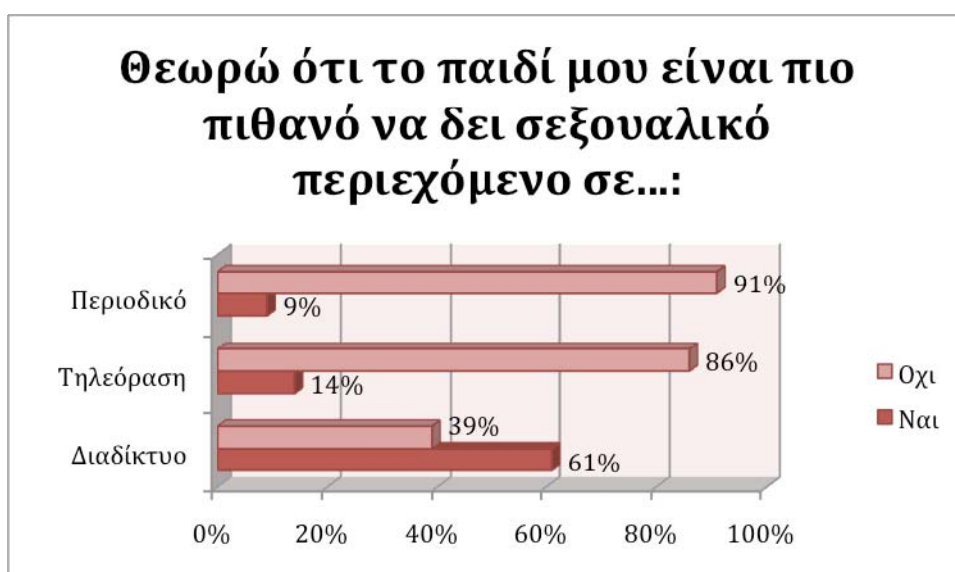
Γράφημα 56



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Εστιάζοντας ξανά στην πιο δημοφιλή ανησυχία για τα παιδιά (και κυρίως τους εφήβους) που χρησιμοποιούν τα νέα Μέσα, ρωτήσαμε πού θεωρούν οι γονείς πιο πιθανό να δει το παιδί τους σεξουαλικό υλικό. Το 61% των γονέων απαντά στο διαδίκτυο, ενώ μόνο το 14% στη τηλεόραση και το 9% στα περιοδικά. Όπως διαπιστώθηκε και παραπάνω, πάνω από τους μισούς γονείς στοχοποιούν το διαδίκτυο ενισχύοντας έτσι το μύθο του «online porn» (διαδικτυακού πορνό) που καταλαμβάνει επιδημικές διαστάσεις (Maddison, 2010; Tsaliki, 2010).

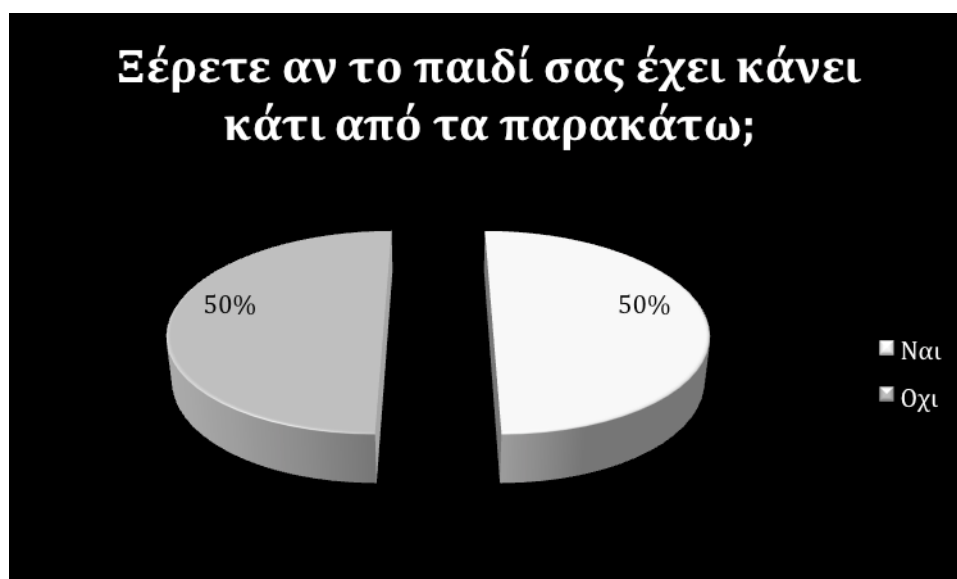
Γράφημα 57



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Τα δεδομένα αυτά βρίσκονται σε αντίθεση με τις απαντήσεις των παιδιών ότι έχουν δει σεξουαλικό υλικό στην τηλεόραση και σε περιοδικά εξίσου όσο και στο διαδίκτυο. Εδώ εγείρεται ξανά η ερώτηση για το αν τελικά οι γονείς έχουν γνώση της πραγματικότητας των παιδιών τους ή των δημοφιλών απόψεων γύρω από την εμπειρία αυτή. Επίσης, είναι σκόπιμο να επαναπροσδιοριστεί η σημασία που τα παιδιά αποδίδουν στο πορνογραφικό και στο σεξουαλικό σε σχέση με το πως το προσδιορίζουν οι γονείς (Chronaki, 2013). Το παραπάνω γράφημα θέτει σε επαναπροσδιορισμό και το παρακάτω στοιχείο σύμφωνα με το οποίο οι μισοί γονείς ξέρουν αν το παιδί τους είχε κάποια από τις δημοφιλείς «αρνητικές» εμπειρίες.

Γράφημα 58



(Γονείς μαθητών 15-18 ετών)

Αξιολογώντας την αναντιστοιχία ανάμεσα στις δηλώσεις γονέων και παιδιών φαίνεται ότι οι γονείς δεν έχουν ευρεία γνώση των εμπειριών των παιδιών έστω κι αν οι εμπειρίες αυτές είναι λίγες.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό ας συνοψίσουμε τα ευρήματα από τις απαντήσεις των γονιών και των δυο ηλικιακών ομάδων. Οι γονείς της μικρότερης ηλικιακά ομάδας του δείγματος έχουν ανώτερη και ανώτατη μόρφωση ξέρουν να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και έχουν υπολογιστή συνδεδεμένο στο internet στο σπίτι. Θεωρούν ότι το διαδίκτυο είναι περισσότερο ριψοκίνδυνο για τα παιδιά παρά ασφαλές και πιστεύουν

ότι μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις κυρίως στην κοινωνική τους ζωή. Αναφέρουν ότι ναι μεν έχουν εμπιστοσύνη στα παιδιά τους ότι χρησιμοποιούν το Μέσο με ασφάλεια αλλά τους έχουν θέσει κανόνες για τα χρονικά όρια χρήσης και τους έχουν απαγορεύσει ορισμένες δραστηριότητες. Από σχετικές ερωτήσεις προκύπτει ότι δεν έχουν επίγνωση αν τα παιδιά τους είχαν κάποιες από τις εμπειρίες που θεωρούνται ριψοκίνδυνες παρά το ότι αναφέρουν ότι είτε βρίσκονται κοντά τους κατά την πλοήγηση είτε ελέγχουν το ιστορικό της.

Αντίστοιχα, για τους γονείς της μεγαλύτερης ηλικιακά ομάδας οι απαντήσεις είναι παρόμοιες. Διαφορά υπάρχει στο ποσοστό των γονιών που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και στο ποσοστό των σπιτιών που έχει η/υ με πρόσβαση στο διαδίκτυο. Εξίσου με την νεότερη ηλικιακή ομάδα ανησυχούν για τις επιδράσεις των νέων Μέσων στα παιδιά καθώς και για τις συγκεκριμένες επιδράσεις του διαδικτύου. Και σε αυτή την περίπτωση, παρά την αναφορά περί εμπιστοσύνης των γονέων στους εφήβους τα υπόλοιπα δεδομένα υποδεικνύουν όχι εμπιστοσύνη στις ψηφιακές δεξιότητες των παιδιών αλλά στην υπακοή τους σε κανόνες. Τέλος, η γνώση τους για τις εμπειρίες των παιδιών φαίνεται να παρουσιάζει σχετική αναντιστοιχία με τις απαντήσεις των παιδιών και συνεπώς ένα συγκριτικό χάσμα.

Στο επόμενο κεφάλαιο συζητάμε συνοπτικά τα αποτελέσματα από την παρουσίαση των ευρημάτων αλλά και ορισμένες συστάσεις για τη χάραξη πολιτικών, που θεωρούμε ότι προκύπτουν από τα ευρήματα.

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΑΡΑΞΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

Η έρευνα αυτή αποτελεί μια ποσοτική ως επι το πλείστον χαρτογράφηση της χρήσης του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά στην Ελλάδα. Η υποστηρικτική ποσοτική έρευνα που έγινε στα πλαίσια του προγράμματος είχε σκοπό να διευκρινίσει ορισμένα θέματα σχετικά με τις εμπειρίες των παιδιών που τόσο στην ακαδημαϊκή όσο και στη δημόσια ατζέντα είναι θολά. Λόγω περιορισμένων περιθωρίων ανάλυσης στην παρούσα έκθεση δεν προχωρήσαμε σε κάποιο είδος συζήτησης των ποιοτικών δεδομένων, αλλά περιοριστήκαμε στην παρουσίαση και συνοπτική συζήτηση των ποσοτικών.

Στόχος αυτής της έκθεσης ήταν κυρίως να εγείρει ερωτήματα τόσο σχετικά με τη θεωρία που πλαισιώνει τα ευρήματα της εκάστοτε έρευνας όσο και σχετικά με τη μεθοδολογία και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Ευελπιστούμε συνεπώς ότι εγείραμε καταρχάς ερωτήματα που οδηγούν τους ερευνητές να επαναπροσδιορίσουν το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσουν την έρευνα για τις αντιλήψεις και τη χρήση του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά. Επίσης, ότι εγείραμε ερωτήματα σχετικά με το ποια μπορεί να είναι η κατάλληλη μεθοδολογία για τέτοιου είδους έρευνα και κυρίως ερωτήματα για τους τρόπους με τους οποίους τα ευρήματα ερμηνεύονται και οδηγούν σε προτάσεις για τη χάραξη πολιτικών.

Από την έκθεση αυτή προκύπτει ότι η χρήση των νέων τεχνολογιών και του διαδικτύου από τα παιδιά στην Ελλάδα περιλαμβάνει μια σειρά από δραστηριότητες ενημέρωσης, ψυχαγωγίας και μάθησης. Τα μικρότερα παιδιά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως μέρος της καθημερινότητάς τους όπως θα χρησιμοποιούσαν σε προηγούμενες εποχές κάποιους άλλους τύπους απασχόλησης. Μαθαίνουν να το χρησιμοποιούν με τη βοήθεια μεγαλύτερων συγγενικών τους προσώπων ή συνομηλίκων και σπανίως μόνοι τους ενώ τα μικρότερα παιδιά φαίνεται να έχουν και τη συνδρομή της φυσικής παρουσίας κάποιου γονιού ή άλλου συγγενικού ενήλικα όταν πλοηγούνται. Παραταύτα το διαδίκτυο αποτελεί ένα μόνο -μικρό μέρος- της καθημερινότητας των παιδιών, εφόσον όπως αναφέρουν και τα ίδια ασχολούνται εξίσου -αν όχι και περισσότερο- με την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια. Ακόμα όμως και η ενασχόληση με τα Μέσα εν γένει καταλαμβάνει και πάλι ένα μέρος μόνο της καθημερινότητάς τους. Ως επί το πλείστον ο χρόνος τους αναλώνεται στο σχολείο, τα μαθήματα και τους φίλους τους.

Αντίστοιχα για τους μεγαλύτερους εφήβους η χρήση του διαδικτύου καθώς και του κινητού τηλεφώνου φαίνεται να αποτελεί καθημερινή δραστηριότητα, επίσης για λόγους ψυχαγωγίας, ενημέρωσης, επικοινωνίας με φίλους και μάθησης. Και στη δική τους περίπτωση, η χρήση του διαδικτύου δεν προέκυψε από πειραματισμό αλλά ήταν αποτέλεσμα της διάχυσης της τεχνολογίας στη χώρα και της βοήθειας των γονιών ή άλλων ενηλίκων στην εκμάθηση χρήσης του. Η διαφορά σε σύγκριση με τα μικρότερα παιδιά είναι ότι όταν οι έφηβοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο, είναι είτε μόνοι τους είτε με συνομηλικούς τους, φίλους ή τα αδέρφια τους. Χρησιμοποιούν σε

μεγάλο βαθμό και άλλα Μέσα όπως η τηλεόραση, τα ηλεκτρονικά παιχνίδια και το κινητό τους τηλέφωνο, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι -και σε αυτή την περίπτωση- απορροφά η ενασχόληση με τα σχολικά ή εξωσχολικά μαθήματα αλλά και η συνεύρεση με φίλους.

Είναι επομένως απαραίτητο σε κάθε έρευνα τέτοιου είδους -κυρίως όπου καλούμαστε να ερμηνεύσουμε και να αξιολογήσουμε στατιστικά δεδομένα- να λαμβάνουμε υπόψη το ευρύτερο πλαίσιο (χρόνου και δραστηριοτήτων) που λαμβάνει χώρα η ενασχόληση με το διαδίκτυο ή όποιο άλλο είδος τεχνολογίας. Αυτό σημαίνει ότι πριν προβεί κανείς σε οποιοδήποτε συμπέρασμα σχετικά με τυχόν υπερβολική χρήση του διαδικτύου ή τον ενδεχόμενο κίνδυνο τα παιδιά να ζημιωθούν από τη χρήση του (παραμελώντας για παράδειγμα τα μαθήματά τους), να ελέγχουμε τι ποσοστό καταλαμβάνει το Μέσο στην καθημερινότητα των παιδιών. Κυρίως όμως αν αυτό το Μέσο λειτουργεί -όπως υποδηλώνει και η έννοιά του- ως μέσο για την απόκτηση γνώσεων ή πληροφοριών, για την επικοινωνία με φίλους ή ακόμα για ψυχαγωγία (ως εναλλακτικό των υλικών παιχνιδιών), ή αν αποτελεί μια δραστηριότητα ασύνδετη με την καθημερινότητα των παιδιών. Η δική μας άποψη, σε αντίθεση με την κυρίαρχη άποψη όπως προκύπτει από το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας, είναι ότι το διαδίκτυο αποτελεί μέρος της ζωής των παιδιών εκτός διαδικτύου (Tsaliki, 2011) και συνεπώς είναι ένα μέσο, εργαλείο ή απασχόληση στα πλαίσια της καθημερινότητάς τους και όχι μια παράλληλη με την “εκτός διαδικτύου” καθημερινότητα.

Ας προχωρήσουμε όμως και σε κάποιες καταληκτικές παρατηρήσεις σχετικά με τις εμπειρίες των παιδιών. Όπως είδαμε από τα δεδομένα, οι εμπειρίες μικρών παιδιών με σεξουαλικό περιεχόμενο είναι μικρότερης κλίμακας από εκείνη που αποτυπώνεται δημοσίως από το μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας. Ας υπενθυμίσουμε ότι από το ποσοστό που ανέφερε τέτοιου είδους εμπειρία, ένα μεγάλο ποσοστό αναφέρθηκε στην τηλεόραση ή και κάποια περιοδικά, και όχι στο διαδίκτυο. Το πιο σημαντικό όμως εύρημα της ενότητας αυτής είναι η αντίληψη των παιδιών για το τι είναι σεξουαλικό ή τι είναι ‘ακατάλληλο’ για ανήλικους. Η ερώτηση που τέθηκε στα παιδιά έκανε χρήση της λέξης ‘ακατάλληλο’ και ως εκ τούτου οι απαντήσεις τους δόθηκαν σε αυτό το πλαίσιο. Επομένως, συμπεραίνουμε ότι για να μπορέσουμε με μεγαλύτερη αξιοπιστία να αξιολογήσουμε τις εμπειρίες αυτού του είδους των παιδιών, πρέπει να προχωρήσουμε σε περισσότερο ενδελεχή ανάλυση των εμπειριών

και με διαφορετική μεθοδολογία. Παρόμοιες καταληκτικές παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν τόσο για την επαφή των παιδιών με αγνώστους, που γνωρίζουν μόνο μέσω διαδικτύου, καθώς και για τις εμπειρίες bullying. Στην πρώτη περίπτωση, είδαμε ότι είναι εντυπωσιακά μικρό το ποσοστό των παιδιών που αναφέρουν ότι συνάντησαν δια ζώσης κάποιον που ήξεραν μέσω διαδικτύου μόνο, και ο οποίος ήταν - ως επι το πλείστον- συνομήλικός τους. Όσο δε αφορά την εμπειρία του bullying, ας σημειώσουμε ότι τα μικρά και πάλι σχετικά ποσοστά που μετρήσαμε δείχνουν ότι η προσοχή των ερευνητών πρέπει να στραφεί προς την ανάλυση της εμπειρίας καθαυτής και της σχέσης της με την πραγματική ζωή των παιδιών, της οποίας φαίνεται να είναι προέκταση.

Αντίστοιχα, για τους μεγαλύτερους εφήβους μπορούν να βγούν παρόμοια συμπεράσματα. Οι εμπειρίες των δεύτερων μπορεί σε κάποιο βαθμό να είναι περισσότερες, παραμένουν παραταύτα μικρής κλίμακας σε σχέση με το γενικό πληθυσμό. Όπως έχουμε τονίσει αρκετές φορές, η τάξη μεγέθους ‘μικρό/ μεγάλο’ αντικατοπτρίζει τη σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό και όχι ένα μικρό ή μεγάλο απόλυτο αριθμό. Όσον αφορά λοιπόν τις εμπειρίες με σεξουαλικό περιεχόμενο, οι μεγαλύτεροι έφηβοι φαίνεται να πειραματίζονται ή και να εξοικειώνονται με την ιδέα του σεξ (του μεσοποιημένου σεξ, εν προκειμένω). Επίσης, φαίνεται ότι η αντίληψή τους για το τι είναι σεξουαλικό ή ακατάλληλο για ανηλικούς είναι ευρεία και επομένως χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Η σχετική δραστηριότητα ποικίλει στα μέσα πρόσβασης, με τα παραδοσιακά Μέσα να προσεγγίζουν το διαδίκτυο. Για τις εμπειρίες με ανταλλαγή ερωτικού περιεχόμενου, διαπιστώσαμε ότι είναι μιας μικρής κλίμακας δραστηριότητα, εφόσον πρωτεύοντα ρόλο παίζει η ερωτική επικοινωνία και όχι η ανταλλαγή υλικού. Επίσης, οι περιπτώσεις bullying φαίνονται και σε αυτή την ηλικιακή ομάδα να είναι λίγες, και να συνδέονται κυρίως με την πραγματική ζωή παρά με το Μέσο-διαδίκτυο. Για ακόμη μια φορά φαίνεται επίσης πόσο επιτακτική είναι η ανάγκη να διερευνηθεί επαρκώς η φύση και το εύρος του φαινομένου. Τέλος, όσο για τη δια ζώσης συνάντηση με άτομα που γνωρίζουν τα παιδιά μόνο μέσω διαδικτύου, φαίνεται ότι η πραγματικότητα που καταγράφεται δεν είναι αντίστοιχη με την εικόνα που προβάλλουν τα Μέσα και η δημόσια ατζέντα. Οι περιπτώσεις είναι λίγες, και μάλιστα οι συναντήσεις έχουν πραγματοποιηθεί με ανθρώπους ακριβώς ή σχεδόν συνομήλικους των παιδιών. Και η συγκεκριμένη εμπειρία και τα δεδομένα που καταγράφουμε εδώ υποδεικνύουν μια έλλειψη περισσότερο λεπτομερών

στοιχείων σχετικά.

Λόγω της παιδοκεντρικής μας προσέγγισης, η ενασχόληση με τις αντιλήψεις των γονέων λειτούργησε σε αυτή την έρευνα περισσότερο για να επαληθεύσει τα δεδομένα που προέκυψαν, ή για να “ελέγξει” τη σχέση μεταξύ της πραγματικότητας των παιδιών και εκείνης των γονέων. Φάνηκε μια αναντιστοιχία σε πολλά από τα ευρήματα μεταξύ γονέων και παιδιών (και για τις δυο ηλικιακές ομάδες), αλλά και μια τάση αναπαραγωγής των δημοφιλών στερεοτύπων για τους κινδύνους και την ασφάλεια στο διαδίκτυο. Παρά το ότι η πλειψηφία των γονέων χρησιμοποιεί το Μέσο και έχει η/υ στο σπίτι με αντίστοιχη σύνδεση, δε φαίνεται να απομακρύνεται από τις στερεοτυπικές αυτές απόψεις. Αντίθετα, φαίνεται να δημιουργείται μια ψευδαίσθηση σύμφωνα με την οποία οι γονείς εμπιστεύονται τις ψηφιακές δεξιότητες των παιδιών τους, που στην πραγματικότητα φαίνεται σαν μια τάση να αποκτήσουν εμπιστοσύνη στη μεταξύ τους σχέση.

Έχοντας δώσει μια γενική και συνοπτική εικόνα των ευρημάτων της έρευνας, και ελπίζοντας ότι τα συνοψίσαμε με ευκρίνεια και συντομία στο κεφάλαιο αυτό, επιθυμούμε να προχωρήσουμε σε μερικές συστάσεις για τη χάραξη πολιτικών αλλά και σε συστάσεις προς την ακαδημία και τους φορείς που επηρεάζουν τη δραστηριότητα αυτή.

Συστάσεις για τη χάραξη πολιτικών

Όπως έγινε αντιληπτό από το θεωρητικό υπόβαθρό της έκθεσης αυτής και από τον τρόπο που συζητήσαμε τα αποτελέσματα, θεωρούμε ότι οι πρακτικές χρήσεις του διαδικτύου από τα παιδιά και οι εμπειρίες τους κατά την πλοήγηση είναι χρήσιμο να ειπωθούν εκτός του πλαισίου της ασφάλειας και του κινδύνου σε πρώτο επίπεδο. Ο λόγος είναι η ανάγκη κατανόησης του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα αυτή η δραστηριότητα - κάτι που θα αποτελέσει και τη βάση για οποιαδήποτε μεταγενέστερη επιχειρηματολογία σχετικά με ενδεχόμενους κινδύνους και ωφέλη του Μέσου, αλλά και για οποιαδήποτε πολιτική θεωρηθεί αναγκαίο να παραχθεί. Ο πιο σημαντικός όμως λόγος είναι η ανάγκη ένταξης των ίδιων των παιδιών στη συζήτηση για το θέμα αυτό. Τόσο στην ακαδημαϊκή έρευνα όσο και ως συμμετέχοντες στη διαδικασία άσκησης πολιτικών, τα παιδιά πρέπει να

διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο εφόσον είναι εκείνα τα οποία αφορά το θέμα. Ως εκ τούτου, θα αναφερθούμε εδώ σε τέσσερις τομείς στους οποίους πιστεύουμε ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στη χάραξη πολιτικών:

- *Ακαδημία:* Όπως αναφέραμε αρκετές φορές έως τώρα, θεωρούμε ότι η ακαδημαϊκή ατζέντα στο θέμα πρέπει να εμβαθύνει στην μελέτη των εμπειριών των παιδιών στο διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες. Τα ήδη υπάρχοντα κυρίαρχα μοντέλα έρευνας (επιδράσεις, ‘κίνδυνος-ασφάλεια’) έχουν ήδη χαρτογραφήσει το πεδίο σε επίπεδο ποσοτικών δεδομένων, απαντώντας επαρκώς σε ερωτήματα σχετικά με την πρόσβαση των παιδιών στις ψηφιακές τεχνολογίες και σχετικά με το είδος των εμπειριών τους. Αυτό που είναι απαραίτητο να γίνει πλέον, είναι η βαθύτερη μελέτη αυτών των πρακτικών και η απάντηση σε ερωτήματα όπως το γιατί τα παιδιά έχουν συγκεκριμένη δραστηριότητα στο διαδίκτυο, πώς κατασκευάζουν το κοινωνικό και πολιτισμικό τους περιβάλλον σ’ αυτό το πλαίσιο, πώς κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους μέσα από τη χρήση του Μέσου, και πού τοποθετούν τους εαυτούς τους μέσα στη σχετική δημόσια συζήτηση. Απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, ή τουλάχιστον μια σοβαρή προσπάθεια προσέγγισής τους, θα οδηγήσει σε επαναπροσδιορισμό και των ευρημάτων των άλλων δυο μοντέλων έρευνας. Δεδομένου ότι τα διάφορα μοντέλα έρευνας αλληλοσυμπληρώνονται και δε λειτουργούν αυτόνομα, είναι -θεωρούμε- απαραίτητη η συλλογή δεδομένων και ερμηνειών από διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις για να προκύψει και μια βαθύτερη κατανόηση του θέματος. Για να συμβεί όμως αυτό είναι σκόπιμη η απομάκρυνση από το δίπολο ‘κίνδυνος-ασφάλεια’ στο διαδίκτυο, και η υιοθέτηση μιας ακόμη περισσότερο παιδοκεντρικής και πολιτισμικής θεώρησης του θέματος.
- *Φορείς Άσκησης Πολιτικών:* Η ακαδημαϊκή ατζέντα ενημερώνει την ατζέντα των φορέων που χαράζουν ή ασκούν πολιτική. Οι φορείς αυτοί στοχεύουν πρωτίστως σε εκπαιδευτικούς, ΜΜΕ και κυρίως τους γονείς ως τους πιο αποτελεσματικούς διαμεσολαβητές της πληροφορίας. Συνεπώς οι φορείς αυτοί θα ήταν περισσότερο πρόσφορο να κινηθούν επίσης στη χάραξη ή και άσκηση πολιτικών περισσότερο φιλικών και αρμονικών με την παιδική και εφηβική ηλικία, και ενδεχομένως να απομακρυνθούν από την ανάπτυξη και μετάδοση επιχειρημάτων που ενισχύουν τον πανικό γύρω από τη σχέση παιδιών και διαδικτύου. Αν ο στόχος τους είναι τα

παιδιά, και η ανάγκη να κάνουν ‘αποτελεσματική και ασφαλή’ χρήση των νέων τεχνολογιών, τότε είναι αναγκαίο να αποφορτίσουν τα επιχειρήματά τους για το διαδίκτυο και τους ενδεχόμενους κινδύνους που αυτό κρύβει, και να αναπτύξουν μηνύματα, επιχειρήματα και πολιτικές που θα κινητοποιούν τα παιδιά να αξιοποιήσουν τα νέα Μέσα όπως θα αξιοποιούσαν οποιαδήποτε τεχνολογία βρίσκεται στη διάθεσή τους.

- *Σχολείο-Εκπαιδευτικοί Φορείς:* Το σχολείο επιτελεί διαφορετικές λειτουργίες σχετικά με τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και του διαδικτύου από τα παιδιά. Καταρχάς προβλέπει ένα πρόγραμμα εκμάθησης ηλεκτρονικών υπολογιστών το οποίο όμως φαίνεται να μην αποδίδει, αφού τα παιδιά δηλώνουν ότι μαθαίνουν να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και τον υπολογιστή από κάποιο γονιό, συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο και όχι στο σχολείο. Επίσης, λειτουργεί ως φορέας ενημέρωσης των γονιών για το διαδίκτυο όχι όμως ως φορέας ενημέρωσης των παιδιών, κάτι που για μια ακόμα φορά εξαιρεί τα παιδιά από μια διαδικασία που τα αφορά άμεσα. Συνεπώς κρίνουμε ότι αντί της υποτυπώδους εκμάθησης πλοήγησης στο διαδίκτυο, που περιορίζεται σε κάποια ώρα της σχολικής ημέρας σε κλειδωμένες αίθουσες η/υ, τα παιδιά πρέπει να έχουν τη δυνατότητα ελεύθερης πρόσβασης σε κοινόχρηστους-ανοικτούς χώρους με νέες τεχνολογίες (η/υ, συσκευές χειρός, υλικό παραγωγής περιεχομένου) όπου με τη βοήθεια των ειδικών εκπαιδευτικών θα ψυχαγωγούνται και θα πειραματίζονται με τα νέα μέσα σε ένα διαδικτυακό περιβάλλον. Βεβαίως αυτή η δραστηριότητα προϋποθέτει και τη δυνατότητα τα παιδιά να αισθάνονται αυτόνομα και ελεύθερα να χρησιμοποιούν τις τεχνολογίες όπως κρίνουν ωφέλιμο χωρίς απαραίτητα να είναι συνέχεια υπό το βλέμμα ενός ενήλικα που θα ανησυχεί για την ακεραιότητα του εξοπλισμού ή τις ριψοκίνδυνες εμπειρίες των παιδιών.
- *Βιομηχανία:* Κατά τη γνώμη μας, υπάρχει ανάγκη η τεχνολογία να γίνει πιο φιλική στο νεαρό χρήστη εξασφαλίζοντας του ένα ευρύ πλαίσιο δυνατοτήτων, ψυχαγωγικών, ενημερωτικών, παιδαγωγικών και επικοινωνιακών. Σε αντίθεση με το υπάρχον πλαίσιο που θέτει το χρήστη υπό την υψηλή εποπτεία διαφόρων ειδών λογισμικού (γονικής διαμεσολάβησης, φίλτρα ασφαλείας) και μόνο, θεωρούμε ότι θα τελεσφορούσε περισσότερο η παράλληλη ανάπτυξη βοηθητικού λογισμικού χρήσης, όπως ενδεχομένως εφαρμογές που θα βοηθούν το χρήστη να δημιουργήσει

ένα αυτόνομο και προσωπικό περιβάλλον εργασίας, ψυχαγωγίας και επικοινωνίας. Συνεπαγωγικά αυτό θα οδηγήσει στην επιθυμητή ασφάλεια για την οποία τόσο η βιομηχανία, όσο και τα Μέσα, η ακαδημία και οι δημόσιοι φορείς αγωνίζονται. Μαθαίνοντας στο χρήστη πως να αξιοποιεί τις δυνατότητες του Μέσου και των νέων τεχνολογιών γενικότερα, οδηγεί σε χρήστες ψηφιακά εγγράμματους που δεν “χτίζουν” τις ψηφιακές τους δεξιότητες με βάση ό,τι απαγορεύεται, αλλά με βάση όσα το ίδιο το Μέσο τους δίνει τη δυνατότητα να κάνουν.

Στο σημείο αυτό ολοκληρώσαμε την έκθεση με τα αποτελέσματα από την έρευνα για Τα Παιδιά και το Διαδίκτυο στην Ελλάδα. Ελπίζουμε ότι αποτυπώσαμε επαρκώς τις πρακτικές χρήσεις των νέων τεχνολογιών από τα παιδιά αλλά και τις εμπειρίες τους. Σε επόμενη φάση της ερευνητικής μας δραστηριότητας εστιάζουμε περισσότερο στην ποιοτική έρευνα με παιδιά για το ίδιο θέμα, εμβαθύνοντας στις γκρίζες περιοχές που αναφέραμε κατά τη διάρκεια της έκθεσης αυτής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνικές βιβλιογραφικές αναφορές

- Καρσιώτη, Θ., Κεκκέρης, Γ. & Σακωνίδης, Χ. (2005), “Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην Ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση- Μια πρώτη αξιολόγηση”, *Επιστημονικό Βήμα*, 4 (2): 137-152.
- Κατερέλος Ι.Δ. και Παπαδόπουλος, Π. (2009), *Οι Έφηβοι και το Ιντερνέτ: ασφαλής και δημιουργική χρήση*. ΙΟΜ, Παρεμβάσεις, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας (2006), *Η ταυτότητα των χρηστών του Διαδικτύου στην Ελλάδα*, Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, διαθέσιμο στο www.observatory.gr, (πρόσβαση 15 Ιουνίου 2011).
- Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας (2006), *Η ταυτότητα των χρηστών του Διαδικτύου στην Ελλάδα*, Παρατηρητήριο για την Κοινωνία της Πληροφορίας, διαθέσιμο στο <http://www.observatory.gr/files/meletes/Internet%20Users%202006%20FINAL.pdf>
- Τσαλίκη, Λ. (2009), *Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Τσαλίκη, Λ. (2010), ‘Παιδιά και Διαδίκτυο στην Ελλάδα: Η παράμετρος της ιδιωτικότητας στην κοινωνική δικτύωση’, στο Σ. Παπαθανασόπουλος (επιμ), *Τα Μέσα Επικοινωνίας στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Τσαλίκη, Λ. (2012), “Παιδιά και εμπειρίες ακατάλληλου περιεχομένου: Τα ελληνάκια εξερευνούν τον κόσμο της πορνογραφίας” στο Κ. Σαδικάκη & Λ. Τσαλίκη (επιμ) *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Χρονάκη, Δ. (2012), “Μικροί Εξερευνητές ή Έξυπνοι χρήστες; Αφηγήσεις νεαρών

ανθρώπων από τις εμπειρίες τους με πορνογραφικό υλικό”, στο Κ. Σαδικάκη & Λ. Τσαλική (επιμ) *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σεξ*, Αθήνα: Παπαζήσης

Ξενόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές

Attwood, F. (2010) (ed), *Porn.com: Making sense of online pornography*, New York: Peter Lang

Bale, C. (2012), *Exploring young peoples' perceptions of the impact of sexualised media on their sexual health*, University of Sheffield, UK.

Berg, L. (2007), “Turned on by pornography: Still a respectable girl?”, in S.V. Knudsen, L. Löfgren-Mårtenson & S.-A. Månsson (eds) *Generation P? Youth, gender and pornography*, Copenhagen: Danish School of Education Press, pp. 293-307

Bovill, M. & Livingstone, S. (2001), “Bedroom culture and the privatization of media use”, in S. Livingstone and M. Bovill (eds) *Children and their changing media environment: a European comparative study*, LEA's communication series, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, N.J., USA

Bragg, S. και Buckingham, D. (2009), “Too much too young?: Young people, sexual media and learning”, στο F. Atwood (ed) *Mainstreaming Sex: The sexualization of Western Culture*, Λονδίνο: I.B. Tauris

Buckingham, D. & Sefton-Green, J. (1999), “Children, Young People and Digital Technology”, in *Convergence*, vol.5:5-7

Buckingham, D. (2000), *After the Death of Childhood: Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press

Buckingham, D. (2006), Is there a digital generation? In D. Buckingham & R. Willett (Eds.), *Digital Generations* (pp. 1-13). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates

Chronaki, D. (2013), *Young people's accounts from experiences with mediated sex*,

PhD thesis, Loughborough: Loughborough University

- Chronaki, D. (2012), “Young people’s accounts from experiences with pornography: Reflecting on a thesis”, paper presented for the CAMARG seminar, Loughborough University, Loughborough, 1st March 2012
- de Haenens, L. and L. Tsaliki (2012 forthcoming) ‘Risk vs. harm’ in B. O’Neill, E. Staksrud and S. McLaughlin (eds), *Promoting a Safer Internet for Children: European Policy Debates and Challenges*, Nordicom.
- EC (2006) “Special Eurobarometer 250 Safer Internet: Quantitative survey 2005”, cited in Lobe, B. Livingstone, S. Olafsson, K. & Simoes, J.A. (2008), *Best Practice Research Guide: How to research children and online technologies in comparative perspective*, EU Kids Online for the EC Safer Internet plus Programme, available at www.eukidsonline.net
- EC, (2007), Safer Internet for children: Qualitative study in 29 European Countries. National Analysis: Greece, Focus S.A.
- Facer, K., Furlong, J., Furlong, R., and R., Sutherland (2003) *Sreenplay: Children and computing in the home*. London: Routledge.
- Foucault, M. (1978), *The History of Sexuality*. Volume 3, New York: Pantheon
- Fromme, J. (2003), «Computer Games as a part of children’s culture», *The International Journal of Computer Game Research*, v. 3(1): 8-23
- Haddon, L. and Stald, G. (2009) ‘A Comparative Analysis of European Press Coverage of Children and the Internet’. *Journal of Children and Media*, special issue, Vol 3(4): 379-93
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. and Ólafsson, K. (eds) (2009) *Comparing children’s online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. LSE, London: EU Kids Online (Deliverable D3.2, 2nd edition)
- Hasebrink, U., A. Gorzig, L. Haddon, V. Kalmus, S. Livingstone and members of the EU Kids Online network (2011) *Patterns of risk and safety online: In-depth analyses from the EU Kids Online survey of 9- to 16-year-olds and their*

- parents in 25 European countries*, August 2011. London School of Economics.
- Holloway, S. and G. Valentine (2003) *Cyberkids: Children in the information age*. London: Routledge
- Huston, A.C., Wartella, E. & Donnerstein, E. (1998), *Measuring the effects of sexual content on media: A report to the Kaiser Family Foundation*, The Kaiser Family Foundation
- Jonsson, F. (2006), “Performing the self in cyberspace : a study of young players styles of self-presentation and identity performances in the online game world TIBIA”, paper presented at the The Nordic Youth Research Information Symposium, Stockholm : Stockholm University/KTH, Department of computer and system sciences, 09/2006
- Lewin, C., Scrimshaw, P., Harrison, C., Somekh, B., and McFarlane, A. (2000), *ImpaCT2 Project Preliminary Study 2 – Promoting Achievement: Pupils, Teachers and Contexts* (Becta, Coventry). www.becta.org.uk/research/reports/impact2
- Livingstone, S. & Bovill, M. (1999), *Young people, new media: report of the research project Children Young People and the Changing Media Environment*, Research report, Department of Media and Communications, London School of Economics and Political Scienc, London, UK. Available at <http://eprints.lse.ac.uk/21177/> (accessed 03/12/2011)
- Livingstone, S., & Bovill, M. (2001). *Children and Their Changing Media Environment: A Comparative European Study*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Livingstone, S. (2003), “Children’s use of the internet: Reflections on the emerging research agenda”, *New Media and Society*, 5(2): 147-166
- Livingstone, S. (2002). *Young People and New Media: Childhood and the Changing Media Environment*. London: Sage.
- Livingstone, S., Van Couvering, E. & Thumim, N. (2004), *Adult Media Literacy: A*

review of the research literature literature on behalf of Ofcom, Department of Media and Communications, London School of Economics, UK

- Livingstone, S. (2004), “Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies” in *The Communication Review*, vol. 7: 3-14
- Livingstone, S. Haddon, L., Görzig, A. and Ólafsson, K. (2011), *Risk and Safety on the internet: The perspective of European children. Full findings*. LSE, London: EU Kids Online (<http://www.eukidsgreece.gr/158/>)
- Livingstone, S. and Bober, M. (2005) *UK children go online: Final report of key project findings*. London: LSE Research Online. At <http://eprints.lse.ac.uk/399/>
- Livingstone, S. (2008), “Internet Literacy: Young people’s Negotiation of New Online Opportunities”. In T. McPherson (ed.), *Digital Youth, Innovation and the Unexpected*, (Vol. 4, pp. 101-122). Cambridge: The MIT Press
- Livingstone, S., & Haddon, L. (2008). Risky experiences for European children online: Charting research strengths and research gaps. *Children and Society*, 22, 314-323.
- Livingstone, S. (2009) *Children and the Internet*. Cambridge: Polity.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (with members of the network) (2011a) *Risks and safety on the internet: The perspective of European children*. LSE, London, UK: EU Kids Online.
- Livingstone S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (with members of the network) (2011b), *Final Report EU Kids Online II*, Deliverable 8.3, London School of Economics, London, UK: EU Kids Online
- Lobe, B., Livingstone, S. & Haddon, L. (2007), *Researching Children’s Experiences Online Across Countries: Issues and Problems in Methodology*, EU Kids Online Deliverable D4.1, EC Safer Internet Plus Programme, London: LSE
- Lobe, B., Segers, K. & Tsaliki, L. (2009), “The role of parental mediation in explaining cross-national experiences of risk” στο S. Livingstone & L. Haddon, *Kids online: Opportunities and risks for children*, σ. 173–83, Bristol: Policy Press
- Maddison, S. (2010), “Online obscenity and myths of freedom: Dangerous images, child porn, and neoliberalism” στο F. Attwood (ed), *Porn.com: Making sense*

- of online pornography*, σ.17–33. New York: Peter Lang
- Mavris, J. C. (2005), *Identity Construction and 'Social Networking': An Ethnographic Study of the Mobile Phone Ownership Practices and Usage Patterns of Teenagers in Cyprus* Center for the Study of Childhood and Adolescence (CSCA), διαθέσιμο στο <http://www.cscs.org.cy/page.php?bid=19>
- Mediappro (2006), *Mediappro: A European Research Project: The Appropriation of New Media by Youth*. Final Report, Brussels: EC
- Morawska, A. (2006), *Research on risky behaviours of Polish children on the Internet*, διαθέσιμο στο <http://www.canee.net/index/?id=274ad4786c3abca69fa097b85867d9a4> (πρόσβαση 23/05/2012)
- Peter, J. & Valkenburg, P. M. (2008), “Adolescents' Exposure to Sexually Explicit Internet Material, Sexual Uncertainty, and Attitudes Toward Uncommitted Sexual Exploration : Is There a Link?”, *Communication Research*, 35: 579
- Prensky, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants*. On the Horizon, 9(5).
- Rice, R. & Haythornthwaite, C. (2006), “Perspectives on internet use: Access, involvement and interaction”, στο L. Lievrouw & S. Livingstone (eds), *Handbook of New Media: Social Shaping and Social Consequences*, σ. 92-113), London: Sage
- Rose, N. (1999), *Governing the Soul: The Shaping of the private self*, London: Free Association Books
- SAFT. (2006). *SAFT 2006 Parent and Children survey. 2004-2006: Norwegian Action Plan for Children, Youth and the internet and the European Commission Safer Internet Action Plan*: Norwegian Media Authority.
- Staksrud, E. (2005). *SAFT Project Final Report*. Retrieved from: http://europa.eu.int/information_society/activities/sip/projects/awareness/saft/index_en.htm#results
- Stald, G. & Haddon, L. (2008), *Cross-Cultural Contexts of Research: Factors influencing the Study of Children and the Internet in Europe*, Deliverable D2, London, LSE: EU Kids Online
- Schouten, A. P., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2006, June), “Adolescents' self-disclosure during instant messaging”, εισήγηση για το 56ο ετήσιο συνέδριο International Communication Association (ICA), Dresden, Germany
- Tapscott, D. (1998) *Growing up digital: The rise of the net generation*. N.Y.:

McGraw-Hill.

- Tsaliki, L. (2007), *National Report for Greece*, Contribution to the European report: Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. & Olafsson, K. (2009), *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-National comparisons for EU Kids Online*, LSE, London: EU Kids Online, διαθέσιμο στο [http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20\(2006-9\)/EU%20Kids%20Online%20I%20Reports/WP3NationalReportGreece.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20(2006-9)/EU%20Kids%20Online%20I%20Reports/WP3NationalReportGreece.pdf) (πρόσβαση 01/04/2012)
- Tsaliki, L. & Chronaki, D. (2008), 'Villains, victims and heroes: The representation of pornography in contemporary Greek press' (with D. Chronaki), *Globalisation Media and Adult/Sexual Content: Challenges to Regulation and Research*, Athens, Greece.
- Tsaliki, L. (2008), *National Report For Greece*, Contribution to the European report: Stald, G. and Haddon, L. (2008) *Cross-Cultural Contexts of Research: Factors Influencing the Study of Children and the Internet in Europe. A report for the EC Safer Internet Plus Programme, 2008*, διαθέσιμο στο [http://stagingwww2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20\(2006-9\)/EU%20Kids%20Online%20I%20Reports/WP2Greece.pdf](http://stagingwww2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20I%20(2006-9)/EU%20Kids%20Online%20I%20Reports/WP2Greece.pdf) (πρόσβαση 01/04/2012)
- Tsaliki, L. (2010), "The world is an oyster: Research findings from the project Greek Kids Go Online", εισήγηση στο συνέδριο 'Media, Communication, Policy and Practice' MECCSA, 6-8 Ιανουαρίου, London School of Economics, UK
- Tsaliki, L. (2011), *Playing with porn: Greek Children's explorations in pornography*, *Sex Education*, 11(3): 293-302
- Tsaliki, L. (2011) "Mediations of Europe's 'others': Representations of Albanian immigrants in the Greek media", in K. Sarikakis and J. Lodge (eds), *Communication, Mediation and Culture in the Making of Europe*, Bologna: il Mulino
- Tsaliki, L. (forthcoming 2012) 'Greek children using Social Media: Social networking risks and opportunities for children and the role of parents', chapter in edited volume to be published by the Gulbenkian Foundation
- Tsaliki, L. (2013), *Children, Pornography and the politics of sexuality: Playing with*

- porn*, London: Palgrave MacMillan book project (forthcoming)
- Tsitouridou M., and K. Vryzas (2004) 'The prospect of integrating ICT into the education of young children: the views of Greek early childhood teachers' in *European Journal of Teacher Education* Vol. 27, No. 1, March 2004: 29-45.
- Valkenburg, P. M., Peter, J., & Schouten, A. P. (in press). Friend networking sites and their relationship to adolescents' self-esteem and well-being. Under review, *CyberPsychology & Behavior*, available at <http://www2.fmg.uva.nl/cam/> (access 23/05/2012)
- Van Mierlo, J. & Van den Bulck, J. (2004) 'Benchmarking the cultivation approach to video game effects: A comparison of the correlates of tv viewing and game play', *Journal of Adolescence*, 27(2004): 97-111
- Young, K. S. (1996), "Psychology of computer use: XL. Addictive use of the internet: a case that breaks the stereotype", *Psychology Reports*, vol. 79:899-902